

УДК 910; 911; 193
DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90>
DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.91>

Висвітлено актуальні питання теорії та практики природничої географії, суспільної географії й картографії.
Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	Запотоцький Сергій, д-р геогр. наук, проф. (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Беднар Павло, канд. геогр. наук (Чехія); Герасименко Наталія, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Даценко Людмила, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Довгань Наталія, канд. геогр. наук (відп. ред.) (Україна); Карачоні Давід, канд. геогр. наук (Австралія); Мадленак Тібор, канд. природн. наук, доц. (Словаччина); Мезенцев Костянтин, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Ободовський Олександр, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Рейман Март, канд. геогр. наук (Естонія); Савчук Іван, канд. геогр. наук (Україна); Самойленко Віктор, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Сарmento Жоао, канд. геогр. наук, доц. (Португалія); Смекалова Ленка, канд. геогр. наук (Чехія); Сніжко Сергій, д-р геогр. наук, проф. (Україна); Суван-ашарія Чіннаасак, доц. (Тайланд); Шевченко Ольга, д-р геогр. наук, доц. (заст. гол. ред.) (Україна)
Адреса редколегії	географічний факультет просп. Академіка Глушкова, 2а, м. Київ, 03022 ☎ (38044) 521 32 70 e-mail: geography.bulletin@knu.ua web: https://geography.bulletin.knu.ua
Затверджено	вченою радою географічного факультету 18.12.24 (протокол № 5)
Зареєстровано	Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення Рішення № 1089 від 28.03.24 Ідентифікатор друкованого медіа: R30-03794
Атестовано	Міністерством освіти і науки України (категорія Б) Наказ № 409 від 17.03.20
Індексування	Cross-Ref Database, Index Copernicus International, Google Scholar
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

BULLETIN

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2721 (Print), ISSN 2521-1935 (Online)

GEOGRAPHY

3/4(90/91)/2024

Foundation year 1958 roky

UDC 910; 911; 193

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90>

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.91>

In this bulletin the actual problems of theory and practice of natural geography, public geography and cartography are lighted up.

For scientists, professors, PhD students and students.

RESPONSIBLE EDITOR	Zapototskyi Serhiy, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Bednar Pavel, PhD (Geogr.) (Czech Republic); Datsenko Liudmyla, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Gerasimenko Natalia, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Karacsonyi David, PhD (Geogr.) (Australia); Dovhan Nataliia, PhD (Geogr.) (executive editor) (Ukraine); Madleňák Tibor, PhD (natural) (Slovakia); Mezentsev Kostyantyn, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Obodovskyi Oleksandr, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Reimann Mart, PhD (Geogr.) (Estonia); Samoilenko Victor, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Sarmento João, PhD (Geogr.), Assoc. Prof. (Portugal); Savchuk Ivan, PhD (Geogr.) (Ukraine); Smekalova Lenka, PhD (Geogr.) (Czech Republic); Snizhko Serhii, DSc (Geogr.), Prof. (Ukraine); Suwan-achariya Chinnasak, Assoc. Prof. (Thailand); Shevchenko Olga, DSc (Geogr.), Assoc. Prof. (chief editor) (Ukraine)
Address	the Faculty of Geography 2, Glushkov ave., Kyiv, 03022 ☎ (38044) 521 32 70 e-mail: geography.bulletin@knu.ua web: https://geography.bulletin.knu.ua
Approved by	the Academic Council of the Faculty of Geography 18.12.24 (protocol № 5)
Registered by	the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine Decision № 1089 of 28.03.24 Identifier of printed media: R30-03794
Certified by	the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B) Order № 409 dated 17.03.20
Indexing	Cross-Ref Database, Index Copernicus International, Google Scholar
Founder, publishing and printing centre	Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University" Certificate of entry into the State Register ДК № 1103 dated 31.10.02
Address of centre	PPC "Kyiv University" 14, Taras Shevchenka blvd., Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

ВИПУСК 3(90)**I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ****ПРОВОТАР Наталія, КОЦЮБА Ярослав**

Планування міст на засадах гендерної рівності: підходи та досвід..... 7

ЗАПОТОЦЬКА Вікторія, ЖИРОВА Юлія

Ревіталізація промислових територій: досвід міста Києва у відновленні міського середовища 14

II. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**ЗАПОТОЦЬКИЙ Сергій, ЗАКІН Сергій**

Концепція інтегрованого розвитку: підходи до реалізації у системі планування та управління відновленням деокупованих територій..... 25

ЗАПОТОЦЬКА Вікторія, ПАНЬКІВ Андрій, ШПАК Даніла

Соціальне житло в Україні: виклики та перспективи 31

ЗЕЛЕНСЬКА Тетяна, БРАЙЧЕВСЬКИЙ Юліан

Жіночі образи у пам'ятниках та монументальній скульптурі міста Києва: гендерно-географічна перспектива 38

ЗАЯЧУК Мирослав, ТІМІШ Родіка

Продовольча безпека та ринок продовольства продукції рослинництва Чернівецької області..... 45

III. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ**ЗАПОТОЦЬКИЙ Сергій, ТИЩЕНКО Світлана**

Сучасний стан розвитку закладів ресторанного господарства на Житомирщині 50

ГРИНЮК Олег, ГУЛЯС Тетяна, РАДЧЕНКО Аріана

Впровадження спортивного орієнтування в навчальний процес закладів середньої освіти..... 59

CONTENTS

ISSUE 3(90)

I. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL INVESTIGATION

- PROVOTAR Nataliia, KOTSIUBA Yaroslav**
Planning cities based on gender equality principles: approaches and experiences..... 7
- ZAPOTOTSKA Viktoriia, ZHYROVA Yuliia**
Studying the processes of revitalization of industrial areas on the example of Kyiv city 14

II. SOCIO-GEOGRAPHIC INVESTIGATION

- ZAPOTOTSKYI Sergii, ZAIKIN Sergii**
The concept of 'integrated development': approaches to its implementation in the system of planning
and management of de-occupied territories restoration..... 25
- ZAPOTOTSKA Viktoriia, PANKIV Andrii, SHPAK Danila**
Social housing in Ukraine: challenges and prospects 31
- ZELENSKA Tetiana, BRAYCHEVSKYY Yulian**
Female images in monuments and monumental sculpture of the city of Kyiv: a gender geography perspective 38
- ZAIACHUK Myroslav, TIMISH Rodika**
Food security and the market for crop production in the Chernivtsi region 45

III. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM

- ZAPOTOTSKYI Sergii, TYSHCHENKO Svitlana**
The current state of development of restaurant business in the Zhytomyr region 50
- Oleg GRYNIUK, Tanya GULYAS, Ariana RADCHENKO**
Introduction of sports orienteering into the educational process of secondary schools 59

ВИПУСК 4(91)**IV. ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ****ХІЛЬЧЕВСЬКИЙ Валентин, ХОУ Цзін'яо**

Характеристика водних ресурсів Китаю, їхнє використання та управління 66

V. КАРТОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**БОНДАРЕНКО Едуард, ДУДУН Тетяна**Сучасний стан навчання картографії на освітніх програмах студентів географічних спеціальностей
закладів вищої освіти України (на прикладі освітніх програм
Київського національного університету імені Тараса Шевченка) 77**VI. МОЛОДІ НАУКОВЦІ****НАГОРНИЙ Тимофій, ВЕРХОГЛЯДОВ Семен, ВОЛОВИЧ Антон, КЛИМЕНКО Станіслав**Фізична доступність пішохідної інфраструктури: методологія дослідження
і тенденції розвитку 84**ПЕТРОВСЬКА Анастасія**

Міграційні процеси та якість життя населення в умовах війни 92

ЗОЛОТУНЕЦЬ Денис, КУДРІНСЬКИЙ Сергій

Стан, чинники та тенденції розвитку транспортної структури міста Чернівці 98

ДАРЧИК МаксимТеоретичні основи дослідження туристичного потенціалу культурно-мистецького явища
Українського бароко 103

CONTENTS

ISSUE 4(91)

IV. NATURAL-GEOGRAPHIC INVESTIGATION

KHILCHEVSKYI Valentyn, HOU Jingyao

Characteristics of China's water resources, their use and management 66

V. CARTOGRAPHIC INVESTIGATION

BONDARENKO Eduard, DUDUN Tetiana

The current state of cartography learning in the educational programs of geography students
in higher education institutions of Ukraine (on the example of the educational programs
of Taras Shevchenko National University of Kyiv) 77

VI. YOUNG SCIENTISTS

NAHORNYI Tymofii, VERKHOHLIADOV Semen, VOLOVYCH Anton, KLYMENKO Stanislav

Physical accessibility of pedestrian infrastructure: research methodology and development trends 84

PETROVSKA Anastasiia

Migration processes and quality of life of the population in the conditions of war 92

ZLOTUNETS Denys, KUDRINSKY Serhii

Condition, trends and development factors of the transport structure of the city of Chernivtsi 98

DARCHYK Maksym

Theoretical basics of studying the tourist potential of the cultural and artistic phenomenon
of the Ukrainian baroque 103

I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.1>

Наталія ПРОБОТАР, канд. геогр. наук, доц.

Scopus ID: 57204288896

ORCID ID: 0000-0003-2211-6509

e-mail: mezentsseva@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Ярослав КОЦЮБА, асп.

ORCID ID: 0009-0001-9430-8668

e-mail: kot.yar2023@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПЛАНУВАННЯ МІСТ НА ЗАСАДАХ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ПІДХОДИ ТА ДОСВІД

Вступ. Інтеграція гендерного мейнстрімінгу в міське планування необхідна для забезпечення соціальної справедливості, інклюзивності та сталого розвитку міст. Успішна реалізація засад гендерної рівності у міському плануванні сприяє покращенню якості життя містян. Досвід цілого ряду міст світу демонструє ефективність і потребу в якісних змінах міст в аспекті гендерної рівності та використання гендерно-орієнтованих підходів у міському плануванні. Мета роботи полягає у дослідженні підходів і позитивного досвіду планування міст на засадах гендерної рівності, визначенні переваг та можливостей їхнього використання в українських містах.

Методи. Інформаційну основу для аналізу підходів, сутності й досвіду впровадження гендерної рівності в міському плануванні та управлінні становили результати наукових досліджень, опубліковані у вигляді статей і монографій, матеріали і проєкти міжнародних структур, презентації й обговорення ініціатив, коментарі фахівців у сфері міського планування. Результати отримані з використанням методів аналізу та синтезу, побудови логічних схем SWOT-аналізу.

Результати. У статті наведено результати дослідження позитивних прикладів реалізації проєктів гендерного мейнстрімінгу різних масштабів у містах світу, визначено досвіди, які можуть бути реалізовані в Україні, окреслено проблеми й можливості міського планування в контексті гендерного мейнстрімінгу. Для розуміння сутності гендерного мейнстрімінгу у розвитку гендерно справедливого міста розроблено логічну схему. Визначено, що інтеграція гендерних потреб у міське планування може суттєво вплинути на функціональність та інклюзивність міського простору, його безпечність, доступність і комфорт для всіх містян. Проведено SWOT-аналіз, визначено сильні та слабкі сторони, можливості й загрози запровадження гендерних підходів у міському плануванні в Україні.

Висновки. Успішні проєкти врахування гендерної рівності при плануванні міст показують, що забезпечення потреб різних соціальних груп не лише підвищує комфорт міського середовища, але й сприяє соціальній інтеграції мешканців. Це підтверджують успішні приклади реалізації гендерно чутливого планування, які можуть служити моделями для українських міст при їх адаптації до місцевих особливостей. Використання отриманих результатів дозволить розвивати інклюзивні та сталі міста в Україні й посилити партисипацію у міському плануванні та управлінні.

Ключові слова: місто, гендерна рівність, гендерний мейнстрімінг, публічні простори, міське планування, партисипація.

Вступ

У сучасному світі, де більша частина населення проживає у містах, домінуючою є концепція гуманізму й гендерної рівності, тобто рівноправ'я та рівного доступу до благ для всіх груп населення. Відтак актуальним є питання забезпечення гендерної рівності у містах, що вилилося у поняття гендерного мейнстрімінгу в міському плануванні (Terraza et al., 2020; Cities alive: designing cities that work for women, 2022).

Міста є складним механізмом, який потребує регулювання і в той же час він є саморегульованим. Міста ростуть із безпрецедентною швидкістю та всіма викликами глобальної тенденції: від макроекологічного й соціального до індивідуального рівня (Podestà, 2023). Переважна більшість жінок у всьому світі, які живуть у містах, не мають такого самого, як і чоловіки, доступу до послуг, публічних просторів і громадських центрів, які пропонує місто. Крім того, жінки часто почуваються в публічних просторах менш захищеними, ніж чоловіки, у більшій небезпеці. Гендерний мейнстрімінг – це процес, який систематично інтегрує гендерні перспективи у законодавство, державні політики, програми та стратегії розвитку міст, суспільні проєкти різного змісту й масштабу. Цей процес дозволяє реагувати на наявні гендерні проблеми у розвитку міст і використовувати досвід щодо поступо-

вого їхнього вирішення шляхом оцінки гендерної складової у розробці, упровадженні, моніторингу й оцінці політик і програм у всіх політичних, економічних і соціальних сферах з метою досягнення гендерної рівності. Гендерна група Світового банку вважає, що подолання гендерних розривів є прикладом найкращих практик гендерного мейнстрімінгу (Terraza et al., 2020).

Гендерний мейнстрімінг спрямований, насамперед, на зміну соціально визначених стереотипних гендерних ролей, які надто часто призводять до дискримінації жінок, а іноді й чоловіків. Відповідно, зміни в поведінці потребують заходів з підвищення обізнаності та навчання (Bauer, 2009).

Інтеграція гендерних питань у процеси міського планування є як етичним зобов'язанням, так і практичною необхідністю для забезпечення соціальної справедливості та рівності в містах. Утілення політики гендерної рівності важливе задля зміни принципів міського планування, а також упровадження гендерних підходів, що враховують інтереси жінок і чоловіків та надають їм рівні можливості. Інтеграція гендерних потреб у міське планування може суттєво вплинути на функціональність та інклюзивність міського простору, його безпечність, доступність і комфорт для всіх людей. Це підтверджують успішні приклади реалізації гендерно чутливого планування,

які можуть служити моделями для інших міст, що прагнуть досягти справжньої гендерної рівності в усіх аспектах міського життя. Власне це і визначає актуальність огляду підходів і досвіду планування міст на засадах гендерної рівності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Я. Гейл стверджував, що кожна група містян і містянок має свої потреби та проблеми. Вирішити їх можна лише поглянувши на ситуацію через призму цієї групи. В результаті цього підходу з'являється гендерна урбаністика – погляд на місто з урахуванням різного способу життя жінок і чоловіків (Gehl, 2018). Гендер є аспектом міського життя, а також невід'ємною складовою повсякдення (Bondi, 1998). Гендер – це впливовий вимір міської ідентичності, вісь міської нерівності, те, що оживляє повсякденні практики, які характеризують і власне є сутністю міста й міського життя (Bondi, 1998). Саме тому обговорення гендерної справедливості та міста має враховувати забудову, сферу зайнятості та ринок праці, переміщення у містах, публічні простори для проведення дозвілля, тобто різні складові простору повсякденного життя.

Особливістю гендерно справедливого міста є не лише врахування рівних можливостей при плануванні міста, а й рівний доступ за певних політичних, соціальних чи релігійних обмежень. Існують гендерні поділи в тому, як люди отримують доступ і пересуваються різними просторами в місті. Доступ жінок до об'єктів, які пропонує місто, зазвичай більш обмежений, ніж доступ чоловіків, особливо в публічних просторах (Gough, 2016). Це може бути тимчасовим і ресурсним обмеженням, пов'язаним із репродуктивною діяльністю жінки, а також із стереотипами щодо "забороненого" та "дозволеного" використання просторів регульованих патріархальними відносинами влади та нормами жіночої пристойності. Відповідно, це виявляється у вимогах до одягу, поведінки, щоб зробити жінок "невидимими" або "недоступними" (Gough, 2016). Як правило, у місті побачити вночі дівчину та жінку майже не можливо, оскільки дуже темно і більшість вуличних ліхтарів не працюють, тому на вулицях домінують чоловіки (Viswanath, 2012). Дослідження бангладешців у Лондоні та палестинців і ортодоксальних євреїв в Єрусалимі підкреслює, що бангладешські й ортодоксальні єврейські жінки не так часто з'являються на публіці, а якщо вони і з'являються, то мають одягатися відповідно (Fenster, 2005). Гендерні відмінності також виявляються і в моделях пересування в межах міста. Загалом, порівняно з чоловіками, жінки у міських районах схильні здійснювати більше коротких і різноманітних поїздок у різний час, хоча вони менш схильні подорожувати в нічний час. Жінки частіше здійснюють комбіновані поїздки, які, як правило, мають кілька цілей і напрямків (Kunieda, & Gauthier, 2007), що накладає особливі вимоги до визначення і прокладання маршрутів транспорту, а отже, і до транспортного моделювання й міського планування. Обмежена мобільність може вплинути також на здатність дівчат і жінок відвідувати школу, здобувати вищу освіту, працювати, спілкуватися тощо.

Незважаючи на те, що гендерний мейнстрімінг став ключовим принципом для сприяння рівності в усіх сферах політики, фактичне впровадження його у галузі міського планування все ще недостатньо розроблене (Carpio-Pinedo, Hurtado, & Sánchez de Madariaga, 2019). Хоча дослідження показують, що відділи планування зазвичай ігнорують питання гендерної рівності (Beebejaun, 2009; Burgess, 2008; Sen, & Kelly, 2007), однак наразі

міське планування стає чутливішим до різних потреб жінок і чоловіків, а також до їхньої участі як активних учасників у заходах, пов'язаних із плануванням (Sweet, & Escalante, 2010).

На відміну від ранніх описів сучасного міського життя, де центральною фігурою зазвичай був чоловік, постіндустріальне місто пропонує жінкам простори, де вони можуть стати міськими суб'єктами, мандрівницями, візуальними споживачами міського життя. Кафе з інтер'єром, схожим на вітальню, винні бари, які замінили традиційні паби, бутікові магазини представлені як чисті, організовані, безпечні та привабливі простори для жінок середнього класу, особливо тих, які перебувають без супроводу чоловіків. У цих середовищах жінки не виглядають "не на своєму місці", навпаки, вони є невід'ємною частиною міського простору (Kern, 2010).

Труднощі у застосуванні єдиної гендерної перспективи в міському плануванні обумовлені тим, що гендерні ролі й безпека є соціальними конструкціями, які залежать від часу, простору та культури. Гендер, заснований на біологічних відмінностях жінок і чоловіків, визначає ролі та обов'язки індивідів у суспільстві, які, своєю чергою, залежать від широких соціальних контекстів (напр., дохід чи етнічна належність). Так само безпека конструюється по-різному різними людьми і залежить від тих, хто її визначає (приміром, за гендером чи віком). Тому включення гендерної перспективи в міське планування зумовлюється, з одного боку, діями щодо підвищення гендерної обізнаності, знань і компетентностей як серед спільноти, так і в середовищі міських планувальників, а з іншого, наданням рівних прав і можливостей використання мешканцями переваг безпечного міського середовища.

Гендерно-чутливе міське планування містить аналіз, розробку цілей, планів дій та їх реалізацію. Його мета – сприяти рівним можливостям, що вимагає систематичного моніторингу прогресу та відповідної інституціалізації. При цьому необхідним є впровадження гендерних критеріїв. Як міжсекторальна тема, гендер є актуальним на всіх рівнях просторового планування та охоплює всі теми та сфери діяльності – від міського розвитку до житлового будівництва та планування для місцевого бізнесу (Gender Mainstreaming in Urban Development, 2011). У цьому контексті географічні інформаційні системи (ГІС) і відкриті джерела даних можуть і повинні бути корисними інструментами, які ефективно сприятимуть розробці ефективніших способів реалізації гендерно-чутливої програми в міському плануванні шляхом створення методології, заснованої на концепціях інфраструктури для повсякденного життя та безпеки (Carpio-Pinedo, Hurtado, & Sánchez de Madariaga, 2019). Узагальнене розуміння сутності гендерно справедливого міста подано на рис. 1.

Мета дослідження. Мета роботи полягає у дослідженні підходів і позитивного досвіду планування міст на засадах гендерної рівності, визначенні переваг і можливостей їхнього використання в українських містах. Дослідницькими питаннями є: аналіз позитивних прикладів міст, де реалізовано низку проєктів гендерного мейнстрімінгу різних масштабів та визначення позитивних досвідів, які можуть бути реалізовані в Україні; окреслення проблем і можливостей міського планування в Україні в контексті гендерного мейнстрімінгу.

Методи

Результати наукових досліджень опубліковані у вигляді статей та монографій. Матеріали і проєкти міжнародних структур, презентації та обговорення ініціатив,

коментарі фахівців у сфері міського планування сформулювали інформаційну основу для аналізу підходів, сутності й досвіду впровадження гендерної рівності у міському плануванні та управлінні. Для ознайомлення та аналізу позитивних прикладів міст, де реалізовано низку проєктів гендерного мейнстримінгу різних масштабів, було використано метод аналізу та синтезу. Для розуміння сутності гендерного мейнстримінгу в розвитку гендерно справедливої міста розроблено логічну схему. Для визначення можливостей і загроз проведено SWOT-аналіз міського планування в Україні в контексті гендерного мейнстримінгу.

Результати

Міське планування трактують як гендерно-нейтральне, однак воно зазвичай має чоловічу точку зору та відповідає інтересам чоловіків через те, що жінки історично не брали участі у процесі міського планування. Унаслідок цього міста не реагували на їхні потреби повсякденного життя, діяльність, досвід. Виключення жінок із міського планування означає, що повсякденність і перспективи жінок не формували міський простір, його форму та функції. Тобто міське планування зазвичай ігнорувало конкретні виклики та проблеми, з якими стикаються жінки й дівчата, воно не було інклюзивним та справедливим у своєму дизайні й інфраструктурі, спланованих функціях міського простору.

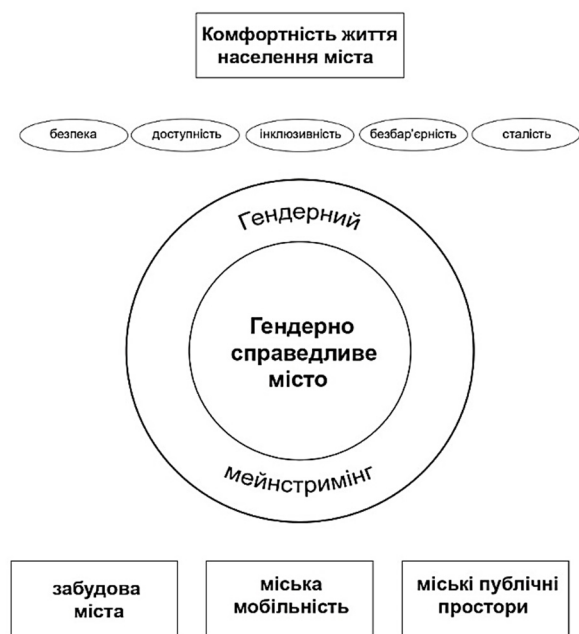

Рис. 1. Функціональні складові гендерно справедливого міста

Розглянемо окремі позитивні приклади створення гендерно справедливих міст. Безперечно, одним із гендерно справедливих міст є Відень (Австрія), де було вперше реалізовано низку пілотних проєктів гендерного мейнстримінгу різних масштабів для створення рівних можливостей з різних перспектив використання. Пріміром, у пілотних районах Відня були розширені тротуари, покращені пішохідні переходи й інтегровані доступні зупинки громадського транспорту. Такі заходи зменшили бар'єри для опікунів, літніх людей та осіб з обмеженими можливостями, підвищуючи мобільність і незалежність (Gender Mainstreaming in Urban Planning..., 2013;

Gender-Sensitive Public..., 2022). Позитивним досвідом гендерної справедливості у місті характеризуються житлові комплекси Frauen-Werk-Stadt I та II, які акцентують увагу на потребах у повсякденному житті й догляді та передбачають наявність дитячих садків на території, добре освітлених комор для зберігання громіздких предметів, комерційних приміщень. Проєкти також сприяють спільному проживанню кількох поколінь, пропонуючи різноманітні типи квартир, спільні простори та доступний дизайн для людей похилого віку (Frauen-Werk-Stadt I & II ..., 2021). Масштабним проєктом у Відні є район Асперн, орієнтований на сталість і гендерно чутливий дизайн. Він створений як інклюзивний простір, що відповідає потребам різних груп населення. Його особливості – це добре освітлені вулиці та парки для підвищення безпеки; широкі тротуари, зручні для колясок і крісел колісних; змішані будівлі, що поєднують житлові, робочі та культурні простори, забезпечуючи зручність пішоходів; назви вулиць на честь видатних жінок для зменшення гендерної нерівності в топоніміці (Seestadt Aspern: A Model ..., 2023).

Після того, як у Відні в 1990-х роках було впроваджено гендерний мейнстримінг, по всьому світу міські планувальники почали інтегрувати гендерні аспекти у принципи та практику міського дизайну, спираючись на розуміння того, що жінки й дівчата сприймають місто по-іншому, а дизайн публічних просторів може як впливати на їхній досвід, так і перебувати під його впливом. Наприклад, у Ріо-де-Жанейро (Бразилія) та Сеулі (Південна Корея) застосовуються стратегії CPTED (попередження злочинів через дизайн навколишнього середовища), щоб зменшити насильство щодо жінок і забезпечити безпеку на вулицях. У Ріо-де-Жанейро ця методика містить покращення освітлення, установлення камер спостереження та зміни в міському плануванні з тією метою, щоб зробити публічні простори більш відкритими й безпечними для жінок, знизити можливості для насильства, створити простори, де жінки можуть почуватися більш впевнено під час самостійних прогулянок містом. Програма "Безпечне місто для жінок 3.0" у Сеулі передбачає упровадження таких заходів, як покращення освітлення в публічних просторах, створення спеціальних "Безпечних будинків" для жінок, де вони можуть сховатися в разі небезпеки, створення служб, які надають супровід для жінок, щоб безпечно дістатися додому вночі (Seoul Solution ..., 2016). Важливими є також мобільні додатки, що дозволяють жінкам у реальному часі поділитися своїм місцезнаходженням у разі небезпеки.

У Каїрі (Єгипет) Міністерство житлового будівництва та міського розвитку впровадило перевірку безпеки для жінок у рамках міського планування, які базуються на принципах CPTED і оцінюють доступність і безпеку районів міста з позиції жінок та дівчат. Це дозволяє покращити безпеку в міських просторах. Для підтримки проєктування, спрямованого на подолання насильства, Монреаль (Канада) розробив посібник для безпечного міського планування, а в Барселоні (Іспанія) міські планувальники враховують як гендерні аспекти, так і ризики безпеки під час проєктування публічних просторів (UN Women ..., 2018).

Можливості створення гендерно-справедливого міста найбільшою мірою пов'язані із плануванням публічних просторів, наприклад вулиць, площ, парків, скверів тощо. Успішне місто повинне мати успішні публічні простори. Останні, своєю чергою, сприяють позитивним

змінам у місті, що виявляється через посилення соціальної єдності його громади, зростання туристичної та інвестиційної привабливості міста, поліпшення умов і якості життя населення та, урешті-решт, виникнення підстав для мешканців пишатися своїм містом (Mezentsev, Provotar, & Palchuk, 2020). Ключовими ознаками, що роблять публічні простори успішними, американський урбаніст В. Вайт називає *доступність, залучення людей до активностей, комфортність та позитивний образ, а також "товариськість"*, коли через зустрічі людей забезпечується зростання соціальної взаємодії (Whyte, 1980). У той же час, публічний міський простір є місцем, де відображаються та виявляються багато нерівностей. Те, як людина сприймає публічний простір, формується під впливом її ідентичності. Расизм, сексизм, ейблізм, гомофобія та ейджизм часто призводять до виключення або дискримінації в публічних просторах. Дизайн міських районів може підсилювати гендернідихотомії, тому, хоча публічний простір передбачає інклюзивність, насправді він може бути дуже винятковим (Veebeejaun, 2016). Саме тому публічні простори в контексті гендерної рівності є важливими, оскільки саме тут найвиразніше виявляються гендерні динаміки, і саме тут можна швидко здійснити зміни. Публічні простори – це місця, де кожен може бути видимим. Це означає, що інклюзивний підхід до їхнього проектування безпосередньо впливає на доступність і безпеку для різних груп населення. Публічні простори також відображають соціальні й культурні норми, сформовані стереотипами та історичними уявленнями про гендерні ролі в суспільстві. Наприклад, обмежений доступ до безпечних публічних територій для жінок або існування просторів з елементами загрози лише підкреслюють нерівність. Тому зміни у плануванні цих просторів, зокрема через гендерно чутливий підхід, можуть створити більш інклюзивне середовище, де жінки, діти та вразливі групи почуватимуться комфортно, безпечно й рівноцінно. Це дає можливість значно вплинути на загальну безпеку містян, забезпечуючи спільну участь і представлення різних соціальних груп у процесах розвитку міського середовища. Перетворення публічних просторів на безпечні та доступні території для всіх є ефективним способом швидких змін у соціальних уявленнях і практиках, що сприяє покращенню якості життя та збільшенню рівності.

Отже, публічні простори надають багато можливостей, які пов'язані з порядком денним гендерного мейнстрімінгу. Це простори, де часто стикаються різні форми використання і де необхідно узгоджувати різноманітні інтереси, які суттєво впливають на повсякденне життя різних груп користувачів (Mezentseva, & Palchuk, 2016). Часто саме ці детальні рішення або, на перший погляд, суто технічні питання, можуть значно полегшити (або ускладнити) повсякденні справи й сімейні обов'язки тощо. При цьому інструменти варіюються від гендерно-чутливого аналізу, що передуює фактичному плануванню, і врахування гендерного мейнстрімінгу в конкурсах дизайну щодо оцінки мобільних моделей для конкретних цільових груп (Gender Mainstreaming in Urban Planning..., 2013).

Безпека жінок і дівчат у публічних просторах є важливим аспектом міського розвитку в багатьох містах світу. Розглянемо кілька ініціатив, заснованих на принципах CPTED, які реалізуються для зниження насильства й підвищення безпеки. У місті Гайдерабад (Індія) здійснили покращення пішохідних зон, зокрема прибрали білборди,

які закривали видимість, і встановили додаткове освітлення на вулицях для підвищення безпеки (Walkability Asia ..., 2013). Це допомагає зменшити ризики насильства в темних або відокремлених місцях. У Йоганнесбурзі (Південна Африка) кампанія "Неформальний бізнес проти злочинності" підтримує вуличних торговців і заохочує присутність більшої кількості людей на вулицях, що збільшує чисельність неформальних спостерігачів ("очей на вулиці") (UN Women..., 2018). Це сприяє поліпшенню безпеки й дає жінкам відчуття захищеності у публічних просторах. У місті Сан-Сальвадор (Сальвадор) 2015 р. у співпраці з UN Women у проєкті "Безпечні міста для всіх" було реалізовано ініціативу щодо зменшення гендерно обумовленого насильства через привласнення публічного простору (UN Women..., 2017). Ініціатива включала активну участь жінок і дівчат у створенні безпечних публічних просторів. У Торонто (Канада), де внутрішні приміські райони мають найвищу концентрацію бідності й соціальних проблем, та інших містах Канади, що переживають трансформації з ревіталізації, жінки вимагають створення дружнього до пішохідів, світлого, взаємопов'язаного, багатофункціонального та безпечного середовища в усіх районах міста, а не лише в тих, які представляють привабливе "обличчя" міста для туристів, інвесторів і креативного класу (Kern, 2009).

У сучасних містах для досягнення гендерної справедливості є потреба в якісній організації просторів різних форматів і розмірів. Організація простору впливає на те, чи зможе людина взагалі використовувати його та перебувати у ньому. Розроблено певний набір заходів, що вже запроваджені та показали свою користь, які допомагають формувати безпечний простір, а саме уможливають виникнення "очей вулиці", зменшують ризики здійснення злочинів тощо (Pinchak et al., 2023). Водночас, встановлення огорож, парканів, попереджувальних знаків і камер відеоспостереження може негативно впливати на відчуття безпеки. Створення "загрозливих спільнот", тобто відгороджених цілих ділянок міста, може призводити до витіснення із міського простору людей, які належать до вразливих груп, посилення просторових нерівностей, а також власне зменшення кількості "очей на вулиці" (Fedorova, Khurtside, & Verbytskyi, 2024).

Сучасні потреби у зручних містах не обмежуються лише гендерним підходом, а потребують врахування зручності й доступності міста. Наприклад, концепція "15-хвилинного міста" передбачає забезпечення можливості реалізації різних потреб жителів за мінімальних витрат часу та сил на переміщення (Moreno, 2020). Короткі відстані для подорожей у "компактному місті" забезпечують рівні можливості для участі людей з різними обставинами та всіх соціальних груп у соціальному житті громади (Jacobs, 1961). Рівні можливості для мобільності досягаються за рахунок оптимізації пішохідного й велосипедного руху, забезпечення зручного доступу до навколишніх районів і мережі громадського транспорту, а також створення безпечної мережі шляхів для пішохідів і велосипедистів (Gender Mainstreaming in Urban Development, 2011). Про зручність, доступність і комфорт ідеться у концепціях міста добросусідства, "м'якого" міста.

Мета міста – задовольнити всі потреби населення – виливається не тільки у забезпечення фізичними об'єктами, а й у партисипативних практиках задля залучення населення, девелоперів і влади до взаємодії та покращення міського простору (Mezentsev, Provotar, & Palchuk, 2020).

Ключовим компонентом створення гендерно рівного та зручного міста є активна участь його жителів у розробці містопланувальної документації. На всіх етапах упровадження гендерно чутливих підходів до міського планування участь громади, мешканців міста є важливою. Наразі мешканці міст в Україні здебільшого виконують роль "спостерігачів", а не "активних учасників" процесів планування міського середовища. Україна, як і багато пострадянських країн, на "сходах участі" (на думку американської дослідниці Ш. Арнштейн) перебуває на другій сходинці. Цей етап характеризується відносно розвинутою мережею неурядових організацій, які виконують консультативні функції, але не забезпечують ефективну участь жителів у прийнятті рішень (Mezentsev, Provotar, & Palchuk, 2020). Більш ефективним у досягненні поставлених цілей є міський активізм.

Основним документом планування міст в Україні є генеральний план, який комплексно відображає розвиток території населеного пункту. Генеральні плани й концепції міського розвитку створюють ключові передумови для планування використання земель, проектного планування та детального планування ділянок. Ці стратегічні рішення значно впливають на можливості в повсякденному житті. Зокрема, розміри кварталів і типи забудови позначаються на транспортній доступності, наявності

публічних просторів, якості житла. В українських містах реалізується ряд проектів, спрямованих на забезпечення гендерної рівності. Приміром, у Києві реалізується проект "Безпечне місто", спрямований на покращення безпеки публічних просторів через установлення сучасних систем відеоспостереження, покращення освітлення на вулицях й забезпечення кращої видимості на пішохідних переходах. Ці заходи спрямовані на зменшення насильства і домагань, зокрема щодо жінок. У Львові проведено редизайн міських парків, щоб зробити їх безпечнішими та доступнішими. Проекти модернізації передбачали збільшення кількості лавок, покращення освітлення в темних зонах і створення рекреаційних зон, які відповідають потребам різних вікових груп та сімей. Особливу увагу було приділено створенню ігрових зон для дітей, які мають безпечні й захоплюючі елементи, що сприяє соціальній інклюзії. У межах проекту "Безпечні простори для жінок та дівчат" у Харкові було створено *простори, де можна соціалізуватися*. Там проводяться різні тренінги із професійного зростання, розвитку лідерських якостей, відбувається інформування жінок з питань протидії гендерно обумовленому та сімейному насиллю.

У табл. 1 подано SWOT-аналіз проблем і можливостей планування в українських містах на засадах гендерної рівності.

Таблиця 1

**SWOT-аналіз проблем і можливостей міського планування в Україні
в контексті гендерного мейнстрімінгу**

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
Пришвидшення процесів адаптації стандартів до європейських унаслідок інтеграції. Наявність успішних міжнародних кейсів-прикладів. Наявність позитивного локального досвіду. Підтримка міжнародних організацій. Значний запит від активістів щодо якісних змін українських міст. Збільшення важливості соціальної справедливості у містах.	Недостатня інтеграція гендерного мейнстрімінгу в міське планування. Недостатня обізнаність фахівців стосовно принципів гендерної рівності у міському плануванні. Пасивність громади міста щодо долучення до процесів міського планування й управління. Обмеженість фінансування проектів унаслідок потреби вибору пріоритетів. Значний вплив гендерних стереотипів у суспільстві.
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
Реалізація сучасних концепцій та підходів для створення комфортного міста. Залучення населення й підвищення його зацікавленості до участі у визначенні перспектив і стратегій розвитку міста. Залучення фінансування для розвитку міст з боку міжнародних донорів. Використання новітніх ГІС-технологій для досліджень та міського планування й управління. Повоєнне відновлення міст на принципах гендерної рівності у міському плануванні та управлінні.	Війна та урбіцид. Зниження рівня безпеки в містах у період війни. Відсутність фінансування проектів міського розвитку внаслідок погіршення економічної ситуації. Відсутність ініціативи з боку влади. Ризик неефективного використання ресурсів через відсутність стратегічного планування та моніторингу. Соціальні бар'єри й відсутність зацікавленості у змінах.

Дискусія і висновки

Інтеграція гендерного мейнстрімінгу в міське планування є необхідністю для забезпечення соціальної справедливості, інклюзивності та сталого розвитку міст. Успішна реалізація засад гендерної рівності у міському плануванні сприяє покращенню якості життя містян. Досвід цілого ряду міст світу демонструє ефективність і потребу в якісних змінах міст в аспекті гендерної рівності та використання гендерно орієнтованих підходів у міському плануванні. Однак практика інтеграції гендерних досліджень у містобудування, дизайн та архітектуру все ще є новою та застосовується точково, але потенціал поєднання цих дисциплін демонструє значну синергію, яку міждисциплінарний підхід може мати на суспільство в цілому для справжнього інклюзивного та сталого соціального й економічного розвитку міст (Podestà, 2023).

Успішні проекти врахування гендерної рівності при плануванні міст, публічних просторів показують, що забезпечення потреб різних соціальних груп не лише підвищує комфорт міського середовища, але й сприяє соціальній інтеграції мешканців. Тому позитивний досвід міст світу щодо впровадження гендерної рівності у містопланування є важливим для українських міст, а його реалізація потребує адаптації до місцевих особливостей. Українські міста мають значний потенціал для впровадження гендерно-чутливого підходу у міське планування. Зокрема, через врахування гендерних аспектів на всіх етапах – від розробки генеральних планів до тактичного урбанізму. Наразі в Україні відсутні державні будівельні норми з гендерної урбаністики, тому зручні для всіх міста плануються з урахуванням таких вимог, як безпека, безбар'єрність, пішохідна доступність більшості

послуг повсякденного попиту, "відкритість" простору, наявність комфортних вуличних меблів та освітлення, які спрямовані на те, щоб люди виходили в місто, активно користувались публічними просторами. У цьому сенсі можна вести мову про два аспекти необхідних змін: з одного боку, необхідно, щоб проєктувальники міст розуміли важливість і необхідність розвитку гендерно справедливих міст, а з іншого, громада міста має бути обізнаною стосовно питання гендерної рівності у міському плануванні. На сьогодні доволі критичним є залучення громади, мешканців до процесів міського планування через партисипативні практики, що могло б забезпечити врахування їхніх потреб і пріоритетів. Тому для підвищення обізнаності громади можна використовувати створення окремих муніципальних ресурсів, призначених для розширення гендерних можливостей. Приміром, у Мадриді (Іспанія) на основі висловлювань жінок створено муніципальний ресурс "Простори рівності", який дає можливість легітимізувати знання жінок, зміцнити їхню здатність впливати на своє життя та середовище, а також надати їм безпечне місце для перегляду й оскарження гендерних ролей, що були створені патріархальним суспільством. "Простори рівності" не призначені лише для жінок, вони є важливими для громадянських та асоціативних мереж у районах, поглиблення альянсу між інституціями та громадянським суспільством (Carmena, 2018). Це може допомогти консолідувати як саму громаду міста, так і посилити партисипацію у плануванні й управлінні містами через використання різних інструментів долучення. Таким чином, ідентифікація перспективи гендерної рівності в центрі комунікації проєктування/редизайну/перетворення міських територій є стратегічною для реалізації та успіху інклюзивного соціального розвитку для всіх (Podestà, 2023).

Внесок авторів: Наталія Проватар – концептуалізація, методологія, формальний аналіз, написання (оригінальна чернетка), написання (перегляд і редагування); Ярослав Коцюба – концептуалізація, методологія, формальний аналіз, написання (оригінальна чернетка).

Список використаних джерел

- Гел, Я. (2018). *Міста для людей*. CANactions та "Основи".
- Мезенцев К., Проватар Н., & Пальчук М. (2020) Публічні простори через призму партисипативного міського планування – приклад Києва. *Український географічний журнал*, 2(110), 30–37. <https://doi.org/10.15407/ugz2020.02.030>
- Мезенцева, Н. І., & Пальчук, М. В. (2016). Публічні простори міст: осмислення через призму зарубіжного дискурсу. *Економічна та соціальна географія*, 76, 19–26. <https://doi.org/10.15407/ugz2020.02.030>
- Федорова, Л., Хурцидзе, Т., & Вербицький, І. (2024). *Гендерно-чутливе відновлення та розвиток на місцевому рівні: 20 рекомендацій*. Центр Cedoc.
- Bauer, U. (2009). *Gender Mainstreaming in Vienna. How the gender perspective can raise the quality of life in a big city*. Kvinder Køn & Forskning. <https://doi.org/10.7146/kkf.v0i3-4.27973>
- Beebejaun, Y. (2009). Making safer places: gender and the right to the city. *Security Journal*, 22(3), 219–229.
- Beebejaun, Y. (2016). Gender, urban space, and the right to everyday life. *Journal of Urban Affairs*, 39, 323–334. <https://doi.org/10.1080/07352166.2016.1255526>
- Bondi, L. (1998). Gender, class, and urban space: public and private space in contemporary urban landscapes. *Urban Geography*, 19(2), 160–185. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.19.2.160>
- Burgess, G. (2008). Planning and gender equality duty – Why does gender matter? *People, Place & Policy Online*, 2(3), 112–121.
- Carpio-Pinedo, S. J., Hurtado G., & Sánchez de Madariaga, I. (2019). Gender mainstreaming in urban planning: The potential of geographic information systems and open data sources. *Planning Theory and Practice*, 20(2), 221–240. <https://doi.org/10.1080/14649357.2019.1598567>
- Carmena, M. (2018, 5 March). *Madrid: a feminist, diverse and open city. The future of women in cities*. <https://newcities.org/the-bigpicture-madrid-a-feminist-diverse-and-open-city/>
- Ceccato, V. (2012). *An international perspective of the gender dimension in planning for urban safety*. Springer.

Cities alive: designing cities that work for women. (2022). <https://www.arup.com/perspectives/publications/research/section/cities-alive-designing-cities-that-work-for-women>

Fenster, T. (2005). Gender and the city: the different formations of belonging. In L. Nelson, J. Seager (Eds.). *A companion to feminist geography* (p. 242–56). Blackwell.

Frauen-Werk-Stadt I & II: Housing projects with a gender perspective. (2021). City of Vienna Urban Planning Department. <https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/stadtplanung/frauen-wohnprojekte.html>

Gender Mainstreaming in Urban Development. (2011). https://civitas.eu/sites/default/files/berlin_gender_mainstreaming_0.pdf

Gender Mainstreaming in Urban Planning and Development Handbook. (2013). City of Vienna Urban Planning Department. <https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/gender/>

Gender-Sensitive Public Transport Projects in Vienna. (2022). <https://www.wienerlinien.at/gender-initiatives>

Gough, A. (2016). The gendered city. In R. Horne, B. Fien, A. Beza, & J. Nelson (Eds.), *Sustainability citizenship in cities: Theory and Practice*. Routledge.

Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. Random House.

Kern, L. (2009). Gendering reurbanisation: women and new-build gentrification in Toronto. *Population, Space and Place*, 16, 365–379. <https://doi.org/10.1002/psp.581>

Kern, L. (2010). Selling the 'Scary City': gendering freedom, fear and condominium development in the neoliberal city. *Social & Cultural Geography*, 11, 209–230. <https://doi.org/10.1080/14649361003637174>

Kunieda, M., & Gauthier, A. (2007). *Gender and urban transport*. GTZ.

Moreno, C. (2020). *The 15-Minute City: How to create sustainable urban life*. Editions du Seuil.

Pinchak, N., Browning, Ch., Boettner, B., Calder, K., & Tarrence, J. (2023). Paws on the Street: Neighborhood-Level Concentration of Households with Dogs and Urban Crime. *Social Forces*, 101(4), 1888–1909. <https://academic.oup.com/sf/article-abstract/101/4/1888/6617669>

Podestà, L. (2023). *Gender equality in urban planning. A crucial factor for real inclusive development*. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1764964/FULLTEXT02>

Seestadt Aspern: a model for gender-sensitive urban development. (2023). Aspern Development Corporation. <https://www.aspern-seestadt.at>

Sen, P., & Kelly, L. (2007). *Violence against women in the UK*. The Child and Woman Abuse Studies Unit.

Seoul Solution. Safe City for Women 3.0. (2016). Seoul Metropolitan Government. <https://www.seoulsolution.kr/en/content/safe-city-women-30>

Sweet, E. L., & Escalante, S. O. (2010). Planning responds to gender violence: Evidence from Spain, Mexico and the United States. *Urban Studies*, 47(10), 2129–2147.

Terraza, H., Orlando, M., Lakovits, C., Lopes, J., & Kalashyan, A. (2020). *Handbook for Gender-Inclusive Urban Planning and Design*. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33197>

UN Women. Safe Cities and Safe Public Spaces Global Results Report. (2018). <https://www.unwomen.org>

UN Women. Safe Cities and Safe Public Spaces for Women and Girls Global Flagship Initiative: Second International Compendium of Practices. (2017). <https://www.unwomen.org>

Viswanath, K. (2012). *Building gender inclusive cities*. Presentation at the ICPC 10th Colloquium. Cape Town.

Walkability Asia. Hyderabad City. (2013). <https://www.walkabilityasia.org>

Whyte, W. H. (1980). *The social life of small urban spaces*. Washington.

References

- Bauer, U. (2009). *Gender Mainstreaming in Vienna. How the gender perspective can raise the quality of life in a big city*. Kvinder Køn & Forskning. <https://doi.org/10.7146/kkf.v0i3-4.27973>
- Beebejaun, Y. (2009). Making safer places: gender and the right to the city. *Security Journal*, 22(3), 219–229.
- Beebejaun, Y. (2016). Gender, urban space, and the right to everyday life. *Journal of Urban Affairs*, 39, 323–334. <https://doi.org/10.1080/07352166.2016.1255526>
- Bondi, L. (1998). Gender, class, and urban space: public and private space in contemporary urban landscapes. *Urban Geography*, 19(2), 160–185. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.19.2.160>
- Burgess, G. (2008). Planning and gender equality duty – Why does gender matter? *People, Place & Policy Online*, 2(3), 112–121.
- Carmena, M. (2018). *Madrid: a feminist, diverse and open city. The future of women in cities*. <https://newcities.org/the-bigpicture-madrid-a-feminist-diverse-and-open-city/>
- Carpio-Pinedo, S. J., Hurtado, G., & Sánchez de Madariaga I. (2019). Gender mainstreaming in urban planning: The potential of geographic information systems and open data sources. *Planning Theory and Practice*, 20(2), 221–240. <https://doi.org/10.1080/14649357.2019.1598567>
- Ceccato, V. (2012). *An international perspective of the gender dimension in planning for urban safety*. Springer.
- Cities alive: designing cities that work for women*. (2022). <https://www.arup.com/perspectives/publications/research/section/cities-alive-designing-cities-that-work-for-women>

- Fenster, T. (2005). Gender and the city: the different formations of belonging. In L. Nelson, & J. Seager (Eds.), *A companion to feminist geography* (pp. 242–56). Blackwell.
- Frauen-Werk-Stadt I & II: *Housing projects with a gender perspective*. (2021). City of Vienna Urban Planning Department. <https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/stadtplanung/frauen-wohnprojekte.html>
- Gehl, J. (2018). *Cities for People*. Osnovy [in Ukrainian].
- Gender Mainstreaming in Urban Development. (2011). https://civitas.eu/sites/default/files/berlin_gender_mainstreaming_0.pdf
- Gender Mainstreaming in Urban Planning and Development Handbook. (2013). City of Vienna Urban Planning Department. <https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/gender/>
- Gender-Sensitive Public Transport Projects in Vienna. (2022). Vienna. <https://www.wienerlinien.at/gender-initiatives>
- Fedorova, L., Khurtside, T. & Verbytskyi, I. (2024). *Gender-sensitive recovery and development at the local level: 20 recommendations*. Cedoss center [in Ukrainian]
- Gough, A. (2016). The gendered city. In R. Horne, B. Fien, A. Beza, J. Nelson (Eds.). *Sustainability citizenship in cities: Theory and Practice*. Routledge.
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. Random House.
- Kern, L. (2009). Gendering reurbanisation: women and new-build gentrification in Toronto. *Population, Space and Place*, 16, 365–379. <https://doi.org/10.1002/psp.581>
- Kern, L. (2010). Selling the 'Scary City': gendering freedom, fear and condominium development in the neoliberal city. *Social & Cultural Geography*, 11, 209–230. <https://doi.org/10.1080/14649361003637174>
- Kunieda, M., Gauthier, A. (2007). *Gender and urban transport*. GTZ.
- Mezentsev, K., Provotar, N., & Palchuk, M. (2020). Public spaces through the lens of participatory urban planning – the case of Kyiv. *Ukrainian Geographical Journal*, 2(110), 30–37. <https://doi.org/10.15407/ugz2020.02.030r> [in Ukrainian]
- Mezentseva, N., & Palchuk, M. (2016). Urban public spaces: understanding through the prism of foreign discourse. *Economic and Social Geography*, 76, 19–26. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2016.76.19-26> [in Ukrainian]
- Moreno, C. (2020). *The 15-Minute City: How to create sustainable urban life*. Editions du Seuil.
- Pinchak, N., Browning, Ch., Boettner, B., Calder, K., & Tarrence, J. (2023). Paws on the Street: Neighborhood-Level Concentration of Households with Dogs and Urban Crime. *Social Forces*, 101(4), 1888–1909. <https://academic.oup.com/sf/article-abstract/101/4/1888/6617669>
- Podestà, L. (2023). *Gender equality in urban planning. A crucial factor for real inclusive development*. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1764964/FULLTEXT02>
- Seestadt Aspern: a model for gender-sensitive urban development. (2023). Aspern Development Corporation. <https://www.aspern-seestadt.at>
- Sen, P., & Kelly, L. (2007). *Violence against women in the UK*. The Child and Woman Abuse Studies Unit.
- Seoul Solution. *Safe City for Women 3.0*. (2016). Seoul Metropolitan Government. <https://www.seoulsolution.kr/en/content/safe-city-women-30>
- Sweet, E. L., & Escalante, S. O. (2010). Planning responds to gender violence: Evidence from Spain, Mexico and the United States. *Urban Studies*, 47(10), 2129–2147.
- Terraza, H., Orlando, M., Lakovits, C., Lopes J., & Kalashyan, A. (2020). *Handbook for Gender-Inclusive Urban Planning and Design*. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33197>
- UN Women. *Safe Cities and Safe Public Spaces for Women and Girls Global Flagship Initiative: Second International Compendium of Practices*. (2017). <https://www.unwomen.org>
- UN Women. *Safe Cities and Safe Public Spaces Global Results Report*. (2018). <https://www.unwomen.org>
- Viswanath, K. (2012). *Building gender inclusive cities*. Presentation at the ICPC 10th Colloquium. Cape Town.
- Walkability Asia. *Hyderabad City*. (2013). <https://www.walkabilityasia.org>
- Whyte, W. H. (1980). *The social life of small urban spaces*. Washington.

Отримано редакцією журналу / Received: 21.10.24
Прорецензовано / Revised: 27.11.24
Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

Nataliia PROVOTAR, PhD (Geogr.), Assoc. Prof.

Scopus ID: 57204288896

ORCID ID: 0000-0003-2211-6509

e-mail: mezentseva@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Yaroslav KOTSIUBA, PhD Student

ORCID ID: 0009-0001-9430-8668

e-mail: kot.yar2023@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PLANNING CITIES BASED ON GENDER EQUALITY PRINCIPLES: APPROACHES AND EXPERIENCES

Background. Integration of gender mainstreaming into urban planning is essential for achieving social justice, inclusiveness, and sustainable urban development. Implementing gender equality principles in urban planning enhances the quality of life for all residents. Experiences from cities worldwide demonstrate the effectiveness and necessity of adopting gender-sensitive approaches to urban planning. The aim of the study is to explore approaches and positive experiences in city planning based on gender equality, as well as to identify the advantages, challenges, and opportunities for their application in Ukrainian cities.

Methods. The study draws on diverse sources, including scientific research (articles and monographs), materials and projects from international organisations, presentations, discussions of initiatives, and expert commentary in the field of urban planning. The results were obtained using methods of analysis and synthesis, the construction of logical schemes, and SWOT analysis.

Results. This article presents the results of a study analysing positive examples of gender mainstreaming projects of varying scales in cities across the globe. It identifies practices that can be adapted for implementation in Ukraine while outlining the challenges and opportunities associated with urban planning in the context of gender mainstreaming. A logical framework was developed to conceptualise gender mainstreaming within the context of creating a gender-just city. The research highlights that integrating gender perspectives into urban planning significantly enhances the functionality, inclusiveness, safety, accessibility, and comfort of urban spaces for all citizens. To further explore these opportunities, a SWOT analysis was conducted to identify the strengths, weaknesses, opportunities, and threats associated with implementing gender-sensitive approaches in Ukraine's urban planning processes.

Conclusions. Successful gender-sensitive planning projects demonstrate that addressing the needs of diverse social groups not only improves the comfort of the urban environment but also fosters social integration. These projects can serve as models for Ukrainian cities, offering valuable insights for adaptation to local contexts. The findings provide a foundation for developing inclusive and sustainable cities while strengthening citizen participation in urban planning and governance.

Keywords: city, gender equality, gender mainstreaming, public spaces, urban planning, participation.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішеннях про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

UDC 911.3

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.2>

Viktoriia ZAPOTOTSKA, PhD (Geogr.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0001-9299-2585

e-mail: vzapototska@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Yuliia ZHYROVA, Student

ORCID ID: 0009-0008-3252-717X

e-mail: Julia.zyrova2003@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

STUDYING THE PROCESSES OF REVITALIZATION OF INDUSTRIAL AREAS ON THE EXAMPLE OF KYIV CITY

Background. Kyiv, as the capital of Ukraine, faces the issue of neglected industrial areas that negatively impact the urban landscape, economy, and ecology. Revitalization processes can become a key element for the sustainable development of the city in the future. The article aims to explore the current state of industrial areas, their potential for transformation, and the main directions of revitalization.

Methods. The research is based on a comprehensive approach, including the analysis of statistical data, the study of successful cases, and field research. A comprehensive approach is applied for conducting revitalization research of industrial areas, including the following methods: document analysis, field research, cartographic analysis, sociological surveys, comparative analysis, economic analysis, and environmental assessment.

Results. The economic, social, and environmental aspects of the revitalization process are analyzed to identify prospects for different areas. Based on the data, strategies for the development of various city districts, taking into account their specifics, are proposed. By analyzing Ukrainian and foreign sources, the social and economic benefits associated with revitalization, including the creation of new jobs, business development, crime reduction, and quality of life improvement, are examined. The main problematic points remain financial costs, corruption, and lack of interest from authorities.

Conclusions. The conclusions present strategies for the optimal use of urban areas through revitalization from environmental and social perspectives. It is important that revitalization allows for the preservation of historical heritage, ensuring the stability of Kyiv's development. The research results can serve as a basis for further revitalization projects of urban areas in Ukraine, contributing to the improvement of the urban environment and the integration of modern practices into urban planning.

Keywords: revitalization, renovation, industrial areas, sustainable development, Kyiv, urban planning, brownfields, adaptive transformation.

Background

Modern cities, both large and small, face a range of various issues driven by globalization. These challenges relate to phenomena such as unemployment, urban sprawl, social alienation, criminalization, economic instability, and more. Ukrainian cities, particularly Kyiv, also experience several problematic aspects. One of Kyiv's distinct features is its urban sprawl due to the construction of residential areas, industrial complexes, and commercial spaces around the city's borders. Although the speed and scale of construction in the metropolitan region are expanding, the capital has neglected areas within the city.

One of the issues is the significant proportion of industrial zones that are not fully utilized or remain entirely idle. Kyiv has a substantial share of non-functioning industrial buildings, former factories, and partially ruined architectural structures inherited from the Soviet Union. Former industrial zones with residential districts for workers were previously located on the outskirts of the city. With the expansion of the city and the shift from a planned to a market economy, these industrial areas ended up inside the city and ceased to serve their original functions. Abandoned industrial sites pose a risk by potentially increasing criminal activity, thus deteriorating both the appearance of the urban environment and safety in the area.

To prevent these problems, it is necessary to use the available land efficiently. This may include the modernization and launch of safe and environmentally friendly enterprises or the reorganization of spaces for other functions. In developed countries, the repurposing of such areas through the revitalization of industrial zones has long been known and popular. In such projects, non-operational factories and plants can be repurposed for residential development, commercial buildings, or public spaces. In the

1950s, the United States, Europe, and Asia began implementing revitalization projects as a way to restructure the economy to meet modern needs in a globalized world (Sych, 2020).

The relevance of studying the revitalization of Kyiv's industrial zones is driven by the need for efficient use of urban space, improving the environmental situation, and creating new economic opportunities. In the context of modern urban trends, the transformation of abandoned industrial areas becomes a key tool for sustainable urban development (Horbliuk, Brovko, & Kudyn, 2022). Kyiv, as the capital of Ukraine and the largest industrial center in the country, has significant potential for implementing revitalization projects, which can significantly impact the quality of life for residents and the city's economic development.

The purpose of the study is to theoretically and methodologically analyze the potential of revitalization processes and identify the main directions and prospects for the revitalization of industrial zones in Kyiv, taking into account European experience and local characteristics.

The tasks of this research include analyzing the current state of Kyiv's industrial zones and assessing their potential for revitalization. Additionally, it involves developing recommendations for a revitalization strategy for Kyiv's industrial zones, considering economic, social, and environmental aspects.

Analysis of Recent Studies and Publications.

Analyzing recent studies and publications reveals an increased interest in the issues of revitalizing industrial zones both in Ukraine and abroad. Some authors, in particular, explore the repurposing of industrial buildings for new functions, such as coworking spaces and innovative infrastructure (Dmytrenko, Ivashko, & Ivashko, 2021). Their research demonstrates the potential of adaptive reuse of

industrial facilities in the context of modern urban economic development (Horbliuk, Brovko, & Kudyn, 2021). It is also worth noting studies that explore the transformation of industrial areas in the context of urban development in Ukraine (Dronova, & Maruniak, 2019) and examine revitalization issues as part of a broader study of urban processes in Ukraine (Mezentsev, Oliynyk, & Mezentseva, 2017).

In the European context, research has identified key success factors for revitalization projects, including the implementation of green building practices and consideration of the income levels of nearby residents (Green, 2018). These findings can be useful for developing revitalization strategies in Kyiv. The importance of a participatory approach and the involvement of local communities in the revitalization process is emphasized. The author argues that public participation is a critical factor in ensuring the sustainability and social acceptance of revitalization projects (Gudz, 2017). Additionally, significant attention is paid to the concept of sustainable urban development as a theoretical basis for the revitalization of industrial zones. Authors highlight the need for a harmonious combination of economic, social, and environmental aspects when transforming urban spaces (Biloshytska et al., 2023).

The research also explores mechanisms of public-private partnerships and attracting investments through the creation of special development funds in European countries. Their experience can be adapted to Kyiv's conditions to enhance the efficiency of revitalization processes (Sykes, & Schulze Bäing, 2017).

Theoretical Framework of the Study. The theoretical basis of the study is the concept of revitalization, which is viewed as a comprehensive process of restoring and renewing urban areas. The term was first used in an article by Anthony F. C. Wallace in 1956 under the title "Revitalization Movements," to describe a specific feature of cultural change. A revitalization movement is a conscious effort by members of society aimed at innovating a cultural system (Wallace, 1956). Since then, the term has become widely used across various disciplines. According to the Cambridge Dictionary, revitalization is explained as the process of development, renewal, and acquiring new opportunities for success.

In the educational guide *Urban Revitalization – European Union Experience for Ukraine*, the term is defined as a multifaceted process aimed at restoring urban areas that have suffered structural degradation, leading to a crisis state that hinders the economic and social development of the area and complicates the process of sustainable development. Urban revitalization includes preserving the original appearance of buildings and reconstructing premises, changing their functional use to non-industrial purposes, and creating public spaces, office spaces, shopping centers, or housing (Sych et al., 2023).

An important aspect of the theoretical foundation of the research is the concept of brownfields. The term "brownfield" refers to land that is not fully utilized, neglected, and contaminated. It results from past industrial, agricultural, residential, military, or other activities. A brownfield cannot be properly and effectively used without a regeneration process (Podhrushnyi et al., 2023).

Various terms are used to describe the processes of urban renewal, which are often interchangeable but have their own characteristics: Revalorization, as defined by V. V. Vechirny, is a set of measures aimed at restoring and improving the aesthetic and artistic value of a building

(Vechirny, 2022). This approach is especially relevant for improving damaged components of historic city center ensembles. In the monograph "Renovation of Industrial Buildings and Their Adaptation to the Modern Urban Environment," renovation is defined as a set of works to preserve heritage and renew space through the reconstruction and adaptation of buildings to modern needs, which may include restoration (Hayko et al., 2021). According to the Ministry of Communities and Territories Development, reconstruction is a set of works aimed at improving technical and economic indicators, working conditions, and the quality of the final product or service through the reconstruction of civil or industrial facilities (Minrehionbud ta zhytlokomunhosp, 2011). The main component of reconstruction may be a major overhaul of the facility. Modernization is the restoration of an object due to its obsolescence by improving its technical performance in accordance with modern conditions (Shishkin, & Zavalnogo, 2021).

Methods

The research methodology is based on a comprehensive approach that includes the analysis of statistical data, the study of successful revitalization cases, and field research in the former industrial zones of Kyiv.

A comprehensive approach is used to study the revitalization of industrial areas, including the following methods: 1. Document analysis: study of urban planning documentation, statistical data and historical materials to determine the state of industrial areas and their potential for revitalization. 2. Field survey: visual inspection of industrial sites and adjacent areas to assess their physical condition, architectural value, and potential for adaptive reuse. 3. Cartographic analysis: creation of mapping schemes of industrial areas, their location in relation to other urban objects and identification of spatial patterns. 4. Sociological surveys: conducting interviews with local residents to determine the needs of the community and the vision of the future development of industrial areas. 5. Comparative analysis: studying successful examples of industrial revitalization to identify best practices and opportunities for their adaptation. 6. Economic analysis: assessment of the economic feasibility of different revitalization scenarios, including cost-benefit analysis. 7. Environmental assessment: study of the level of pollution of industrial areas and development of measures for their environmental rehabilitation.

Data for the study include: 1. Statistical data on the number and area of industrial areas in the city, their use and condition. 2. Historical documents and photographs reflecting the development of industrial areas. 3. Urban planning documentation, including the city's master plan and zoning plans. 4. Results of surveys and interviews with stakeholders. 5. Environmental monitoring data for industrial areas. 6. Economic indicators related to industrial zones and their revitalization potential. 7. Cartographic materials and aerial photographs of industrial areas. This methodology allows for a comprehensive analysis of industrial areas and the development of effective strategies for their revitalization, taking into account the principles outlined in the source text.

Results

Industrial zones, which we see daily in various urban areas, began to form primarily in the early and mid-20th century. Initially, industrial areas were developed on the peripheries of urban spaces. However, with urbanization and the expansion of cities, these industrial areas found themselves in close proximity to city centers. Today, a

significant portion of these zones has lost their original purpose and is mostly used as storage spaces or locations for small businesses (Bodnar, & Yasinskyi, 2023).

According to the main provisions of the Kyiv General Plan for 2025, developed by the Municipal Organization "Institute of the Kyiv General Plan," as of 2011, the total area of industrial and industrial-warehouse territories in the city amounted to 8,342.2 hectares. However, in the revised document of 2015, this figure was reduced to 6,912.3 hectares (Master plan of Kyiv, 2015).

The industrial and municipal-warehouse sector of Kyiv comprises 10,000 enterprises located in 20 industrial districts, several industrial zones, and isolated sites outside these districts. The total land area allocated for industrial and municipal-warehouse enterprises amounts to 6,912.3 hectares. Most industrial zones are located on the right bank of the Dnipro River. The largest ones include the "Podilsko-Kurenivsky" industrial district (891 ha), "Nyvky" (560 ha), "Telichka" (424 ha), "Vidradny" (400 ha), and the industrial zones of "Pyrohovo" (171 ha) and "Korchuvate" (80 ha). On the left bank, industrial districts include "Darnytsky" (460 ha), "Dniprovsk" (380 ha), "Troieshchyna" (316 ha), and the "Bortnychi" industrial zone (324 ha). Currently, almost 47 % of industrial areas are used inefficiently. Many enterprises require restructuring, repurposing, ecological and sanitary improvement, more efficient land use, and enhancements in the architectural and aesthetic quality of the developments (Podhrushnyi et al., 2023).

Revitalization in Kyiv is gaining momentum due to several reasons, including: limited land availability for new developments in the city's central areas; increasing rental costs and land-use fees, which incentivize more efficient utilization; rising demand for commercial real estate; limited financial resources among developers; advances in reconstruction technologies; satisfactory structural conditions of many facilities; the presence of industrial enterprises in the city center; the design features of industrial buildings that are well-suited for commercial adaptation; availability of engineering capacities, as industrial sites traditionally possess high energy, heat, gas, and water resources; the entry of large private investors into the commercial real estate market; and the development of cultural projects (Hnatiuk, & Melnyk, 2019).

All these factors served as a catalyst for the first revitalization initiatives of industrial sites in Kyiv. The first wave of revitalization began in the 1990s, when enterprises started renting out premises for warehouses or offices. Some of these spaces were converted into auto services, stores, or small offices. Gradually, more active attempts were made to reorganize areas for commercialization. Today, Kyiv has many successful examples of repurposing various facilities into residential and commercial real estate. The first factory to undergo revitalization was "Artem" in 1997. However, the main wave of revitalization occurred in the 2000s and 2010s. Many potential projects were paused due to the 2008 financial crisis, which, nevertheless, prompted investors to consider revitalization as an alternative to the expensive demolition of old buildings for the construction of new complexes. Initially, revitalization involved repurposing spaces for office and commercial use, but there is now a trend toward the comprehensive redevelopment of areas into large multifunctional complexes. Among the most famous examples are "Art-Zavod Platforma" and "Mystetskyi Arsenal". Overall, Kyiv has over 45 revitalized sites, including business centers, shopping and entertainment complexes, cultural and art spaces, hotels, residential

complexes, and apartments. Brownfields are most often transformed into multifunctional centers or business centers, as office spaces are a faster and simpler way to turn an area into a liquid asset. Shopping and entertainment complexes appeared later. Though more expensive to build, they yield a greater economic effect for the development of adjacent areas. The "Comfort Town" project is a vivid example of transforming an industrial zone into a residential neighborhood. The residential complex is located on the former site of the "Vulcan" factory, where rubber shoe parts were once produced; now, it is a colorful residential complex. The complex is enclosed and built based on the "city within a city" concept. Despite differing opinions, this residential complex is an excellent example of brownfield revitalization in Kyiv (Fig.1).

Business centers are also frequently located on former industrial sites. For instance, the "Artem" business center was opened on the site of the former "Artem" factory canteen, and an office center was created from an old toy factory. Other notable projects include the "Kubik" office center, Horizon Park, the "Forum" business town, the "Renaissance" office center, and the "Lastivka" trade and office center in Podil, created on the site of a clothing factory. In 2001, the "Tomak" factory building was converted into the "Valmi" office center, now housing the "AVT Bavaria" service center. Industrial buildings in Kyiv have also been adapted into shopping centers. The largest include the "Cosmopolitan" shopping mall on the former site of the "Bolshevik" factory, the "Karavan" shopping center in Obolon, the "Horodok" and "MegaMarket" near the "Petrivka" metro station, as well as the "Promenad" shopping center in Tatarka and the "Rytm" shopping center in Borshchahivka. Among cultural and artistic spaces, the "Art Zavod Platforma" stands out. It is located on the former grounds of a silk factory built in 1947. In the early 2000s, part of its workshops was repurposed into the "Darynok" shopping complex, and in 2014, the "Art Zavod Platforma" was established, hosting festivals, workshops, exhibitions, and large concerts. Another example is "UNIT.City," Ukraine's first innovation park, created on the site of the former Kyiv Motorcycle Plant. The park positions itself as a space for business, research centers, and residential development with full infrastructure, including the programming school UNIT.Factory. These large, entirely transformed public spaces are often associated with revitalization in the capital. However, not all industrial areas undergo complete revitalization; sometimes only a specific section is redeveloped, leaving other parts of the area abandoned until they deteriorate completely.

Kyiv has many industrial areas that have started to decline, prompting provisions in the 2015 Kyiv General Plan for the prospective reimagining of industrial zones. A proposal was made to repurpose 1,942 hectares of industrial sites for multifunctional, public, and residential developments, as well as for greening and engineering-transport infrastructure. Potential areas for reform include districts with dysfunctional areas that are suitable for transformation, such as "Podilsko-Kurenivsky", "Mykilska Borshchahivka", "Nyvky", "Telichka", "Pyrohovo", "Korchuvate", "Dniprovsk", "Darnytsky", "Voskresensky", "Troieshchyna", and others. It is also essential to reconstruct and modernize enterprises in the city's central areas, residential, and recreational zones, which negatively impact public health and the environment due to pollution and emissions. These include the Kyiv Meat Processing Plant, the "Kuznia na Rybalskomu" factory, "Budshlyakhmash", "Gazprylad", and other enterprises near Yaroslavska, Skovorody, Hlybochytska, Kyrylivska streets, and along the Lybid River. In the absence

of measures to minimize harmful emissions, the functional use of these areas could be changed to public development, greening, and parking. Additionally, for environmental restoration and greening of sanitary protection zones on

49.2 hectares, there is a planned restructuring to transform parts of industrial zones along the Dnipro River in the "Telichka" and "Podilsko-Kurenivsky" areas (Hnatiuk, & Melnyk, 2019).

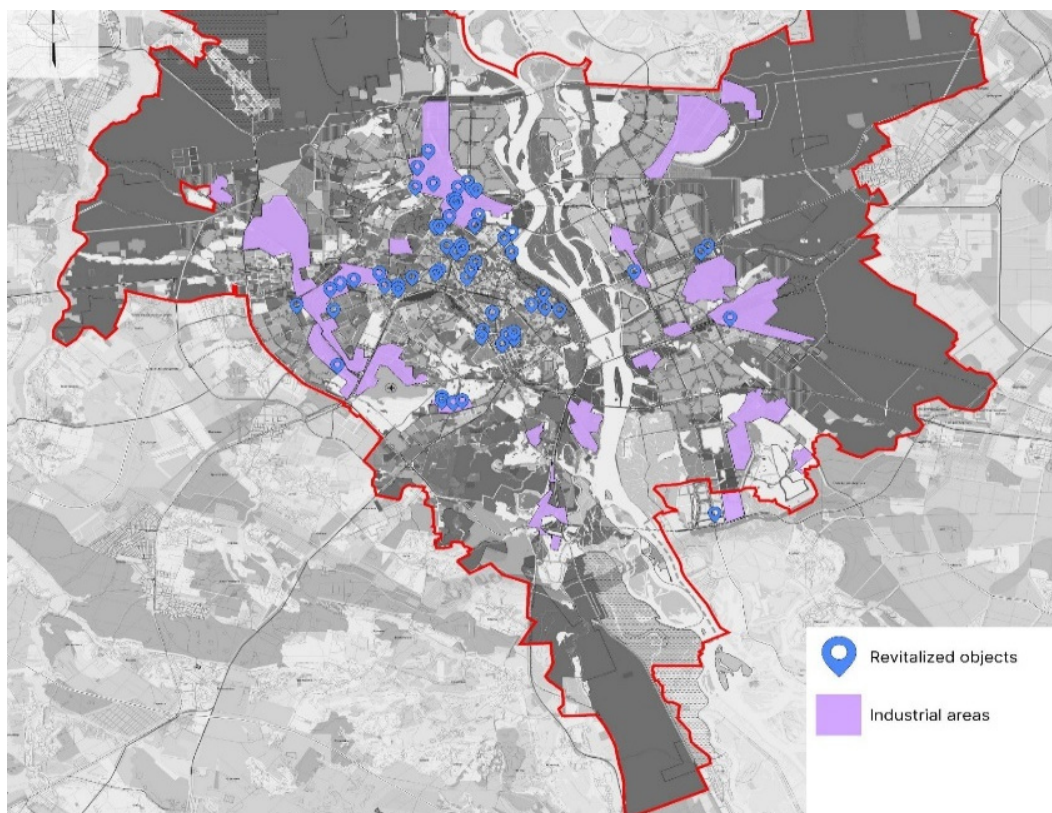

Fig. 1. Map of Revitalized Sites in Kyiv

The enterprises located in the city center currently do not meet urban planning requirements in terms of both functionality and construction quality. Enterprises located in the coastal zone of the Dnipro River within the "Telichka" industrial district and the Podilsko-Kurenivska industrial zone occupy the most valuable, yet investment-unattractive areas. In Kyiv, there is high demand for residential housing, office spaces, and commercial and entertainment complexes. This has defined the main trend of the functional transformation of industrial areas in Kyiv, particularly in its central part. The central industrial district demonstrates a high level of deindustrialization: employment in industrial enterprises decreased by 81.7 % from 1995 to 2018. Other industrial districts with significant deindustrialization include Pozniaky (–89.0%), Korchuvate (–77.8%), Bortnychi (–77.5 %), Vasylkivskiy (–77.0 %), Darnytskyi (–72.4 %), Dniprovs'kyi (–65.0 %), Vidradnyi (–63.4 %), Zaliznychnyi (–59.6 %), and the Podilsko-Kurenivska industrial zone (–58.5 %), as well as five territorial groups of enterprises. Industrial districts with moderate deindustrialization include Berezhnyaky (–49.1 %), the Kyiv-Pasazhyrskiy railway station area (–43.9 %), Dehtiarivska Street (–35.4 %), and Voskresenskyi (–33.4 %). The lowest level of deindustrialization is observed in the "Nivky" industrial zone (–22.9%) and the industrial districts of Mykilska Borshchahivka (–14.3 %), near the Post-Volynskiy station (–5.4%), and Telichka (–5.3%) (Master Plan of Kyiv, 2015).

Kyiv has numerous industrial and warehouse areas that are partially or completely unused and may be promising for

revitalization. The popularity of such an approach is due to a number of factors, including the presence of old industrial facilities, land costs, wage levels, transport accessibility, demand for commercial real estate, and so on. Social indicators are also important for assessing the revitalization potential: the population size, the number of people employed in the area, and the average wage. In recent years, many areas of Kyiv have experienced population growth due to natural increase and migration. For example, since 2007, there has been significant growth in the Solomianskyi district, while the Shevchenkivskiy district has seen a population decline.

As of 2022, the population varies from 160 thousand in Pecherskyi to 384 thousand in Solomianskyi, which indicates a need for the development of social infrastructure in Solomianskyi. Although most residents of Solomianskyi live there, they predominantly work in Shevchenkivskiy and Pecherskyi, which are business centers. Over the past five years, the employment rate has changed: the number of employees in Shevchenkivskiy district has grown slowly, while in Pecherskyi there has been a significant increase. In 2021, about 262 thousand people were employed in Shevchenkivskiy, exceeding the figure for Pecherskyi by 60 thousand people. Districts with average employment rates include Solomianskyi and Holosiivskiy, while Desnianskyi district has the lowest employment rate and a decrease in the number of workers.

The number of enterprises also shows significant differences between districts. In 2021, the highest figures

were recorded in Shevchenkivskiyi (19 thousand enterprises) and Pecherskyyi (17 thousand) districts. Holosiivskiyi and Solomianskyyi have average figures, while the fewest enterprises are located in Desnianskyyi district – only 3 thousand. The data indicates that the greatest potential for revitalization lies in the residential districts, particularly Desnianskyyi, Dniprovskyyi, Sviatoshynskyyi, and Darnytskyi, where there is a large housing stock. However, a lack of jobs forces residents to look for work in other districts, causing traffic congestion, especially on bridges across the Dnipro. Revitalizing non-functional industrial areas for offices or coworking spaces can enhance the investment appeal of these districts, create new jobs, and develop infrastructure. As employment grows in residential districts, their attractiveness for affluent residents will increase, contributing to overall economic growth. Wages also influence the feasibility of revitalization projects. Over the last five years, the average wage of employees has risen by approximately 8 thousand hryvnias across Kyiv. The highest wage levels are recorded in Pecherskyyi, Podilskyyi, and Holosiivskiyi districts, where salaries are 25, 23, and 22 thousand hryvnias, respectively. In Desnianskyyi, Dniprovskyyi, and Darnytskyi districts, this figure is significantly lower – 14, 15, and 16 thousand hryvnias. The greatest wage growth is observed in Pecherskyyi, Podilskyyi, and Shevchenkivskiyi districts, indicating a high level of commercialization in these areas. The development of new businesses in central districts may deepen the gap in the quality of life between the center and the periphery. Therefore, it is more advisable to focus efforts on developing residential districts by creating multifunctional complexes and ensuring opportunities for local employment.

Economic indicators significantly impact the character and process of urban revitalization. Key statistical data, such as the dynamics of prices for residential and non-residential real estate in various districts and the volume of new construction, are crucial for the strategic development of the city. Revitalization as a strategy involves attracting investment for the development of neglected industrial areas, often including business and cultural-entertainment facilities. This is especially relevant for central urban areas, where high land prices and investor interest promote development.

The revitalization of industrial areas or brownfields can involve various functional purposes, such as residential, commercial, cultural, or innovative use. The selection of optimal sites depends on the specifics of each district. The initial analysis stage includes evaluating the volume of new residential construction as an indicator of district development. Statistical data show significant variability, including active development in the Darnytskyi, Holosiivskiyi, and Shevchenkivskiyi districts in 2019, as well as high indicators in the Podilskyyi district in 2022. In the long term, the Holosiivskiyi, Darnytskyi, and Pecherskyyi districts demonstrate stable growth, while the Desnianskyyi, Sviatoshynskyyi, and Obolonskyyi districts have the lowest indicators, suggesting their lesser investment attractiveness.

Land price policy is a defining factor for investors and depends on location, transport accessibility, and district prestige. Over the last decade, average prices in both the primary and secondary markets have doubled, from \$750 to \$1500 per square meter. Economic instability, inflation, and conflict events have affected price fluctuations: for example, in 2014, the average price on the primary market was \$1450 per square meter, and in April 2024, it decreased to \$1240. Price comparisons across districts show the highest values in the Pecherskyyi, Shevchenkivskiyi, and Podilskyyi districts,

where prices reach \$87,000, \$60,000, and \$58,000 respectively, indicating the prestige and demand for housing in the center. However, new residential complexes often lack social infrastructure, leading to issues with school places, parking, and green areas. The most affordable housing prices are in the Desnianskyyi and Darnytskyi districts, due to their distance from the center and less developed transport infrastructure.

Based on these data, it can be concluded that revitalization processes should be implemented on the left bank and peripheral areas to stimulate their development and increase the number of jobs. It is best to develop innovation centers, multifunctional office complexes, and IT hubs. However, active development of peripheral areas could lead to gentrification processes, so such projects should align with the city's development plans. In contrast to the periphery, in central districts, it is more effective to revitalize areas into social infrastructure and green zones to reduce pressure and improve the quality of life in densely built areas.

When analyzing revitalization from a commercial use perspective, one of the key aspects is the attention to the dynamics of commercial real estate rental, which is determined by the diversity of offers and price differentiation at the regional level. Over the last six years, there has been significant price growth in all city districts, especially in the Pecherskyyi and Holosiivskiyi areas. The price per square meter of commercial real estate in 2024 ranges from \$910 in the Desnianskyyi district to \$2884 in the Pecherskyyi district. Consistently the highest prices are in the Pecherskyyi, Shevchenkivskiyi, Podilskyyi, and Holosiivskiyi districts. Despite its less business-oriented status, Holosiivskiyi district also shows a growth trend, providing convenient locations for businesses. The highest number of office rental listings is also observed in the Shevchenkivskiyi and Pecherskyyi districts. These areas have long been prestigious business centers, which is reflected in the high office rental prices. However, there are also available options for small businesses.

The fewest rental listings are found in the Desnianskyyi, Sviatoshynskyyi, and Dniprovskyyi districts, indicating the need for business development projects in these areas. Revitalizing industrial zones into office establishments throughout the city could act as a catalyst for increasing business activity, creating competition for existing commercial establishments, increasing the number of jobs, and transforming districts into multifunctional areas.

The environmental aspect of industrial zone revitalization plays a key role in improving the state of the environment and ensuring the health of local residents. Often, industrial sites become sources of pollution by toxic substances due to previous industrial activities or long-term neglect of building structures. Therefore, the first step in the restoration of brownfields should be the cleaning of polluted areas. After full removal of contaminated soil, the site can be reconstructed with the organization of green zones or even small parks. This would create additional public spaces that relieve the central parts of the city, improve air quality, aid in the rehabilitation of nature, and create a healthier environment in the area. Moreover, it is important to consider energy efficiency during building revitalization. The use of energy-efficient technologies can help reduce energy consumption and greenhouse gas emissions. Buildings should harmoniously integrate all aspects of the natural environment with human activity through the rational use of resources and minimizing the negative impact on the environment.

In Kyiv, the level of greenery varies depending on the district and proximity to the center, as shown on the greenery map. For instance, the central districts of Shevchenkivskyi and Pecherskyi, as well as Obolon, are characterized by high levels of development and insufficient greenery for comfortable living. Therefore, a good revitalization option would be to repurpose the area into park zones or small squares to increase the number of public spaces with appropriate greenery, which will improve ecological indicators in the area and expand public recreational zones.

The highest level of adaptive transformation is observed in the Central Industrial District, where in 2018, the share of residential development was 31 %, and commercial development was 10.6%; the Railway District had 24.2 % and 7.7 % respectively; Degtyarivska Street (20.6 % and 7.2 %); and the Podilsko-Kurenivska Zone (7.7 % and 14.1 %). Some territorial enterprise groups have been completely replaced by residential development. A significant level of post-industrial transformation characterizes several areas in Kyiv, particularly the Podilsko-Kurenivska industrial zone and parts of Degtyarivska Street, where the "Unit City" innovation park is located, bringing together IT companies, creative companies, and educational platforms. In the Railway Industrial District, there are large business centers, engineering companies, real estate agencies, the central office of a bank, and a consulting firm. The Central District hosts enterprises from the tertiary sector, including IT companies, engineering firms, advertising agencies, and consulting firms. In the Vidradnyi industrial district, there are large business centers such as "Premium", "Incom", "Silver Center", and "Inox". The Voskresensky industrial district hosts IT companies, central bank offices, advertising agencies, insurance, auditing, and engineering firms. On Vasylykivska Street, there are large business centers "Stend", "Gloria", and a consulting firm. The Nivky industrial zone hosts the "Nivky City" business park, as well as insurance and engineering companies. In the Mikhailivska Borshchahivka industrial district, there is the "Rent City" business center. The Dnipro Industrial District hosts the "FIM Center" business center and the "Platform" art factory, as well as high-tech enterprises. In the Darnytsky industrial district, the "ArmTek" business center operates, along with auditing and engineering companies. The Bortnychi area hosts an IT company and two engineering companies. Other industrial zones in Kyiv have not yet shown significant signs of transformation. Therefore, further activation of this process requires a systematic approach aimed at creating a favorable environment for the development of creative and innovative industrial functions on these territories, as well as their optimal combination with recreational, health, and educational-cultural functions.

Kyiv is characterized by a significant concentration of industrial objects, zones, and districts. Certain abandoned territories have already undergone revitalization processes, but many objects still have potential for further restoration. For instance, the "Kyiv Automation Plant" named after H. Petrovsky is one of the partially restored objects, which still holds development potential. This plant, located in the Shevchenkivskyi district, previously functioned as a significant scientific-production association specializing in the production of high-precision gyroscopic instruments.

Founded in 1903, the plant started as a cast-iron enterprise, with construction initiated in 1898. By 1905, it became part of the "Auto" joint-stock company, specializing in equipment for the sugar industry, boilers, bearings, and cast iron and bronze castings. The innovative stage of the enterprise began in 1911 with the creation of an experimental workshop by the Kyiv scientific society "Physico-Chemist". In 1915, this workshop became part of the Military-Industrial Committee, starting the production and repair of communication devices and optical equipment. In 1926, several Kyiv instrument-making enterprises, including the "Physico-Chemist" workshop, were consolidated into the "Tochprylad" enterprise, which was renamed in 1928 after H. Petrovsky. A significant achievement of the enterprise was the development in 1934 of the first domestic gyroscopic instruments for managing maritime objects, commissioned by the naval fleet. During World War II, the enterprise was evacuated to Gorky and operated under the name "Plant No. 215". In 1946, a Special Design Bureau was founded at the plant. After the collapse of the USSR, the enterprise, like many other industrial objects, underwent gradual decline.

Today, on the site of the Kyiv Automation Plant, there are numerous non-core establishments, such as the Northern Appeal Economic Court, the "Povitroflotsky" residential complex with a commercial first floor, "Kubik Center", the business center "Vector", the "R&D Center DataArt" in Kyiv, the medical center "Miy Likar", the "MediLand" MC, "Palo Alto Business Center", the "1GO" sports club, the International Business Institute, the "Starokyivsky" residential complex, the "Lyasy" anti-cafe, International House Kyiv, the customs broker "Vlasni Meregi Ltd", the "Inside Production" photo agency, and many others (Fig. 2).

Despite the active revitalization, two problematic areas remain. These include three abandoned workshops with broken windows, which negatively affect the aesthetics of the area and pose security risks. The first problematic zone includes a building in Stalinist Empire style, surrounded by a residential complex and the Northern Appeal Court, making the abandoned workshops visible from the windows. This workshop area borders the "Povitroflotsky" residential complex and begins directly behind the children's playground, creating an unpleasant neighborhood (Fig. 3).

The second problematic area is located at the corner of Rostyslavska and Sholudenko streets, and attracts attention with its dilapidated condition, including broken windows. These buildings have the potential for high-quality renovation, taking into account all the necessary standards and the needs of the residents.

To develop effective revitalization strategies, a thorough analysis of the existing objects is necessary to identify the shortcomings and needs of the neighborhood. For this purpose, a map scheme was created, showing key components: residential areas, social, governmental, and commercial infrastructure objects (Fig. 4). Analyzing the prestige of the district, the development was divided into new and old. A large number of new comfort- and business-class residential complexes indicates the high attractiveness of the district and its popularity among Kyiv residents. The variety of functions in the area confirms its development and the availability of necessary services. These indicators are important for revitalization, and the absence of certain objects should be compensated by their planning.

Fig. 2. Partial revitalization of the study area of the Kyiv Automation Plant named after G. Petrovsky:
a) Kubik Business Center; b) Northern Commercial Court of Appeal and Povitroflotskyi Residential Complex;
c) Mediland clinic; d) Starokyivskyi residential complex

Fig. 3. Location of problem areas of the automation plant

Fig. 4. Infrastructure of the study area

The largest area on the map is occupied by social infrastructure objects, including medical facilities such as the National Children's Specialized Hospital "Okhmatdyt", medical centers "Miy Likar" and the Ven Institute. The neighborhood also has educational institutions: the Kyiv Professional Pedagogical College named after A. Makarenko, the International Institute of Business, the Faculty of Information Technology at Taras Shevchenko National University of Kyiv, schools, and others. This social infrastructure meets the needs of the population by offering a sufficient number of places in schools, hospitals, and kindergartens. The district also has a significant number of government institutions, which indicates its business character. These include the Ministry of Infrastructure of Ukraine, the Northern Appeal Economic Court, and the Education Department of the Shevchenkivsky District Administration. The Bureau of Economic Security of Ukraine, the State Inspectorate of Educational Institutions, and the Main Directorate of the State Fiscal Service in Kyiv.

In addition, an important indicator of the neighborhood's development is the level of commerce. Although the map does not show a significant number of commercial objects, most of the ground floors in new residential complexes are rented for commercial use, as well as the ground floors in buildings on transit streets. Significant areas occupied by social and government institutions, office buildings, are concentrated mainly on the territory of the automation plant and near the Lukianivka metro station, on the former territory of the Artem plant. The analysis of cartographic information shows a high level of development of the studied area, which is confirmed by significant demand for real estate and diverse infrastructure. However, to meet all the local population's needs, the commercial sector may be expanded, with the construction of office buildings or multifunctional innovative centers. To gain a more detailed understanding of the situation, a sociological survey was

conducted to study the comfort level of life and residents' attitudes towards transformations on the Kyiv Automation Plant site. The survey involved people living within a one-kilometer radius of the area. The respondents were aged between 26 and 44 years (70 %), and all had higher education. Regarding economic activity, 70 % of those surveyed are employed, with 60 % having an average income level. About 40 % work as individual entrepreneurs, 10 % in manufacturing, and 20 % in various sectors. The income level of the respondents, especially the younger ones, was predominantly average or higher, while pensioners considered their income insufficient. The survey reveals that a significant portion of the district's population consists of wealthy, mostly young people living in new residential complexes and using the area primarily as a transit space. They rely on the infrastructure within their residential complexes. For this group, it is important to ensure the development of high-level service infrastructure and recreational areas. For less affluent residents, it is necessary to provide access to quality playgrounds, recreational areas, and transport conveniences. To identify the infrastructural needs of residents, they were asked about their satisfaction with local institutions and services. All respondents noted that their daily needs are mostly met locally, and they do not need to travel often. However, respondents pointed out the lack of parks, sports facilities, cultural institutions, and various commercial establishments. Residents with higher incomes expressed a desire for more dining establishments and green spaces. Also, 40 % of those surveyed expressed a need for an additional business center due to high demand for workspaces in the area. The main issues identified by residents of the studied area are the parking of cars on sidewalks, which complicates pedestrian movement, especially on Sholudenka Street. In addition, the road surface condition leaves much to be desired, and the infrastructure does not meet the needs of people with disabilities. Additionally, residents pointed out

the insufficient number of open public spaces due to numerous closed residential complexes, as well as noted the low level of greenery and a lack of recreational areas. Another important issue is the safety of the district, which 60 % of respondents rated 9–10 out of 10, although some noted that ensuring full safety during martial law is impossible. The level of transport infrastructure was also rated highly – 80 % of respondents gave it 9–10 out of 10, thanks to the presence of two metro stations and an extensive surface transport network, especially along Beresteiskyi Avenue, providing convenient access to work. The survey revealed interesting data about residents' awareness of the Kyiv Automation Plant: 40 % of young respondents were unaware of its existence, even though the plant's buildings are visible from the road. Over 20 % expressed indifference to the condition of the facility, but after being informed about the specific abandoned workshops, 50 % of respondents expressed dissatisfaction with their condition. This suggests that closed development and the terrain of the area limit the visibility of the factory buildings, and residents of closed residential complexes often do not have direct contact with the industrial site. Unlike the younger population, older people were generally aware of the factory. Regarding the future of the abandoned workshops, 50 % of those surveyed expressed a desire to see new objects in their place, such as office buildings, an innovation center, or co-working spaces, which could

provide additional jobs. Another 40 % supported the idea of creating green zones, while 30 % favored dining establishments, a shopping center, and service enterprises. This reflects a significant interest among residents in improving accessibility to various services.

Given these suggestions, it can be concluded that a comprehensive revitalization of the area is necessary, particularly the creation of multifunctional spaces with co-working areas, office premises, and commercial establishments to increase the number of jobs. The first problematic area, located in the courtyard, could be transformed into an innovation center that would connect with the revitalized business center "Vector". This would create a large green public space with free access, where employees and residents could relax. The second problematic area requires the demolition of a dilapidated workshop near the road. After which a view could be opened onto another abandoned workshop, suitable for conversion into a business center with a commercial ground floor, oriented towards dining establishments. The area along the road should be arranged as a small park zone with greenery, resting areas, and a children's zone. This would attract both residents and employees of the "Kubic" business center and neighboring commercial establishments. This approach will contribute to the increase of green plantings, expansion of public spaces, and improvement of the quality of life in the district (Fig. 5).

Fig. 5. Map of the project zoning and re-profiling of the automation plant

Discussion and conclusions

The revitalization of industrial areas in Kyiv is becoming an important aspect not only for preserving industrial heritage but also for promoting overall urban development. Transforming these areas into business, residential, or cultural spaces opens up opportunities for growth and improves the quality of life for local residents. One of the key advantages of this process is the transformation of abandoned urban areas into commercially viable properties, which can reduce crime rates and improve the standard of living in the district. Another advantage is the potential to create new jobs and attract new businesses, particularly in residential areas, through the development of new industries based on former industrial sites. Repurposing old industrial buildings into modern office spaces creates an environment conducive to the growth of innovative companies and startups, contributing to the development of the city's business ecosystem. Urban renewal associated with reconstruction can catalyze the development of city infrastructure. New office spaces, oriented towards innovative technologies and enterprises, require improvements in transportation accessibility, water supply and sewage systems, electrical networks. As well as the creation of recreational areas, parks, and urban gardens, which will enhance the quality of life for residents and workers in this area. Furthermore, some industrial objects may have significant historical value and could be repurposed into cultural centers or museums, preserving the city's historical memory.

Revitalizing industrial areas is a complex process that requires thorough analysis and effective land-use planning. Key challenges include high financial costs, changes in urban planning, historical and cultural constraints, corruption, and often chaotic development. While it is impossible to solve all problems quickly and easily, improvements are achievable. High costs and financial issues can be addressed through government and local subsidies, partnerships with private investors and funds, as well as phased project implementation. Urban planning changes require close cooperation with local authorities and planners to prevent chaotic development that benefits only investors without adequate infrastructure, and to adapt projects to urban planning requirements. Corruption issues should be addressed at the state level through management reforms and enhanced control by the State Architectural and Urban Development Inspection. Regarding historical and cultural constraints, it is important to develop special protection plans and involve experts in preserving the historical character of buildings. During revitalization, it is also important to consider aspects of sustainable development, such as energy-efficient buildings, the use of eco-friendly materials, and the preservation of green spaces.

Thus, successful revitalization of industrial areas in Kyiv requires a comprehensive approach that considers various territorial aspects and involves a wide range of professionals from different fields. Modern urban environments, particularly Kyiv, face various challenges such as the need to develop businesses, improve residents' quality of life, optimize space, and improve environmental conditions. To address these issues, it is essential to implement revitalization measures aimed at reconstructing and transforming industrial areas into zones with diverse functional purposes.

Kyiv already has examples of successful industrial area revitalization. Central districts demonstrate the highest level of adaptability to transformation, indicating their repurposing into business districts with a large number of commercial enterprises. In contrast, peripheral residential areas exhibit

slower development dynamics, making them potentially favorable for transformation. The Solomiansky district, with its high population density and relatively central location, is among the areas with the greatest potential for attracting investment and creating new jobs. The Desniansky, Dniprovisky, Sviatoshynskyi, and Darnytsky districts are the most problematic and potentially lucrative for revitalization measures due to their characteristics as residential areas with large populations but few job opportunities. These areas require projects aimed at stimulating entrepreneurship and business activity. The development of innovation centers, multifunctional office complexes, and IT hubs will stimulate growth in peripheral districts, while revitalization in central districts should focus primarily on social infrastructure and the development of green spaces. For example, repurposing areas into park zones or squares can increase the number of public spaces and contribute to their appropriate greening.

Revitalizing Kyiv's heritage is defined not only by the desire to preserve the past but also by a strategic vision for the future of the city. This process does not simply restore objects but transforms them into modern spaces that become key factors in the development and cultural identity of Kyiv. Thus, revitalizing urban spaces is a necessary element for the sustainable development of urban environments, and its successful implementation will address many of the contemporary challenges faced by cities worldwide.

Authors' contributions: Viktoriia Zapototska – conceptualization, formal analysis, methodology, writing (original draft); Yulia Zhyrova – conceptualization, formal analysis, methodology, writing (original draft, revision and editing).

References

- Biloshytska, N., Matliak, D., Tatarchenko, H., & Biloshytskyi, M. (2023). Revitalization of industrial facilities: history, basic principles and methods. *Spatial Development*, 4, 76–94.
- Bodnar, T., & Yasynskyi, M. (2023). Possibilities of revitalization of industrial areas of cities on the example of Zamkova street in the city of Lviv. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: "Architecture"*, 5(2), 1–13 [in Ukrainian]. [Боднар, Т., & Ясинський, М. (2023). Можливості ревіталізації промислових територій міст на прикладі вулиці Замкової у місті Львів. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Архітектура"*, 5(2), 1–13].
- Dmytrenko, A., Ivashko, Y., & Ivashko, O. (2021). *Development of Creative Economy Objects as a Means of Industrial Territories Revitalization* (pp. 487–495) [in Ukrainian]. [Дмитренко, А., Івашко, Ю. & Івашко, О. (2021). *Розвиток об'єктів креативної економіки як засіб ревіталізації промислових територій*, с. 487–495].
- Dronova, O., & Maruniak, E. (2019). Changing the symbolic language of the urban landscape: Post-socialist transformation in Kyiv. In S. D. Brunn, & R. Kehrein (Eds.), *Handbook of The Changing World Language Map. Springer Publishing* [in Ukrainian]. [Дронова, О., & Маруняк, Є. (2019). Зміна символічної мови міського ландшафту: Постсоціалістична трансформація в Києві. У С. Д. Брунн, & Р. Керейн (Ред.), *Довідник The Changing World Language*].
- Green, T. L. (2018). Evaluating predictors for brownfield redevelopment. *Land Use Policy*, 73(73), 299–319.
- Gudzy, P. V. (2017). Administrative practices of planning of development of industrial cities are by revitalization of territories. *Economic Innovations*, 19(2(64)), 71–76.
- Hnatiuk, L. R., & Melnyk, M. V. (2019). Revitalization of industrial facilities on the example of Kiev. *Theory and practice of design*, 1(16), 52–67 [in Ukrainian]. [Гнатюк, Л. Р., & Мельник, М. В. (2019). Ревіталізація промислових об'єктів на прикладі м. Київ. *Теорія і практика дизайну*, 1(16), 52–67].
- Horbiuk, S., Brovko, O., & Kudyn, S. (2022). Approaches to the revitalization of degraded industrial zones in cities of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 8(1), 36–42 [in Ukrainian]. [Горблюк, С., Бровко, О. & Кудин, С. (2022). Підходи до ревіталізації деградованих промислових зон в містах України. *Baltic Journal of Economic Studies*, 8(1), 36–42].
- Horbiuk, S., & Degtyarova, I. (2021). Approaches to urban revitalization policy in the light of the latest concepts of sustainable urban development. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7 (3), 46–55 [in Ukrainian]. [Горблюк, С., & Дегтярова, І. (2021). Підходи до політики ревіталізації міст у світі

новітніх концепцій сталого міського розвитку. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7 (3), 46–55].

Master plan of Kyiv. Main provisions. (2015). Komunalna orhanizatsiia "Instytut heneralnoho planu m. Kyiv" [in Ukrainian]. [Генеральний план м. Києва. Основне положення. (2015). Комунальна організація "Інститут генерального плану м. Києва"].

Mezentsev, K., Oliynyk, Y., & Mezentseva, N. (2017). *Urban Ukraine: at the epicenter of spatial change*. Publishing house "Phoenix" [in Ukrainian]. [Мезенцев, К., Олійник, Я., & Мезенцева, Н. (2017). *Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін*. Видавництво "Фенікс"].

Ministry of Regional Development, Construction, Housing. (2011, March 4). Regarding the provision of clarification on the definition of terms: "reconstruction", "overhaul", "redevelopment" (Letter No. 22-23/185/0/711) [in Ukrainian]. [Мінрегіонбуд та житлокомунгосп. (2011, 4 березня). Щодо надання роз'яснення з визначення термінів: "реконструкція", "капітальний ремонт", "перепланування" (Лист № 22-23/185/0/7-11)].

Podhrushnyi, G., Provotar, N., Nagirna, V., Mezentsev K., Marushynets, A., Bykova, M., Ishchenko, Yu., Bondar, V., Apostolova-Sossa, L., Denisenko, O., & Shapovalov, O. (2023). *Formation of metropolitan regions of Ukraine: experience of Kyiv* [in Ukrainian]. [Підгрушній, Г., Провотар, Н., Нагірна, В., Мезенцев, К., Марущинець, А., Бикова, М., Іщенко, Ю., Бондар, В., Апостолова-Сосса, Л., Денисенко, О., & Шаповалов, О. (2023). *Формування метрополісних регіонів України: досвід Києва*].

Shishkin, E. A., & Zavalnogo, O. V. (2021). *Reconstruction of civil and industrial buildings and structures. XNUMG named after O. M. Beketova* [in Ukrainian]. [Шишкін, Е. А., Завальний, О. В. (2021). *Реконструкція цивільних та промислових будівель і споруд. ХНУМГ ім. О. М. Бекетова*].

Sych, O. (2020). Theoretical approaches to the post industrial territories revitalization. *Galic'kij ekonomichnij visnik*, 65(4), 68–73 [in Ukrainian].

[Сич, О. (2020). Теоретичні підходи до ревіталізації постпромислових територій. *Галицький економічний вісник*, 65(4), 68–73].

Sych, O. A., Sytnyk, N. S., Stasyshyn, A. V., & Kruglyakova, V. V. (2023). *Revitalization of cities – experience of the European Union for Ukraine: academic manual*. LNU named after Ivan Franko [in Ukrainian]. [Сич, О. А., Ситник, Н. С., Сташин, А. В., Круглякова, В. В. (2023). *Ревіталізація міст досвід Європейського Союзу для України*. ЛНУ імені Івана Франка].

Sykes, O., Schulze Bäing, A. (2017). Regional and territorial development policy after the 2016 EU referendum – Initial reflections and some tentative scenarios. *Local Economy*, 32(3), 240–256.

Vechersky, V. V. Revalorization (architecture). Great Ukrainian Encyclopedia. [in Ukrainian]. [Вечерський, В. В. Ревалоризація (архітектура). Велика українська енциклопедія. Ревалоризація (архітектура)]. <https://vue.gov.ua/>.

Wallace, A. F. C. (1956). *Revitalization Movements*. *American Anthropologist*, 58(2), 264–281.

Yu., I., Hayko, Ye., Hnatchenko, Yu., Zavalnyi, O. V., & Shishkin, E. A. (2020). *Renovation of industrial buildings and their adaptation to the modern urban environment*. O. M. Beketov Kharkiv National University of Urban Economy [in Ukrainian]. [Гайко, Ю. І., Гнатченко, Є. Ю., Завальний, О. В., & Шишкін, Е. А. (2020). *Реновація промислової забудови та її адаптація до сучасного міського середовища*. Харків. нац. ун-т міського господарства].

Zapototskyi, S., Zapototska, V. (2021). Modern revitalization of Kyiv. *National Interest academic journal*, 3, 12–18.

Отримано редакцією журналу / Received: 21.09.24

Прорецензовано / Revised: 29.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

Вікторія ЗАПОТОЦЬКА, канд. геогр. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-9299-2585

e-mail: vzapototska@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Юлія ЖИРОВА, студ.

ORCID ID: 0009-0008-3252-717X

e-mail: Julia.zyrova2003@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ПРОМИСЛОВИХ ТЕРИТОРІЙ: ДОСВІД МІСТА КИЄВА У ВІДНОВЛЕННІ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Вступ. Київ, як столиця України, стикається із проблемою занедбаних промислових зон, які негативно впливають на міський ландшафт, економіку та екологію. Процеси ревіталізації можуть стати ключовим елементом для сталого розвитку міста у майбутньому. Стаття покликана дослідити сучасний стан промислових зон, їхній потенціал для трансформації та основні напрями ревіталізації.

Методи. Дослідження базується на комплексному підході, включаючи аналіз статистичних даних, вивчення успішних кейсів і польових досліджень. Для проведення дослідження ревіталізації промислових територій застосовується комплексний підхід, що містить такі методи: аналіз документів, польові дослідження, картографічний аналіз, соціологічні опитування, порівняльний аналіз, економічний аналіз, екологічна оцінка.

Результати. Проаналізовано економічні, соціальні та екологічні аспекти процесу ревіталізації з метою виявлення перспектив для різних територій. На основі даних запропоновано стратегії для розвитку різних районів міста, враховуючи їхню специфіку. Аналізуючи українські й закордонні джерела, було досліджено соціальні та економічні вигоди, пов'язані з ревіталізацією, зокрема створенням нових робочих місць, розвитком бізнесу, зниженням рівня злочинності й підвищенням якості життя. Основними проблемними моментами залишаються фінансові витрати, корупція, а також незацікавленість влади.

Висновки. Подано стратегії оптимального використання міських територій шляхом ревіталізації з екологічних і соціальних аспектів. Важливо, що ревіталізація дозволяє зберегти історичну спадщину, забезпечуючи при цьому стабільність розвитку Києва. Результати дослідження можуть послужити основою для подальших проєктів ревіталізації міських територій в Україні, сприяючи покращенню міського середовища та інтеграції сучасних практик у міське планування.

Ключові слова: ревіталізація, реновація, промислові території, сталий розвиток, Київ, міське планування, браунфілд, адаптивна трансформація.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

II. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.3>

Сергій ЗАПОТОЦЬКИЙ, д-р геогр. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-3515-4187

e-mail: zapototsk@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Сергій ЗАІКІН, асп.

ORCID ID: 0009-0000-9705-2832

e-mail: sergiy.zaikin@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОНЦЕПЦІЯ ІНТЕГРОВАНОГО РОЗВИТКУ: ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ У СИСТЕМІ ПЛАНУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ВІДНОВЛЕННЯМ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Досліджено особливості застосування концепції інтегрованого розвитку для формування системи планування та прийняття управлінських рішень в інтересах відновлення деокупованих територій. Науковий дискурс щодо інтегрованого розвитку розглянуто через призму визначення сутності інтегрованого розвитку, його складових, імплементації у систему планування розвитку території, привнесення нових інструментів планування та зміни підходів до застосування відповідних традиційних інструментів, досвід практичного застосування концепції в інтересах місцевого й регіонального розвитку. Концепція, яка суттєво модернізує традиційну систему планування розвитку територій в Україні, отримала практичне впровадження у 2010-х роках. Ключовим документом імплементації підходів стала Концепція інтегрованого розвитку територіальної громади. Є приклади розроблення цього документу для окремих територіальних громад. Наші дослідження показують суттєву перспективу імплементації підходу інтегрованого планування і для деокупованих територій. Здійснено аналіз наукових підходів до розуміння та застосування концепції "інтегрованого розвитку" для дослідження місцевого розвитку та планування розвитку території. Визначено ключові запити деокупованих громад Харківської області щодо руйнувань, бачення напрямів і найбільш нагальних проблем відновлення деокупованих територій. Довготривала масштабна війна призвела до масштабних руйнувань, тривалої окупації окремих територій, зруйнувала логіку та логістику економічного розвитку окремих територіальних громад і регіонів. Висвітлено основні особливості та характеристики деокупованих територій України, основні інструменти планування й управління відновленням. Відбудова деокупованих територій і переосмислення розвитку територіальних громад потребує застосування сучасних підходів та інструментів. Концепція інтегрованого розвитку дозволяє уникнути розбалансування ключових складових розвитку, використати переваги просторового розвитку й узгодити інтереси найбільш зацікавлених сторін, залучених до процесу відновлення деокупованих територій в Україні.

Ключові слова: інтегрований розвиток, концепція "інтегрованого розвитку", деокупована територія, відновлення деокупованої території, планування розвитку території, територіальна громада.

Вступ

У листопаді 2022 р. наказом Міністерства розвитку громад та територій України було затверджено Порядок формування Концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади. Концепцію інтегрованого розвитку територіальної громади розробляють для реалізації принципів сталого розвитку громади, підвищення якості життя, доступності та рівності можливостей, сприяння розвитку суспільних відносин і ділової активності, оптимізації адміністративної діяльності. Концепція розробляється при взаємодії місцевого самоврядування та широких кіл громадянського суспільства, участі у прийнятті стратегічних рішень перспективного розвитку громади.

Реформа місцевого самоврядування й територіальної організації влади в Україні не була завершена до повномасштабного вторгнення російських військ, а численні законодавчі зміни у сфері містобудівної діяльності та управління земельними ресурсами не були повноцінно впроваджені в життя територіальних громад та їх органів місцевого самоврядування. Також запроваджено низку планувальних документів для вирішення проблем, які спричинені війною, руйнуваннями інфраструктури міст і сіл, численними втратами ресурсів громад. У цій ситуації забезпечення інтегрованого розвитку території має стати фундаментальним планувальним документом для громади в умовах подолання наслідків війни та потребами розвитку території.

Деокуповані території в Україні, з одного боку, втратили значну кількість жителів, з іншого – стали прихистком доволі великої кількості ВПО, зазнали небачених за часів Другої світової війни руйнувань критичної інфраструктури, громадських будівель і просторів, житла, об'єктів промисловості та логістики.

Мета дослідження – визначити потенціал концепції інтегрованого розвитку для планування, реалізації практичних заходів і системи управління в інтересах відновлення деокупованих територій. У фокусі дослідження також ключові проблеми та потреби відновлення деокупованих територій в Україні.

Для визначення перспективи застосування інтегрованого підходу для відновлення деокупованих територій та фіксації найбільш гострих проблем проаналізували науковий дискурс щодо інтегрованого розвитку, провели дослідницьку експедицію деокупованими територіями Харківської області, провели взяли інтерв'ю у лідерів деокупованих територіальних громад базового рівня. Експедиція проводилась у два етапи через два місяці після деокупації та через рік. У перший етап ми опитали тих представників ОМС, які залишилися в окупації або повернулись щойно їх було звільнено і взяли відповідальність за відновлення керованості громадами. У другій частині ми організували проведення фокус-груп стейкхолдерів стосовно розвитку деокупованих територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтегрований розвиток території як концепція добре представлений у наукових публікаціях, урегульований через нормативно-правову базу та апробований у практиці планування розвитку території та управління нею. Ми проаналізували представлені в науковій літературі та нормативно-правових документах України підходи до розкриття змісту, структури, застосування у плануванні розвитку й управління територією концепції інтегрованого підходу (табл. 1). Ми розглянули застосування концепції інтегрованого розвитку

для територій, які зазнавали післявоєнної відбудови. Переваги інтегрованого розвитку пов'язані із застосуванням переваг узгодження позицій щодо розвитку ключовими сторонами його забезпечення на етапі планування та реалізації практичних заходів, акцентуванні й досягненні сталого розвитку та формуванні просторової основи випереджувального розвитку. Партисипація та пріоритет потреб конкретної людини при цьому лежать в основі заходів із планування, у системі прийняття управлінських рішень, моніторингу та оцінки їх результатів.

Таблиця 1

Інтегрований розвиток території: еволюція концепції та досвід застосування

Характеристика	Зміст	Джерела
Сутність	Інтегрований розвиток розглядають як консенсус щодо розвитку громади, між стейкхолдерами. Він досягається через партисипацію процесів планування і реалізації запланованої діяльності та сформованого діалогу між стейкхолдерами як основи формування політики місцевого розвитку	<i>Provotar, & Ohiihuk, 2021; Dlamini, & Zogli, 2021; Mamokhere, & Meyer, 2022; Malchykova, 2021; Michels, & De Graaf, 2010; Rudenko et al., 2016; Pambudi, 2022; Sutiyo, & Maharjan, 2017</i>
	Сутність інтегрованого розвитку полягає у збалансуванні на території розвитку господарства, системи надання послуг населенню та соціального забезпечення. Головна увага при цьому звернена на збереження навколишнього природного середовища	
Складові	Партисипація, що передбачає максимальне залучення та інформування громадськості на всіх етапах процесу розроблення документів з розвитку територіальної громади та врахування всіх відповідних інтересів	<i>Про основи містобудування..., 1992</i>
	Міждисциплінарність, що передбачає врахування всіх аспектів соціально-економічного розвитку територіальної громади та взаємних впливів чинників різних галузей і сфер соціально-економічних процесів, а також ризиків різних рівнів	<i>Про основи містобудування..., 1992</i>
	Просторове представлення, що передбачає відображення даних, результатів різних видів аналізу, складових бачення майбутнього у вигляді загального уявлення, пріоритетів і стратегічних цілей, передбачених проєктів, програм та правил, врахування просторових взаємних впливів чинників різних галузей та сфер соціально-економічних процесів, у вигляді геопросторових даних (із використанням інструментів містобудівного кадастру), а також у вигляді карт, схем, інфографік довільного масштабу	<i>Про основи містобудування..., 1992</i>
Планування	Стратегічне планування насамперед має враховувати інтереси та прагнення населення конкретної територіальної громади, їхню систему цінностей, інфраструктуру, наявний бізнес і можливості його зростання, започаткування нового бізнесу, місцеві ресурси, проблеми тощо	<i>Круговий, & Щукін, 2001; Melnychuk et al., 2022</i>
	При плануванні розвитку територій необхідно брати до уваги якомога ширше коло показників соціального й економічного життя населення, врахувати поточну ситуацію і лише на основі отриманих надійних емпіричних даних, а також за результатами використання партисипаційних методів розробляти можливі сценарії розвитку та пропонувати заходи для досягнення цих цілей. "Планування розвитку території об'єднаної територіальної громади має бути багатофункціональним і складним процесом у розробці та реалізації"	<i>Гринчук, & Руденко, 2019; Melnychuk et al., 2022</i>
Досвід практичного застосування	Інтегрований розвиток ефективний. Розгляд лише одного кейсу може створити лімітовану перспективу й обмежити розуміння перспективи масштабування	<i>Asha, & Makalela, 2020</i>
	Як показує досвід повоєнного відновлення, зовнішня підтримка необхідна, особливо допомога з конкретною структурою та планом	<i>Dudouet, 2016</i>
	Повоєнний досвід показує що потрібен саме інтегрований розвиток, щоб усі пов'язані сфери могли розвиватись разом, а окремі – не зазнали занепаду	<i>Jackson, 2019</i>

Результати

Деокуповані території України, їх основні особливості й характеристики. Феномен деокупованої території сформувався у 2014 р. У лютому – березні 2014 р. було звільнено 12 міських рад у Донецькій та Луганській областях та 2 селищні й сільські у Херсонській області. Особливістю цих територій став дуже короткий період окупації. Масштабною та тривалою була окупація спричинена широкомасштабним вторгненням російських окупаційних військ в Україну у 2022 р. Перша хвиля деокупації території України від російських окупантів відбувалась весною 2022 р. Повністю були звільнені території Київської, Чернігівської та Сумської областей, частини територіальних громад Харківської області. Друга хвиля деокупації проведена восени 2022 р., були звільнені

частково території Харківської області, Миколаївської й Херсонської областей. Автори статті провели дослідницьку експедицію з метою виявлення найбільш гострих проблем щодо відновлення деокупованих територій Харківської області з метою з'ясування напрямів та інструментів планування та забезпечення інтегрованого розвитку деокупованих територій як нового типу території в Україні.

Російська окупація Харківської області почалася 24 лютого 2022 р. Місто Чугуїв спочатку було захоплено російськими окупантами 25 лютого, але 7 березня було знову відвойовано українськими військами, більшість територій області були звільнені у вересні 2022 р. На початку вересня 2022 р. Україна почала масштабну контрнаступальну операцію. До 11 вересня 2022 р.

було деокуповано більшу частину області. У частині цих громад відбулись зміни у керівництві, у більшості – змінилися контактні данні, нестабільний доступ до мережі Internet, мобільного зв'язку. Одночасно ці громади найбільше потребували підвищення обізнаності стосовно підтримки та заходів відновлення, співпраці й допомоги у відновленні життєдіяльності у громадах.

У ході дослідницької експедиції (жовтень, 2022 р.) деокупованими територіями було проведено зустрічі із представниками територіальних громад (головами, профільними заступниками голів громад, спеціалістами), під час яких було зібрано актуальні дані щодо руйнації, міграції населення, першочергових потреб, роз'яснення щодо інструментів і наявних механізмів підтримки у відновленні громад. Основний результат візитів – установлення прямих контактів із громадами, визначення проблемних питань щодо відновлення повноцінної роботи муніципалітетів після звільнення з окупації, надання консультацій з можливостей взаємодії в інтересах відновлення громад.

Частина виявлених проблем, які мали територіальні громади після звільнення, становила загальний характер. З-поміж них виділимо такі:

1. Загальною є проблема руйнації критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, житла. Існує потреба у підтримці системи оцінки руйнувань і визначення вартості відновлення.

2. Є потреба у розробленні програм відновлення території на місцевому рівні. Громади очікують, що отримають експертну й фінансову підтримку розробки цих документів. Проекти, що вироблені в рамках програм, будуть враховані при розробленні регіональних програм відновлення. Територіальні громади потребують фахової зовнішньої підтримки своєї планувальної та проектної діяльності.

3. Оскільки руйнування мають значні масштаби та концентрацію, є потреба напрацювання комплексних містобудівних рішень для відновлення територій громад з різними функціями.

4. Значна кількість населення залишила громади. У деяких громадах лишилось 10 % довоєнного населення. Зруйновані вщент численні населені пункти. Громади потребують державних програм для відновлення робочих місць, малого й середнього бізнесу, забезпечення гідних умов життя та надання послуг.

5. У громадах одночасно є значна кількість ВПО. Існує потреба в підтримці програм їхньої адаптації до нових умов проживання та інтеграції до повноцінного життя у новій громаді.

6. Організаційна робота ОМС ускладнена через руйнування більшості адміністративних споруд центральних населених пунктів, розкрадене майно громади, заблоковано організаційні можливості адміністрування й управління. Громади потребують допомоги з питань забезпечення комп'ютерної та організаційної техніки, програмного забезпечення, забезпечення цифрової безпеки та надання цифрових адміністративних послуг, налагодження стійкого доступу до інтернету, в організації шкільної освіти онлайн тощо.

7. Найбільші матеріальні збитки громад – унаслідок втрати транспортних засобів. Насамперед, це – шкільні автобуси, комунальна та будівельна техніка, сміттєвози, пожежні автомобілі та ін.

8. Сформувалась велика потреба в інструментах, будівельних матеріалах і бригадах будівельників.

9. Недоукомплектовані штати ОМС.

10. Зафіксовано потребу в організації потужної інформаційної кампанії для подолання виявів колаборації.

Деокуповані громади мали значні відмінності у проблемах після деокупації та потребах. Це було спричинено розмірами громад, ступенем руйнування житла та критичної інфраструктури, часом перебування в окупації, втратою населення, керованості, наявністю ВПО, просторовими відмінностями у руйнуваннях і втратах. Окреслимо типові проблеми, визначені лідерами різних типів деокупованих громад.

Міські та селищні громади, територія яких була окупована частково, а центральна садиба не перебувала під окупацією (або ті громади, які були під окупацією дуже короткий період), мали такі проблеми:

1. Значні руйнування житла сільських населених пунктів громади. У місті зруйновані будівлі комунальної власності.

2. Значна частина мешканців покинула громаду.

3. Частина службовців місцевого самоврядування виїхали із громади.

4. Періодичне продовження обстрілів.

5. Необхідність масштабних просторових трансформацій, спричинені руйнуваннями, які потребують комплексних містобудівних рішень.

6. У містах велика кількість ВПО, які потребують підтримки в інтеграції в життєдіяльність громад.

7. У громад розроблено проекти та кошторисну документацію з відновлення окремих об'єктів, потребують розроблення програми відбудови громади з комплексними містобудівними рішеннями.

8. Гостра необхідність в інструментах, будівельних матеріалах, бригадах.

9. Потреба у забезпеченні комп'ютерною та оргтехнікою, необхідна допомога в організації освітнього процесу із застосуванням технологій дистанційного навчання.

Громади із високим і надвисоким рівнем руйнувань визначали такі ключові проблеми відновлення:

1. Значна частина мешканців покинула громаду.

2. Значна частина службовців місцевого самоврядування виїхала із громади. У товаристві гостра нестача працівників ОМС, комунальних служб, медиків.

3. Потрібна державна допомога з відновлення критичної інфраструктури, комунального господарства, громадського центру на основі програми відновлення та комплексних містобудівних рішень.

4. Потреба у державній програмі розмінування та допомоги відновлення малого й середнього бізнесу.

5. Потрібна допомога з питань оцінки руйнувань і ресурсів, необхідних для відновлення.

6. У громад дуже не вистачає комунальної техніки.

7. Не вистачає інструментів, будівельних матеріалів, комп'ютерної та оргтехніки.

Селищні та сільські територіальні громади у прикордонній зоні з найбільшими термінами окупації:

1. Катастрофічні руйнування житлового фонду, громадських споруд, критичної інфраструктури.

2. Значна частина жителів покинула громаду.

3. Значна частина службовців місцевого самоврядування виїхали із громади.

4. Складна ситуація з колаборантами.

5. Критична обстановка з організацію навчального процесу.

Селищні та сільські територіальні громади в субурбії міста Харків зі значними руйнуваннями:

1. Руйнування значної кількості житла, громадських споруд.
2. Значна частина жителів покинула громаду.
3. Значна частина службовців місцевого самоврядування виїхали із громади.
4. Найбільше громада потребує відновлення парку комунальної техніки, будівельних матеріалів.
5. Гостро стоїть питання зайнятості, відновлення повноцінної роботи ключових промислових агропідприємств на території громади, що потребує включення цих завдань у державні регіональні програми повоєнного відновлення.
6. Потребує державної програми з відновлення життєдіяльності громад.
7. Комунальні заклади, установи вимагають відновлення забезпечення комп'ютерами та оргтехнікою, потрібна допомога в організації освітнього процесу із застосуванням технологій дистанційного навчання.

Аналіз руйнувань деокупованих територій показує, що переважного руйнування зазнали виробничі території та житлова забудова, громадський центр, транспорт-

на й логістична інфраструктура міста. Деокуповані території зазнали значних руйнувань і потребують запуску тривалого, партисипативного та якісного планування відновлення. Першочерговою є потреба у відновленні критичної інфраструктури. Відбудови потребують мости через річки, вражена система водо- та тепlopостачання тощо. Другий етап більш складний, він пов'язаний із прийняттям комплексних планувальних рішень. Заслугує уваги те, що території руйнувань формують певні просторові кластери, тому їхнє відновлення потребує не пооб'єктових а комплексних містобудівних рішень. З одного боку, вони можуть бути підставою для подолання недоліків попередніх містобудівних рішень, з іншого, сприятимуть формуванню нових сучасних концептів розвитку території. Особливого планування потребує відновлення історичного середовища. Адже тут вражені ділянки різних публічних просторів, парків, об'єктів освіти, медицини, спорту, адміністративні будівлі, готелі. Планування відбудови на цих територіях має концентруватись на кількох головних засадах, а саме – збереження самобутності, посилення громадської функціональності та значущості й деколонізації міського простору.

Рис. 1. Масштабні руйнування в деокупованих територіальних громадах Харківщини, відновлення яких вимагає комплексних містобудівних рішень:
а) масштабні руйнування багатоквартирних будинків у м. Ізюм; б) зруйнований МБК у м. Дергачі;
с) зруйноване велике промислове підприємство у м. Куп'янськ;
д) зруйнований міст через річку Сіверський Донець у м. Ізюм (фото авторів)

Основними інструментами планування й управління відновленням територій законодавець визначає *План відновлення та розвитку територіальної громади* та *Програма комплексного відновлення території громади*. Наші дослідження показують, що при їх розробленні та продовженні робіт із забезпечення розвитку деокупованих територій, перспективним є застосування концепції інтегрованого розвитку, що дозволить вирішувати комплекс взаємоузгоджених завдань із відновлення території. Роль концепції інтегрованого розвитку території у формуванні підходів, плануванні та практиці відновлення як документа,

на нашу думку, є найбільш перспективною. Основні переваги застосування Концепції – відносна простота розроблення документа, комплексне планування, поєднання стратегування, просторового та бюджетного планування в одному документі, упровадження довготривалих містобудівних рішень. Позитивним є також наявність досвіду розроблення цього типу документа в Україні, що дозволяє врахувати сучасні підходи до узгодження економічного розвитку території, покращення системи надання послуг населенню, збереження навколишнього природного середовища тощо.

Дискусія і висновки

Концепція інтегрованого розвитку території, яка почала успішно запроваджуватись на місцевому рівні, є перспективною як щодо наукового підходу, так і стосовно інструмента для глибокого відновлення деокупованих територій. Планування та реалізація такої відбудови потребує складного комплексного планування, комплексних містобудівних рішень, довгого горизонту прогнозування та планування, залучення публічних консультацій і різних груп населення до процесу планування та реалізації заходів з відновлення території, що вказує на перспективність застосування інтегрованого підходу. Гострою є потреба у дослідженнях наукових засад і науково-практичного забезпечення відбудови деокупованих територій в Україні.

Внесок авторів: Сергій Запотоцький – концептуалізація, методологія, аналіз джерел, огляд літератури або теоретичних засад дослідження, написання текстової частини; Сергій Заїкін – збір та аналіз результатів польових досліджень, аналіз інтерв'ювання, написання текстової частини.

Список використаних джерел

- Гринчук, Ю. С., & Руденко, М. В. (2019). Планування розвитку території об'єднаної територіальної громади. У Ю. С. Гринчук & М. В. Руденко (Ред.), *Сталий розвиток сільського господарства: глобальні зміни та національні особливості досягнення* (с. 135-137). БНАУ.
- Інтегроване просторове планування для об'єднаних територіальних громад. <https://hromada.canactions.com/pro-prohamu/>
- Інтегрований розвиток міст в Україні. <https://www.giz.de/en/worldwide/82827.html>
- Круговий, В., & Щукін, Б. (2019). Формування системи стратегічного планування економічного розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*, 1, 36–44.
- Про затвердження порядку формування Концепції інтегрованого розвитку території територіальної громади. (2022). Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 22.09.2022, № 172 <https://zakon.rada.gov.ua/go/172-2022>
- Закон України "Про основи містобудування" від 16.11.92 № 2781-XII. (1992). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12#Text>
- Про регулювання містобудівної діяльності. (2011). Закон України від 17.02.2011, № 3038-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/go/3038-17>
- Asha, A., & Makalela, K. (2020). Challenges in the implementation of integrated development plan and service delivery in Lepelle-Nkumpi Municipality, Limpopo Province. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 12(1), 1–15. <https://doi.org/10.34109/ijefs.202012101>
- Boloorani, A. D., Darvishi, M., Weng, Q., & Liu, X. (2021). Post-war urban damage mapping using InSAR: The case of Mosul city in Iraq. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 10(3), 140. <https://doi.org/10.3390/ijgi10030140>
- Dlamini, B. I., & Zogli, L. K. J. (2021). Assessing the integrated development plan as a performance management system in a municipality. *International Journal of Entrepreneurship*, 25(1), 1–21. <https://hdl.handle.net/10321/4139>
- Dudouet, V. (2016). Post-war political settlements: From participatory transition processes to inclusive state-building and governance. <https://www.researchgate.net>
- Fernando, S., Bandara, J. S., & Smith, C. (2013). Regaining missed opportunities: The role of tourism in post-war development in Sri Lanka. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 18(5), 451–469. <https://doi.org/10.1080/10941665.2012.695284>
- Jackson, T. (2019). The post-growth challenge – Secular stagnation, inequality and the limits to growth. *Ecological Economics*, 156, 236–246. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.09.016>
- Karim, A., & Mahmoud, M. (2022). *Postwar infrastructure reconstruction in Syria: How public-private partnership impacts economic growth*. ProQuest Dissertations & Theses Global. <https://www.proquest.com>
- Malchykova, D. (2021). Participatory budgeting practices and civic activism for urban space renovation. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 85, 38–48. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2021.85.38-48>
- Mamokhere, J., & Meyer, D. F. (2022). Including the excluded in the integrated development planning process for improved community participation. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 11(4), 286–299. <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v11i4.1806>
- Melnychuk, A., Denysenko, O., & Ostapenko, P. (2021). New tools for new urban spaces? Analyses of planning and participation tools and their performance in (post)transitional perspective. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya / Економічна та соціальна географія*, 85, 11–22. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2021.85.11-22>

- Melnychuk, A., Kokovskyy, L., & Maryniak, B. (2014). *Ecological and economic security of the housing stock in Ukraine*. Economic Annals-XXI.
- Michels, A., & De Graaf, L. (2010). Examining citizen participation: Local participatory policy making and democracy. *Local Government Studies*, 36(4), 477–491.
- Painter, J. (2010). Rethinking territory. *Antipode*, 42(5), 1090–1118. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2010.00795.x>
- Pambudi, A. S. (2022). Balancing infrastructure, ecosystem conservation, and community approaches on integrated development planning of Citarum Watershed. *Indonesian Journal of Applied Environmental Studies*, 3(1), 34–41. <https://doi.org/10.33751/injast.v3i1i.4209>
- Provotar, N., & Ohlichuk, N. (2021). Public spaces of Zhytomyr: A places that encourage residents to go out to the city. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 86, 40–52. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2021.86.40-52>
- Rudenko, L. H., Holubtsov, O. H., Lisovskiy, S. A., Maruniak, Ye. O., Farion, Yu. M., & Chekhni, V. M. (2013). Landscape program of Cherkasy region: Methodical approaches and main results of planning. *Ukrainian Geographical Journal*, 2, 30–39. <https://doi.org/10.15407/ugz2013.02.030>
- Rudenko, L. H., Lisovskiy, S. A., & Maruniak, Ye. O. (2016). Ecological imperative in the priorities of integrated planning processes in Ukraine. *Ukrainian Geographical Journal*, 4, 9–17. <https://doi.org/10.15407/ugz2016.04.009>
- Sutiyo, & Maharjan, K. L. (2017). *Decentralization and rural development in Indonesia*. Springer. <https://doi.org/10.5709/ce.1897-9254.28>
- Uehling, G. (2017). *A hybrid deportation: Internally displaced from Crimea in Ukraine*. <https://www.e-ir.info/2017/04/20/a-hybrid-deportation-internally-displaced-from-crimea-in-ukraine/>
- Unruh, J. D. (2021). Rural land tenure resilience in postwar Syria: Implications for restitution and stabilization. *Land Use Policy*, 103, Article 105321. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105321>
- Valiyev, A., Akhundov, B., Mukhtarova, G., & Ismayilova, N. (2022). *Localizing smart urban development in Azerbaijan*. <https://www.research-collection.ethz.ch>

References

- Asha, A., & Makalela, K. (2020). Challenges in the implementation of integrated development plan and service delivery in Lepelle-Nkumpi Municipality, Limpopo Province. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 12(1), 1–15. <https://doi.org/10.34109/ijefs.202012101>
- Boloorani, A. D., Darvishi, M., Weng, Q., & Liu, X. (2021). Post-war urban damage mapping using InSAR: The case of Mosul city in Iraq. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 10(3), 140. <https://doi.org/10.3390/ijgi10030140>
- Dlamini, B. I., & Zogli, L. K. J. (2021). Assessing the integrated development plan as a performance management system in a municipality. *International Journal of Entrepreneurship*, 25(1), 1–21. <https://hdl.handle.net/10321/4139>
- Dudouet, V. (2016). Post-war political settlements: From participatory transition processes to inclusive state-building and governance. <https://www.researchgate.net>
- Fernando, S., Bandara, J. S., & Smith, C. (2013). Regaining missed opportunities: The role of tourism in post-war development in Sri Lanka. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 18(5), 451–469. <https://doi.org/10.1080/10941665.2012.695284>
- Integrated spatial planning for amalgamated territorial communities*. <https://hromada.canactions.com/pro-prohamu/> [in Ukrainian].
- Integrated Urban Development in Ukraine [in Ukrainian]. <https://www.giz.de/en/worldwide/82827.html>
- Hrynchyk, Y., & Rudenko, M. (2019). Planning the Development of the Territories of the Amalgamated Territorial Community. In Y. Hrynchyk, & M. Rudenko (Eds.), *Sustainable development of agriculture: global changes and national peculiarities of achievement* (pp. 135–137). BNAU [in Ukrainian].
- Jackson, T. (2019). The post-growth challenge – Secular stagnation, inequality and the limits to growth. *Ecological Economics*, 156, 236–246. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.09.016>
- Karim, A., & Mahmoud, M. (2022). *Postwar infrastructure reconstruction in Syria: How public-private partnership impacts economic growth*. ProQuest Dissertations & Theses Global. <https://www.proquest.com>
- Kruhovi, V., & Schukin, B. (Eds.) (2019). Formation of a system of strategic planning of economic development. Formation of market relations in Ukraine [in Ukrainian].
- Malchykova, D. (2021). Participatory budgeting practices and civic activism for urban space renovation. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya / Economic and social geography*, 85, 38–48. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2021.85.38-48>
- Mamokhere, J., & Meyer, D. F. (2022). Including the excluded in the integrated development planning process for improved community participation. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 11(4), 286–299. <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v11i4.1806>
- Melnychuk, A., Denysenko, O., & Ostapenko, P. (2021). New tools for new urban spaces? Analyses of planning and participation tools and their performance in (post)transitional perspective. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya / Economic and social geography*, 85, 11–22. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2021.85.11-22>

Melnychuk, A., Kokovskyy, L., & Maryniak, B. (2014). *Ecological and economic security of the housing stock in Ukraine*. Economic Annals-XXI.

Michels, A., & De Graaf, L. (2010). Examining citizen participation: Local participatory policy making and democracy. *Local Government Studies*, 36(4), 477–491.

On Approval of the Procedure for Formation of the Concept of Integrated Development of the Territorial Community. (2022). Order of the Ministry of Communities and Territorial Development of Ukraine of 22.09.2022, No. 172 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/172-2022>

On the Fundamentals of Urban Development. (1992). The Law of Ukraine of 16.11.92 No. 2781-XII. [in Ukrainian] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12#Text>

On Regulation of Urban Development Activities. (2011). The Law of Ukraine of 17.02.2011. No. 3038-VI [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/3038-17>

Painter, J. (2010). Rethinking territory. *Antipode*, 42(5), 1090–1118. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2010.00795.x>

Pambudi, A. S. (2022). Balancing infrastructure, ecosystem conservation, and community approaches on integrated development planning of Citarum Watershed. *Indonesian Journal of Applied Environmental Studies*, 3(1), 34–41. <https://doi.org/10.33751/injast.v3i1i.4209>

Provotar, N., & Ohiichuk, N. (2021). Public spaces of Zhytomyr: A places that encourage residents to go out to the city. *Ekonomiczna ta Sotsialna*

Geografiya / Economic and social geography, 86, 40–52. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2021.86.40-52>

Rudenko, L. H., Holubtsov, O. H., Lisovskyi, S. A., Maruniak, Ye. O., Farion, Yu. M., & Chekhni, V. M. (2013). Landscape program of Cherkasy region: Methodical approaches and main results of planning. *Ukrainian Geographical Journal*, 2, 30–39. <https://doi.org/10.15407/ugz2013.02.030>

Rudenko, L. H., Lisovskyi, S. A., & Maruniak, Ye. O. (2016). Ecological imperative in the priorities of integrated planning processes in Ukraine. *Ukrainian Geographical Journal*, 4, 9–17. <https://doi.org/10.15407/ugz2016.04.009>

Sutiyo, & Maharjan, K. L. (2017). *Decentralization and rural development in Indonesia*. Springer. <https://doi.org/10.5709/ce.1897-9254.28>

Uehling, G. (2017). *A hybrid deportation: Internally displaced from Crimea in Ukraine*. <https://www.e-ir.info/2017/04/20/a-hybrid-deportation-internally-displaced-from-crimea-in-ukraine/>

Unruh, J. D. (2021). Rural land tenure resilience in postwar Syria: Implications for restitution and stabilization. *Land Use Policy*, 105, Article 105321. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105321>

Valiyev, A., Akhundov, B., Mukhtarova, G., & Ismayilova, N. (2022). *Localizing smart urban development in Azerbaijan*. <https://www.research-collection.ethz.ch>

Отримано редакцією журналу / Received: 01.11.24

Прорецензовано / Revised: 29.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

Sergii ZAPOTOTSKYI, DSc (Geogr.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-3515-4187

e-mail: zapototsk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Sergii ZAIKIN, PhD Student

ORCID ID: 0009-0000-9705-2832

e-mail: sergiy.zaikin@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CONCEPT OF 'INTEGRATED DEVELOPMENT': APPROACHES TO ITS IMPLEMENTATION IN THE SYSTEM OF PLANNING AND MANAGEMENT OF DE-OCCUPIED TERRITORIES RESTORATION

The article examines the specifics of applying the concept of 'integrated development' to form a system of governance and management decision-making in the interests of restoring the de-occupied territories. The scientific discourse on integrated development is examined through the prism of defining the essence of integrated development, its components, implementation in the system of territory development planning, introduction of new planning tools and changes in approaches to the use of the relevant traditional tools, and the experience of practical application of the concept in the interests of local and regional development. The concept, which significantly modernises the traditional system of territorial development planning in Ukraine, has been in practical use since 2010. The Concept of Integrated Development of a City or Territorial Community became the key document for implementing the approach. There are examples of this document being developed for individual territorial Hromadas, including rural ones. Our research shows a significant prospect of implementing the integrated planning approach for the de-occupied territories. The article analyses scientific approaches to understanding and applying the concept of 'integrated development' to the study of local development and spatial planning. The key requests of the de-occupied Hromadas of the Kharkiv region regarding the destruction, vision of directions and the most urgent problems of restoring the de-occupied territories are identified. The long-lasting large-scale war has led to significant destruction, prolonged occupation of certain territories, and destroyed the logic and logistics of economic development of individual territorial Hromadas and regions. The article highlights the main features and characteristics of the de-occupied territories of Ukraine, as well as the main tools for planning and managing recovery. The restoration of the de-occupied territories and rethinking the development of territorial Hromadas requires the use of modern approaches and tools.

Keywords: integrated development, concept of integrated development, de-occupied territory, restoration of the de-occupied territory, territory development planning, territorial community.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

UDC 911.3

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.4>

Viktoriia ZAPOTOTSKA, PhD (Geogr.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0001-9299-2585

e-mail: vzapototska@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Andrii PANKIV, Student

ORCID ID: 0009-0009-3623-2317

e-mail: vndriiko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Danila SHPAK, Student

ORCID ID: 0009-0005-1204-1322

e-mail: danila.shpak2003@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIAL HOUSING IN UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS

Background. *The concept of social housing is a recent one, but as an idea, it dates back to the First Industrial Revolution. The modern definition of social housing, while varying from country to country, includes key features such as targeting groups of population with limited financial resources and requiring financial support from the state or private sector. Housing is crucial in everyday life, closely linked to a sense of security, control over life, stability, and health; housing circumstances play a key role in the formation and functioning of a social unit.*

Methods. *The study used the method of analysing theoretical literature, as well as reports and statistics, historical and descriptive methods, comparative analysis, and method of generalization.*

Results. *The article presents the results of a study of the concept of 'social housing', the current state, problems, and prospects of social construction. The study is based on the analysis of data collected in theoretical literature, as well as reports and statistic databases describing social housing. The study analyses the formation of social housing and the stages of its development and compares the experiences of other countries and Ukraine. Examples of successful implementation of social housing programmes, foreign and Ukrainian practices were collected. The quantitative characteristics of social housing needs, the current situation, and programs aimed at providing housing for vulnerable groups are described.*

Conclusions. *It is found that Ukrainian legislation does not regulate the issues of social, temporary, and affordable housing, there are no clear mechanisms for providing the population with social housing and there is a critical shortage of it, even though there is a great demand for it. It is proved that the housing market requires clear legislative regulation and the creation of an effective housing policy in the country. The findings highlight the main problems of social housing, especially among IDPs, show options for meeting housing needs, and can contribute to better implementation of housing policy and overcoming the housing crisis.*

Keywords: *social housing, temporary housing, crisis housing, modular town, housing stock, IDPs.*

Background

Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022 triggered the largest housing crisis in the history of our country. As of the beginning of July 2022, according to the Ministry of Communities and Territories Development, Russian military had destroyed or damaged about 116,000 residential buildings. This has made the pre-existing shortcomings of Ukraine's housing policy more visible. First of all, the war has demonstrated the need for social housing in society. At the same time, the current housing crisis is also an opportunity to rethink the priorities of housing policy and update its principles. Therefore, the analysis of the socio-geographical features of social housing is of particular relevance.

The purpose of the study is to analyse the essence, content, and peculiarities of social housing, to compare the foreign experience of social construction with the Ukrainian experience, to describe the housing policy of Ukraine, and to identify the main factors of the formation of the social housing stock in Ukraine, as well as to outline the main problems and prospects for their solution.

Analysis of recent research and publications. A number of works by Ukrainian and foreign scholars highlight various aspects of the problem of social housing. In particular, M. Harloe (1995) identifies three models of social housing management that were built in the 20s of the 20th century: the first model was based on the attitude of tenants to housing as private, without social supervision, the second was based on worker cooperatives, an important component of the third was 're-education', because social

housing construction programs became more closely linked to the clearing of slums and resettlement of the urban poor.

M. Marchenko, having analysed the legal basis of the concept of 'social housing', concluded that by all indications, social housing in Ukraine is a separate organizational and legal form of social protection of the population of Ukraine, which requires a separate study in order to more rationally allocate financial and material resources for social security and use them on the basis of the principle of social justice (Marchenko, 2018, p. 20).

Studies analysing the relationship between population health and adequate housing conditions show that housing is a social determinant of health and well-being, as it provides stability; therefore, it should be primarily aimed at providing affordable housing for people vulnerable to social and economic marginalization (Jansen-van Vuuren et al., 2024). A study of social housing and health in the Greater Toronto Area West found that the mental health of people in social housing improves across multiple indicators, suggesting that better social housing has a positive impact on health outcomes (Dunn et al., 2024).

It is also important to reduce the social exclusion of social housing residents, which is increasingly provided to the poorest segments of the population, who are least able to respond to labor market pressures, technological, educational, and cultural changes, and other factors of social exclusion. This should be a key policy objective of any government that claims to be concerned about the needs of the poorest (Feinstein et al., 2008).

Researchers also draw attention to the problem of disruption of social ties among residents, and attachment to the place of residence, the stability of which is disrupted during works for reconstruction. Researchers emphasize the importance of maintaining and strengthening place-based social relations and social ties (Srivarathan et al., 2023).

Methods

The study used the method of analysing theoretical literature, as well as reports and statistics (in particular, on the website of the Ministry of Social Policy of Ukraine, and the Ministry of Community and Territorial Development). The application of the historical method allowed us to form an idea of the reasons for the emergence, stages of development, and formation of social housing as a phenomenon. The descriptive method was used to describe the state of social housing in Ukraine and social and temporary housing in other countries (in particular, Germany, England, France, and Taiwan); based on the comparative analysis, possible prospects for solving social housing problems in Ukraine were outlined. The method of generalization allowed us to describe the factors that influence the formation of the social housing stock.

The object of the study is social housing in Ukraine, namely the social housing stock and housing policy in Ukraine in comparison with other countries. *The subject* of the study is the socio-geographical principles that determine the specifics of social housing formation and housing policy trends in Ukraine.

Results

The idea of social housing, according to M. Zadworny, originates in religious communities. These communities are preliminary social formations that developed functional and spatial solutions in accordance with the chosen way of life – poverty. They followed the teachings developed by the Church, which were aimed at improving the social situation of people in need (Zadworny, 2019, p. 3).

The first examples of affordable housing can be traced back to urban development in the 16th century in western Germany. The Fuggerei complex in Augsburg (Germany) was designed in 1521 "specifically for those labelled *Hausarmen*, that is, people who worked to earn a living, but struggled to meet their living costs". It is considered to be one of the first working-class dwellings Z. Farell (2018) calls it "one of the most interesting examples of early modern social housing", "the oldest functioning social housing complex in the world"). The complex provided its residents with opportunities to escape poverty and in fact, launched a new trend in social housing.

According to M. Zadworny, the "archetype of a building/social housing estate" began to emerge in European countries in the second half of the 18th century, especially during the 1st Industrial Revolution, which originated in the UK and led to the emergence of new urban planning concepts (Zadworny, 2018, p. 127). R. Amirjani notes that the concept of affordable housing during the Industrial Revolution emerged with three main goals: to help the poor find housing, to increase factory production, and to accommodate the poor in the name of religion (Amirjani, 2020, p. 9).

In the mid-19th century, even before governments began to provide housing, charities, and so-called enlightened industrialists stepped in to address the housing crisis: the first affordable private homes and social settlements for workers and slum dwellers appeared in some British cities (Amirjani, 2020). The late 19th and early 20th centuries marked the beginning of state intervention in housing. An understanding of housing as a fundamental need and the role of the state in providing it began to emerge (Hedges,

2024). The London government passed a number of laws aimed at improving working conditions for workers, and in 1900 the world's first social housing appeared – the Boundary Street Estate.

Having analysed the peculiarities of social housing development in Western Europe, Martin Polák (2006) identifies three stages of its development:

1) Reconstruction (1945–1960): elimination of the consequences of the war and reduction of the housing deficit, the construction of which was largely subsidized or financed directly from public resources – 'mass' social housing.

2) Growing Diversity (1960–1975): focus on housing quality and urban renewal, and diversification in social policy. In addition to social housing, the issue of home ownership also appeared on the political agenda.

3) New realities of housing construction (1975–1990): changing views on the role of the state in housing provision, reduction of public expenditures on housing construction, competition, and market orientation (Polák, 2006, p. 65).

At the current stage of development in all countries, the demand for social housing is generally high and growing, as evidenced by at least long waiting lists in large cities. Among the factors that contribute to this situation K. Scanlon, C. Whitehead, M. F. Arrigoitia (Scanlon, Whitehead, & Arrigoitia, 2014; Scanlon, Whitehead, & Arrigoitia, 2015) name, in particular, rising housing prices in most countries, demographic factors (e. g., increased migration) and deteriorating income distribution. The Ile Saint-Germain office complex in the seventh arrondissement of Paris is an example of the implementation of the state policy in the field of social housing: office buildings that used to belong to the French Ministry of Defence were turned into social housing (Stasiuk, 2024b). In Taiwan, where housing is considered one of the least affordable, a large-scale social housing program was launched in 2016, which significantly changed the situation: instead of the inefficient US-style voucher system, which was not regulated by the state, the Dutch social housing system was introduced (Stasiuk, 2024).

In contrast, some regions (e.g. East Germany and Northern England) are experiencing oversupply and are increasingly pursuing policies of large-scale demolition and restructuring.

In Eastern Europe, which was seized by the Soviet Union, after 1917, attempts were made to deprive the population of private property and convert a large amount of housing into social housing through nationalization, which created a state monopoly on the construction of all new housing (Alexeev, Baker, & Westfall, p. 18). The state could not provide adequate living conditions for the growing population, so it shifted responsibilities to 'cooperatives' and later to local authorities or enterprises. Between 1923 and 1940, urban living space per capita decreased by 40 % (to 4.09 m²), mainly due to migration from rural areas (Alexeev, Baker, & Westfall, p. 20).

During the Second World War, Ukraine experienced massive destruction of housing, with half of the housing stock destroyed. After the war, some concessions were made to encourage private construction, but with certain restrictions. Even though in 1946–1956 housing was built in an area equal to 50 % of all pre-revolutionary housing, the housing problem remained acute (Alexeev, Baker, & Westfall, p. 20). Subsequently, Brezhnev's and Khrushchev's policies contributed to a significant increase in housing construction, in particular through the intensive development of housing cooperatives, but this did not solve the problem due to significant urbanization and an increase in the urban population.

Ukraine's declaration of independence marked the beginning of a gradual mass privatization of the housing sector. In particular, in October 1991, the Verkhovna Rada adopted a law according to which all households, including those on the waiting list, were granted a housing voucher that could be used as a (partial) payment for the purchase of a house or to pay rent (Alexeev, Baker, & Westfall, p. 25).

In 2005, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the concept of the state program *Social Housing*, which was intended to solve the problem of providing housing for socially vulnerable people by 2015. This program did not achieve its goal.

Since the mid-2000s, temporary and social housing funds have been formally operating in Ukraine. A study by the *NGO Centre for Society Research (Cedos)* has shown that the parallel existence of two funds with similar functions and objectives creates new challenges and misunderstandings in housing policy.

In Ukraine, the essence of the concepts of 'social' and 'affordable' housing is not fully regulated, and they are often used synonymously. In the *Cedos* report *Social, Temporary, and Crisis Housing: How Ukraine Faced a Full-Blown War* (Social, Temporary..., 2022), several types of state housing provisions were identified depending on the duration of residence:

1) conditionally unlimited – social housing that is not owned by the people who live in it. Social housing exists to meet the need for affordable and safe housing, which for various reasons cannot be met on market conditions. Social housing is created on a non-commercial basis, i.e. the organizations and institutions that own it (state or municipal institutions, private non-profit organizations, such as charitable foundations or NGOs) do not receive any profit from it, and the income is used to expand the stock of such housing or cover the operating costs of its maintenance;

2) medium-term – temporary housing (up to 1 year with the possibility of extension);

3) short-term – 'crisis' housing (from one night to several months).

The first two categories are officially enshrined in Ukrainian legislation as two separate types of housing stock.

In 2006, the concept of 'social housing' was defined at the legislative level, which was intended, among other things, to resolve the problem of uncertainty and parallel use of the terms 'social housing', 'affordable housing', 'state housing', 'temporary housing' and 'crisis housing'. The Law of Ukraine *On the Social Housing Fund* (2006) defines social housing as housing of all forms of ownership (except for social dormitories) from the social housing fund, which is provided free of charge by local governments to citizens of Ukraine who are recognized by law as needing social protection based on a fixed-term lease agreement. According to the law, the social housing stock is formed by local governments.

Following the *Procedure for Registering Citizens for Social Housing, Keeping Them on the Register, and Removing Them from It*, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on 23 July 2008, citizens are provided with housing from the social housing stock by a decision of the relevant local government. Such a decision is the basis for concluding a relevant social housing lease agreement.

The right to be registered for social housing is exercised by citizens of Ukraine for whom such housing is the only place of residence or who are entitled to better housing conditions; whose average monthly total income for the previous year per person is less than the indirect cost of renting housing; IDPs who do not have other housing in the

territory controlled by the Ukrainian authorities or whose housing has been destroyed or damaged. Certain issues related to the provision of social housing to citizens are regulated by the *Civil Code of Ukraine*. Paragraph 2-b of Article 10 of the Law of Ukraine *On the Social Housing Fund* (2006), which defines the grounds for a citizen's right to be registered for social housing, states that the social risk associated with social housing is poverty. This social risk was first enshrined in law in the Law of Ukraine *On State Social Assistance to Low-income Families*. However, from a legal point of view, the question of which organizational and legal form of social protection social housing belongs to remains unclear.

In 2014, the Ministry of Communities and Territorial Development drafted the Law of Ukraine *On Approval of the National Programme for the Development of Social Housing for 2015–2021*. However, the draft was returned for revision in terms of identifying sources of funding to take into account the position of the Ministry of Economic Development and Trade and the Ministry of Finance. They recommended that the fund be financed from local budgets rather than the state budget. Finally, referring to the Cabinet of Ministers resolutions *On Saving Public Funds and Preventing Budget Losses* (2014, expired in 2016) and *On the Effective Use of Public Funds* (2016, still in force), Ministry of Communities and Territorial Development stopped preparing drafts of new state programs that require additional funding from the state budget. On the one hand, the ministry understood that there might not be enough money for social housing development at the local level. On the other hand, the social housing development program was among those on which the state was ready to save money. Despite the lack of a national program, some local authorities have developed local social housing development programs. As of 1 January 2021, 55 local social housing development programs were planned in 13 regions (other regions and Kyiv had no such plans at that time) (Social, temporary and crisis housing..., 2022).

The draft *Recovery Plan for Ukraine* presented in July 2022 by the National Council for the Reconstruction of Ukraine from the Consequences of the War states that the development of non-profit housing should become one of the pillars of Ukraine's housing policy in the future. It also emphasizes the importance of expanding the number of public (i.e. state and communal, municipal) housing and halting the privatization of housing built with funds from the state and local budgets or international organizations.

With the support of the EU, the construction of the first of eight social housing units was launched in November 2023: for wounded IDPs undergoing rehabilitation at the UNBROKEN centre (Yakovenko, 2024).

The Ukrainian architectural studio *balbek bureau* presented a project of temporary housing for internally displaced Ukrainians, which is part of the national "RE:Ukraine Housing" system (Krutko, 2023). The project in Lutsk is the first private initiative aimed at providing temporary housing in a fast, efficient, and responsible manner. The town is located in the village of Zhydychn, on the outskirts of Lutsk. The accommodation is provided for 456 people. *Algorithm of Actions*, a non-governmental organization, asked *balbek bureau* to develop the settlement concept.

The Danish *Fund in support of Ukraine* is going to invest in building a 410-apartment residential complex in Chernihiv for those who lost their homes as a result of the Russian invasion. The Chernihiv City Council has already allocated a land plot in the Masany neighbourhood. All apartments will

become the property of the city community after construction. They will be distributed among Chernihiv residents and IDPs who have lost their homes (Stasiuk, 2024a).

After the successful implementation of the *I'mMariupol. Housing* project in Dnipro, the mayor of Mariupol, together with partners, continues to expand the geography of social housing for Mariupol residents. In particular, in Chernivtsi, it is planned to build social housing in the building of the former student dormitory of Chernivtsi National University. Completion of the work is scheduled for 2024, after which more than 150 people will be able to get their rooms (Official website).

In Kolomyia, Ivano-Frankivsk region, it is planned to complete the construction of social housing for IDPs, teachers, doctors, military personnel, and socially vulnerable groups within two years. The 200-apartment building is being built by the *International Organisation for Migration*. 80 % of apartments will be provided directly to IDPs, and 20 % will be distributed by the city council. First and foremost, military personnel, teachers, and doctors will be able to rent it at reduced prices. It will be a social lease, with the proceeds from which will be used to maintain the building and the surrounding area. Unused funds will be accumulated to build another houses of this type in the future. Approximately 50 IDP families have already expressed interest in this opportunity. Kolomyia community is one of ten communities in Ukraine where social housing will be built with the help of the International Organisation for Migration (Karazub, & Vesolovska, 2024).

Temporary housing is defined in Article 132-1 of the current *Housing Code of Ukraine* as residential premises for citizens who do not have or have lost their permanent housing. In the early 2000s, Ukraine adopted several regulations on mortgages. The availability of temporary housing was one of the key conditions for the development of mortgages, as such a fund was supposed to protect people who would not be able to repay their housing loans. It is also noted that refugees and people who have lost their homes due to a natural disaster or other accident may apply for temporary housing. Additional conditions for obtaining temporary housing are the lack of other housing, as well as the amount of income that does not allow renting other housing on their own. Refugees can receive temporary accommodation only if there are no vacancies in temporary accommodation centers. According to the document, families with children, pregnant women, people who have lost their ability to work, and the elderly are the priority groups for temporary housing. The issue of temporary

housing was reignited in 2014 when the Verkhovna Rada passed the Law on *Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons*, which assigned local governments the responsibility for creating conditions for temporary settlement of IDPs. After 2014, the fund for temporary housing existed mainly for the needs of IDPs. However, even among them, only IDPs with very low incomes could usually count on temporary housing. For almost twenty years of its existence, temporary housing has not been fully operational, and this mechanism has not been able to provide housing to all those who might need it.

As of January 2021, according to the Ministry of Communities and Territories Development, there were 1,997 temporary housing units in Ukraine, with 3,363 people living in them, of whom 1,840 were IDPs. The largest number of temporary housing units – 597 – was in the Donetsk region. In most western and central regions of Ukraine, the stock of temporary housing has not been formed or is small. As of January 2021, a total of 14 local programs were planned for the purchase or construction of temporary housing in 9 regions. In January 2021, there were 4,264 people on the waiting list for temporary housing, of whom 2,274 were IDPs.

In April 2024, the Ministry of Reintegration of Temporarily Occupied Territories reported that the total number of temporary accommodation facilities currently stands at 1038, with an increase in the number of such facilities in Dnipro, Ivano-Frankivsk, Ternopil, Kharkiv regions and others. In total, the number of beds for internally displaced persons has increased by 4,493. As of 11 April, 20,752 beds were vacant.

An important component of temporary housing is modular towns (Figure 1), which became relevant during the full-scale invasion (Social, temporary and crisis housing ..., 2022). The first wave of construction of modular towns in Ukraine began in 2014. In 2014–2015, with the support of the German government and the *German Society for International Cooperation GIZ*, the construction of modular towns for citizens from the East who were forced to flee the Russian attack was launched (seven settlements in total: in the Dnipro region (Dnipro, Kamianske, Nikopol, Kryvyi Rih and Pavlohrad), Kharkiv and Zaporizhzhia) (Kyrychenko, 2023). Although in practice it turned out that the living conditions there were by no means comfortable, this housing gradually became permanent for families, mainly due to the low ability to pay the residents of such towns (IDPs, elderly people, people with disabilities, or mothers with children).

Fig. 1. Modular towns: Irpin (left) and Lviv (right) (Kyrychenko, 2023; In Lviv, 2022)

As of 2023, a total of 25 modular towns have been set up in Ukraine, where about five thousand people live today. Although, according to the law, contracts for living in such townships are concluded for a year, people usually stay much longer.

The term 'crisis housing' is not defined in Ukrainian legal documents. *Cedos* uses it to refer to housing that is provided to a person in case of the acute urgent need for a period of 1 night to 6 months (Social, temporary and crisis housing..., 2022). We need this category to describe the system of emergency support for people who are homeless. In other countries, the equivalent of the term 'crisis housing' is crisis accommodation, emergency housing, or shelter. Crisis housing is focused on helping vulnerable groups of population, such as homeless people and people who have experienced violence.

Discussion and conclusions

Ukraine faces numerous challenges in addressing social housing issues. Data from the Ministry of Communities and Territories Development show that the current procedure for

registering people for social housing is inefficient and that there is a small amount of social housing (Social, temporary and crisis housing..., 2022). Information on the available social housing stock as of 1 January 2021 shows that only 7,623 people were registered with the social housing register in Ukraine. Of these, 1,564 people were provided with 928 apartments from the social housing stock. Another 170 apartments were marked as 'vacant', most likely due to their uninhabitable condition. Thus, the social housing stock totaled 1,098 housing units. At the same time, there were no people on the social housing register in Lviv and Ternopil regions, nor were there any social housing units (Fig. 2). In response to a request, the Ternopil City Council reported that it did not keep records, "since there is no social housing stock in the community" (Social, temporary and crisis housing..., 2022). This situation may indicate the unwillingness or inability of local governments not only to manage social housing, but also to deal with it at all, or at least to be aware of the possible need for such housing.

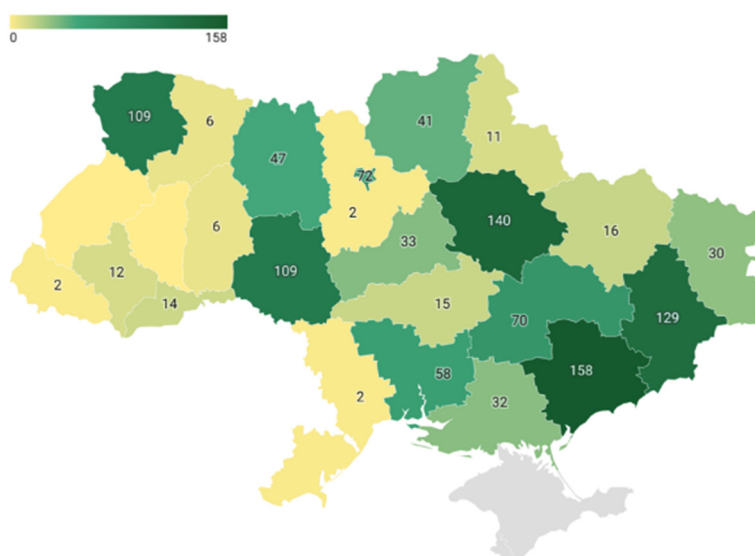

Fig. 2. Available social housing stock (1 January, 2021)
(Social, temporary and crisis housing..., 2022)

The demand for housing in our country is considerable. According to the *Confederation of Builders of Ukraine (CBU)*, 6 million Ukrainians are currently in need of their own housing, which is almost one in seven Ukrainians. Also, "70 % of the housing stock in Ukraine is outdated and dilapidated. At the same time, 7.5 % of the housing stock, which is 75 million m², is completely uninhabitable, according to official data. Only 11 % of the population lives in relatively new housing (built after the 1990s)". According to the State Statistics Service's 2018 Social and Demographic Characteristics of Ukrainian Households, 53.7 % of Ukrainians live in overcrowded apartments and houses, and the share of residents who are satisfied (53.8 %) and very satisfied (1.8 %) with their living conditions is 55.6 %. Privately owned housing accounts for 95.3 % of housing, while state and departmental housing accounts for 0.5 % and 0.3 % of all housing, respectively.

At the same time, the number of IDPs in Ukraine is not decreasing. As of November 2024, according to the Ministry of Social Policy of Ukraine, 4,643,905 people were officially registered as IDPs. Of these, the predominant age group is 61–70. Also, about 100,000 have a disability, and 5,000 have a large family. The largest number of IDPs is in

Donetsk, Kharkiv, and Dnipro regions – 529,000, 518,000, and 452,000 respectively, as well as 416,000 in Kyiv. Thus, according to the Ministry of Communities, Territories and Infrastructure Development of Ukraine, as of 1 January 2024, 9,046 IDP families and single individuals were registered as citizens in need of housing from the housing stock for temporary residence. As of 1 January 2023, their number was 6177 families. Thus, compared to the previous year, the number of people registered for temporary housing has increased (Cherniy, 2024).

The state did not work on the development of social housing and filling the social housing stock, in particular, a national program for the development of social housing was not adopted. Accordingly, the adoption of the Law *On the Social Housing Fund* did not actually lead to the creation of a sustainable and functional system of housing provision for socially vulnerable groups of population. The lack of quality housing policy in the state and clear legislative regulation of social housing construction, according to S. P. Zapototskyi, V. A. Zapototska, O. M. Trusij, and V. F. Pasko (Zapototskyi et al., 2021), leads to the emergence of several different housing programs that are not funded and cannot be effective in solving the housing problem.

Despite the broad powers of local self-government bodies, communities had different capacities to develop social housing. The affordability of social housing in Ukraine raises questions. The existing criteria for who is eligible for social housing may not cover some of the people who need it. The procedure for obtaining social housing is lengthy. Even though applications are processed within 30 working days, it may still be impossible to obtain an apartment after this period, as social housing stocks are not full.

Access to social housing is also complicated by the bureaucratization of housing records. For example, in addition to the waiting list for social housing, the same person may also be on the general housing register of persons in need of improved housing conditions; the temporary housing register; and the waiting lists for other state housing programs. The existence of rights to extraordinary and priority allocation of apartments for a large number of social categories can further complicate access to social housing. The need for annual confirmation of eligibility for social housing can also be a challenge. As in the case of registration, such monitoring may require time-consuming document collection (Social, temporary and crisis housing..., 2022).

Social housing is not actually being built in Ukraine. Previously, there was a requirement to receive 15–20 % of apartments from developers for free transfer to those on the waiting list. However, this distribution was often corrupt and did not allow for the effective formation of the social housing stock. Since 2011, the Law of Ukraine *On Regulation of Urban Development* has prohibited the requirement of any services, tangible or intangible assets, including the construction of facilities, from the construction customer. In addition, starting in 2021, the mandatory payment by construction customers of a share contribution to the development of the infrastructure of a settlement has been canceled. There is no generalized information in Ukraine on the volume of social housing or the need for it in the country or by region. The relevant policy for providing the population with social housing is unclear and fragmented.

Authors' contribution: Viktoriia Zapototska – conceptualization, methodology, research design, drafting – review and revision; Andrii Pankiv – conceptualization, formal analysis, statistical data collection, source analysis, drafting – original draft, revision; Danyla Shpak – conceptualization, preparation of the literature review, source analysis, drafting – original draft, revision.

References

- Alexeev, M., Baker, L., & Westfall, M. (1991). *Overview of the Soviet Housing Sector*. Office of Housing and Urban Programs AID. https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNABL918.pdf
- Amirjani, R. (2020). *Shushtar new town: A turning point in Iranian social housing history* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Canberra.
- Cherniy, Y. (2024, 27 May). *Second home. How IDPs can get housing and why it is difficult to do so*. RBC-Ukraine. <https://www.rbc.ua/rus/news/drugi-dim-pereselentsiv-hto-mozhe-otrimati-1716797565.html>
- Civil Code of Ukraine. (2003). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine* (BVR), 40–44, 356.
- Dunn, J. R., Smith, K. L. W., Smith, P., Moineddin, R., Matheson, F. I., Hwang, S. W., Muntaner, C., Janus, M., & O'Campo, P. (2024). Does receipt of social housing impact mental health? Results of a quasi-experimental study in the Greater Toronto Area. *Social Science & Medicine*, 362, 117–363. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2024.117363>
- Farrell, Z. (2018). *A social housing model from the past – the case of Augsburg's Fuggerei*. https://doinghistoryinpublic.org/2018/01/09/a-social-housing-model-from-the-past-the-case-of-augsburgs-fuggerei/#_ftnref2
- Feinstein, L., Lupton, R., Hammond, C., Mujtaba, T., Salter, E., & Sorhaindo, A. (2008). *The public value of social housing: A longitudinal analysis of the relationship between housing and life chances*. Smith institute. https://www.researchgate.net/publication/41956332_The_public_value_of_social_housing_a_longitudinal_analysis_of_the_relationship_between_housing_and_life_chances

- Harloe, M. (1995). *The people's home?: Social rented housing in Europe & America*. Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9780470712825>
- Hedges, T. (2024). *The history of Social Housing and its' impact on homelessness*. <https://s-d-s.co.uk/the-history-of-social-housing-and-its-impact-on-homelessness/>
- Housing Code of Ukraine. (1983). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. BVR (28), 573. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>
- Jansen-van Vuuren, J., Rijal, H., Bobbette, N., Lysaght, R., Krupa, T., & Aguilar, D. (2024). Exploring the connection between social housing and employment: A scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 21(9), 12–17. <https://doi.org/10.3390/ijerph21091217>
- Karazub, I., & Vesolovska, N. (2024, July 26). *80 % of housing for IDPs. What is known about the construction of social housing for 200 apartments in Kolomyia*. Suspline Ivano-Frankivsk. <https://suspline.media/ivano-frankivsk/799279-50-simej-pereselenciv-stali-na-kvartirnu-cergu-u-kolomii-planuut-zbuduvati-socialne-zitlo-na-200-kvartir/>
- Kyrychenko, A. (2023, August 29). *Modular towns in Ukraine: mistakes of the past and challenges of the present*. Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3754075-modulni-mistecka-v-ukraini-pomilki-minulogo-ta-viklki-sogodenna.html>
- Krutko, D. (2023). *Balbek bureau has developed a concept of temporary housing for IDPs in Luts'k*. Khmarochos. <https://hmarochos.kiev.ua/2023/08/03/balbek-bureau-rozroblyl-konceptcyu-tymchasovogo-zhytla-dlya-pereselenciv-u-luczku/>
- Marchenko, M. S. (2018). Social housing in the social security system. *Scientific Bulletin of UzhNU Series: Law*, 1(49), 218–220. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34684/1/COЦІАЛЬНЕ%20ЖИТЛО%20В%20СИСТЕМІ.pdf>
- Ministry of Infrastructure of Ukraine. <https://mtu.gov.ua/>
- Ministry of Reintegration of Temporarily Occupied Territories of Ukraine. <https://minre.gov.ua/2024/04/15/misc-tymchasovogo-prozhyvannya-dlya-vnutrishnih-pereselenciv-staye-bilshe/>
- Ministry of Social Policy of Ukraine. <https://www.ioc.gov.ua/analytics?dashboardName=idps>
- New social housing is being prepared in Chernivtsi for Mariupol IDP families*. (2024, September 13). Mariupol Official website of the city council. <https://mariupolrada.gov.ua/news/u-chernivci-jah-gotujut-nove-socialne-zhitlo-dlja-mariupolskih-rodin-pereselenciv->
- On saving public funds and preventing budget losses*. (2014). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 1.03.2014 № 65. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2014-%D0%BF#Text>
- On the effective use of public funds*. (2016). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 11.10.2016 № 710. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2016-%D0%BF#Text>
- On the Housing Fund for Social Purposes: Law of Ukraine. (2006). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. BVR, 19–20, 159. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text>
- On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine. (2015). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. BVR, 1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
- On approval of the national program for the development of social housing for 2015–2021*. (2014). Draft Law of Ukraine. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2265340.pdf
- Polák, M. (2006). Historical development of social housing. *NEHNUTELNOSTI a BYVANIE*, 64–77. https://www.stuba.sk/buxus/docs/stu/ustavy/ustav_manazmentu/NAB2006_2/05Polak.pdf
- Recovery Plan for Ukraine (2022). *National Council for the Reconstruction of Ukraine from the Consequences of War*. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf>
- Scanlon, K., Whitehead, C., & Arrigoitia, M. F. (2015). Social housing in Europe. *European Policy Analysis*, 17, 1–12.
- Scanlon, K., Whitehead, C., & Arrigoitia, M. F. (2014). *Social Housing in Europe*. John Wiley & Sons.
- Social, temporary and crisis housing: What Ukraine faced with a full-scale war*. (2022, October 12). Cedos. <https://cedos.org.ua/researches/soczialne-tymchasove-i-kryzove-zhytlo/>
- Some Issues of Implementation of the Law of Ukraine 'On the Housing Fund for Social Purposes'*. (2008). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 23.07.2008, № 682. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/682-2008-%D0%BF#Text>
- Srivarathan, A., Jørgensen, T. S. H., Lund, R., Nygaard, S. S., & Kristiansen, M. (2023). 'They are breaking us into pieces': A longitudinal multi-method study on urban regeneration and place-based social relations among social housing residents in Denmark. *Health & Place*, 79, 102–965. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2023.102965>
- Stasiuk, I. (2024a). *Danes will build a social housing complex in Chernihiv*. Khmarochos. <https://hmarochos.kiev.ua/2024/03/27/danczi-zbuduyut-u-chemigovi-kompleks-soczialnogo-zhytla/>
- Stasiuk, I. (2024b). *In Paris, an office building was turned into social housing*. Khmarochos. <https://hmarochos.kiev.ua/2024/05/06/u-paryzhi-peretvorily-ofisnu-budivlyu-na-soczialne-zhytlo-foto/>
- Stasiuk, I. (2024c). *How did social housing suddenly appear in Taiwan and why was it even better than commercial housing?* Khmarochos.

<https://hmarochos.kiev.ua/2024/04/05/yak-na-tajvani-nespodivano-vynyklo-soczialne-zhytlo-j-chomu-vyavylosya-navit-yakisnishym-za-komercijne/>
The third modular town for IDPs was opened in Lviv on Sykhiv. (2022, May 19). Lviv City Council. <https://city-adm.lviv.ua/news/society/social-sphere/291600-u-lvovi-na-sykhovi-vidkryly-tretie-modulne-mistechko-dlia-pereselentsiv>

Zadworny, M. (2018). Contemporary issues on social housing. *Architecture in perspective*, 10, 127–129. https://www.fast.vsb.cz/export/sites/fast/226/cs/spoluprace/konference-a-seminare/architektura-v-perspektive/predchozi-rocniky/Conference_Proceeding_2018.pdf

Zadworny, M. (2019). Issues of contemporary social housing problems nowadays. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 471(8). <https://doi.org/10.1088/1757-899X/471/8/082025>

Zapotoskyi, S., Zapototska, V., Trusij, O., & Pasko, V. (2021). Social and affordable housing in Ukraine: mechanism and practices of provision. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 30(1), 190–200. <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/112117>

Yakovenko, Y. (2024). *Social housing for IDPs and people undergoing rehabilitation will be built in Lviv. Village.* <https://www.village.com.ua/village/knowledge/edu-news/350803-u-lvovi-zbuduyut-sotsialne-zhitlo-dlya-vpo-ta-lyudey-scho-prohodyat-reabilitatsiyu>

Отримано редакцією журналу / Received: 22.09.24

Прорецензовано / Revised: 25.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

Вікторія ЗАПОТОЦЬКА, канд. геогр. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-9299-2585

e-mail: vzapototska@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Андрій ПАНЬКІВ, студ.

ORCID ID: 0009-0009-3623-2317

e-mail: vndriiko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Даніла ШПАК, студ.

ORCID ID: 0009-0005-1204-1322

e-mail: danila.shpak2003@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНЕ ЖИТЛО В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Вступ. Поняття соціальне житло виникло не так давно, проте як ідея воно назрівало ще в часи Першої промислової революції. Сучасне визначення соціального житла, хоч і різниться залежно від країни, але містить такі основні ознаки, як спрямування діяльності на групи населення, що мають обмежені фінансові ресурси, та потреба у фінансовій підтримці з боку держави або приватного сектору. Житло має вирішальне значення у повсякденному житті, тісно пов'язане з відчуттям безпеки, контролю над життям, стабільності, а також здоров'ям людини; житлові обставини відіграють ключову роль у становленні та діяльності соціальної одиниці.

Методи. Було використано метод аналізу теоретичної літератури, а також звітів і статистичних даних, історичний та дескриптивний методи, порівняльний аналіз і метод узагальнення.

Результати. У статті представлено результати дослідження поняття "соціальне житло", сучасного стану, проблем та перспектив розвитку соціального будівництва. Розвідка ґрунтується на аналізі даних, зібраних у теоретичній літературі, а також звітах і статистичних базах, що описували соціальне житло. Проведено аналіз становлення соціального житла та етапи його розвитку, здійснено порівняння досвіду інших країн та України. Було зібрано приклади успішної реалізації програм соціального житла, закордонних та українських практик. Описано кількісні характеристики потреб у соціальному житлі, наявний стан, програми, що спрямовані на забезпечення житлом вразливих груп населення. Виявлено, що законодавство України не чітко врегульовує питання соціального, тимчасового та доступного житла, немає чітких механізмів забезпечення населення соціальним житлом, його критично не вистачає, незважаючи на те, що існує великий попит на нього.

Висновки. Доведено, що житловий ринок потребує чіткого законодавчого врегулювання та створення дієвої житлової політики в державі. Отримані результати дозволяють висвітлити основні проблеми соціального житла, особливо серед ВПО, показують варіанти задоволення потреб у житлі, можуть сприяти кращому впровадженню житлової політики та подоланню житлової кризи.

Ключові слова: соціальне житло, тимчасове житло, кризове житло, модульне містечко, житловий фонд, ВПО.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 911.3:305

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.5>

Тетяна ЗЕЛЕНЬСКА, студ.

ORCID ID: 0009-0005-2269-4781

e-mail: tania.rokk@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Юліан БРАЙЧЕВСЬКИЙ, канд. геогр. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-7709-6077

e-mail: yulian_braychevskyy@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ У ПАМ'ЯТНИКАХ ТА МОНУМЕНТАЛЬНІЙ СКУЛЬПТУРІ МІСТА КИЄВА: ГЕНДЕРНО-ГЕОГРАФІЧНА ПЕРСПЕКТИВА

Вступ. У статті підіймається питання гендерного (дис)балансу в монументальній скульптурі м. Києва. Монументальна скульптура, що поєднує в собі композиції меморіального та мистецько-розважального змісту, розглядається як елемент символічного простору міста, що репрезентує та акцентує в публічних місцях ключові політичні й соціальні цінності, ідентичності та орієнтири суспільного розвитку. Саме тому дослідження пам'ятників і загалом монументальної скульптури все частіше привертає увагу не лише урбаністів і мистецтвознавців, але й соціологів, істориків та суспільних (у т. ч. і гендерних) географів. Метою роботи було проаналізувати рівень представленості жіночих образів у монументальній скульптурі м. Києва. Зокрема, завдання включали огляд подібних досліджень в інших країнах Європи та світу, кількісний та якісний аналіз представленості жінок у монументальній скульптурі Києва, просторовий аналіз розміщення пам'ятників і скульптур, що містять жіночі образи, у межах міста, у т. ч. їхнє співвідношення за адміністративними районами, порівняння Києва зі столицями та великим містами в інших країнах, аналіз історико-географічних передумов формування меморіального простору в Україні та відображення його у пам'ятниках і меморіалах Києва.

Методи. Стаття являє собою монографічне дослідження (case-study) з елементами базового статистичного, порівняльного та інтерпретативного аналізу. Джерелами даних були довідкові видання та туристичні путівники й карти.

Результати. За кількісним співвідношенням жіночих і чоловічих образів серед пам'ятників і монументів міста (41 із 360) Київ поступається низці провідних країн світу. Зокрема, незначною є кількість скульптур, присвячених реальним історичним постатям – лише 17 %. Хронологічно, суттєве збільшення кількості жіночих образів припадає на період після здобуття Україною незалежності. На відміну від багатьох міст Європи, у монументальній скульптурі мистецько-розважального змісту мало представлені сюжети, що містять оголену жіночу натуру. Спостерігається виражена тенденція використання жіночих образів для уособлення України, її державності та історії українського народу. Територіально, найбільша концентрація монументальної скульптури, що містить жіночі образи, припадає на Шевченківський і Печерський райони.

Висновки. Скромні кількісні показники гендерного балансу в монументальній скульптурі міста свідчать про недостатню представленість жінок у меморіальному просторі Києва, а отже і про недостатнє визнання досягнень жінок у суспільно-політичній і мистецькій царині. Водночас, вагома символічна роль жінки в уособленні державності та історії українського народу суттєво відрізняє український меморіальний простір від радянського і може служити позитивним прикладом гендерних цінностей. Збільшення кількості пам'ятників жінкам і меморіальної скульптури із жіночими образами свідчить про актуалізацію ролі жінки в колективній свідомості та історичній пам'яті незалежної України. Аналіз локалізації пам'ятників жінкам і монументальної скульптури, що містить жіночі образи, указує на нерівномірне їх поширення у межах міста.

Ключові слова: пам'ятники, монументальна скульптура, меморіальний простір, гендерний баланс, репрезентація жінок, гендерна географія.

Вступ

Проблематика сучасної гендерної географії охоплює доволі широке коло питань: від звичних тем феміністичних студій до більш складних форм гендерних відносин, їх просторових особливостей і специфіки. При цьому зберігає актуальність дослідження гендерного (дис)балансу у тому чи іншому соціально-географічному середовищі. Здебільшого, такі дослідження фокусуються на вивченні гендерного представництва у різних сферах діяльності та у певних географічних межах. Типовим є фокус на участі чоловіків і жінок у політичній сфері та державному управлінні, корпоративному управлінні, кадровому забезпеченні різних типів організацій, гендерному співвідношенні найбільш успішних людей тощо. Водночас, гендерний (дис)баланс у символічному просторі лише нещодавно привернув увагу дослідників географів та урбаністів.

Символічний простір являє собою елемент уявної, на думку Е. Соджі (Soja, 2008) складової живого простору – простору, як він сприймається очима людини, що безпо-

середньо проживає в ньому. Ця складова, поряд з іншими компонентами, наповнює живий простір змістом, формує орієнтири соціального середовища, які допомагають кожній людині позиціонувати себе в системі соціальних інститутів, цінностей та орієнтирів.

Важливою складовою символічного простору, особливо в сучасному урбаністичному середовищі, виступає монументальна скульптура, зокрема пам'ятники й меморіали, що покликані зберігати й акцентувати в публічному просторі пам'ять про важливі події, видатних осіб та/або соціальні групи, що мають вагоме історичне значення для даного місця. Поряд із меморіальною, монументальна скульптура мистецько-розважального спрямування також доповнює символічний простір міста, наповнюючи його соціальним змістом. Монументальна скульптура окреслює історичні координати, ціннісне поле, колективне сприйняття напрямку суспільного розвитку. Тож, на нашу думку, гендерний аналіз цієї сфери становить не менший інтерес, ніж фактичне гендерне представництво у матеріальному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання репрезентації жінок у монументальній скульптурі вже тривалий час привертає академічну увагу, переважно у країнах Заходу. Найчастіше ця проблематика постає у роботах із соціології постмодерну феміністичного спрямування. Деякі автори акцентують увагу на дисбалансі репрезентації жінок, особливо, коли йдеться про реальні історичні постаті, а не про символічні уособлення, а саме свобода чи справедливість у жіночій подобі (напр., Reeder, 2018). Найбільш активно обговорюються питання символічного змісту пам'ятників жінкам, зокрема піддаються критиці гендерні наративи щодо соціальних ролей жінки, вкарбованих у меморіальних образах (приміром, Marschall, 2004; Abousnnpouga, & Machin, 2011). Окремо виділяються дослідження, які демонструють домінування образів із наголосом на сексуальній частині жіночої ідентичності, на відміну від чоловічих пам'ятників, серед яких переважають історичні постаті або наголошуються соціально значущі ролі (Peruzzi, Bernardini, & Riyahi, 2022). З іншого боку, частина авторів вважає, що боротьба за представленість жінок у формі традиційних бронзових пам'ятників (що самі по собі є продуктом патріархального суспільства) не може повноцінно актуалізувати сучасний феміністичний дискурс (Sorin, 2024; Jones, 2017). Значно рідше трапляються роботи, де меморіальні жіночі образи аналізуються з менш радикальних позицій. У такий спосіб С. Міллс, С. Дж. Міллс і П. Хеменвей Сімпсон (Mills, C., Mills, C. J., & Simpson, 2003) відтворюють наративи, що читаються у пам'ятниках жінок часів громадянської війни у США і позиціонують їх не стільки у радикально-гендерному, скільки у більш широкому історико-політичному дискурсі щодо "Програної справи" американського Півдня.

Хоча гендерна географія як науковий напрям, у т. ч. прикладні питання просторових гендерних диспропорцій, привертає все більшу академічну увагу в Україні (Мезенцева, 2009; Мезенцева, & Кривець, 2013а, 2013б; Немець, & Ткаченко, 2008), вітчизняні гендерні дослідження меморіального простору є доволі нечисленними. Найрозлогіший аналіз жіночих образів у міській скульптурі України з позицій гендерного мистецтвознавства запропонувала А. Гончаренко (Гончаренко, 2018). Також доволі радикальну феміністичну критику історичної трансформації жіночих образів у сучасному українському місті наводить Я. Мелешко (2016). З іншого боку, роль символічного простору міста та його суспільно-політичне значення в останні роки все частіше потрапляють у поле зору вітчизняних суспільних географів та урбаністів (Gnatiuk, & Basik, 2023; Gnatiuk, & Melnychuk, 2020).

Мета та завдання. У цій роботі пропонується розглянути гендерний зріз монументальної скульптури міста Києва (як пам'ятників конкретним історичним особам, так і символічним образами, що містять фігури або зображення людей). Ми пропонуємо не лише звернути увагу на кількісну представленість жіночих образів у міській монументальній скульптурі, але й оцінити її якісний аспект – пам'ятники та монументи якого змісту, з яким історичним, соціальним і мистецьким меседжем представлені жіночими образами. Також пропонується порівняти одержані результати з наявними даними стосовно окремих міст Європи та світу, що дозволить позиціонувати Київ у загальносвітових трендах.

А. Гончаренко звертає увагу, що скульптура може мати як меморіальний, так і мистецько-розважальний зміст. У даному випадку ми наголошуємо на важливості

меморіальної скульптури та зображень, адже вони більше репрезентують усталені соціально-політичні та ціннісні наративи, що відображають загальні тренди суспільного розвитку, тоді як розважальні мистецькі твори можуть відображати ексцентричні бачення окремих митців чи тимчасові тренди моди (Гончаренко, 2018). Водночас аналіз мистецько-розважальної скульптури може відтворити наявність популярних гендерних стереотипів в образах публічного простору міста.

Методи

Методологічно робота поєднує традиційні підходи суспільної географії із проблематикою постмодерних досліджень символічного простору, гендерної та феміністичної географії й урбаністики. Основним методом дослідження є монографічний аналіз (case-study) з елементами базового статистичного, порівняльного та інтерпретативного аналізу.

Результати

Питання гендерного балансу в скульптурних образах громадського простору почало хвилювати аналітиків порівняно нещодавно, значною мірою під впливом ідей постмодернізму, що наголошують на важливості суб'єктивного та символічного вимірів громадського життя й формування соціального простору. Оскільки і фемінізм, і постмодернізм не належать до мейнстріму соціальних наук, а надто за межами країн Заходу, систематичний аналіз цього питання, на рівні збору міжнародної статистики чи публікування регулярних звітів, наразі не проводиться. Наявні дані щодо гендерного балансу в монументальній скульптурі міст є фрагментарними й доступні лише для невеликої кількості країн. При цьому вичерпні кількісні дані доступні лише у випадку, коли до їхнього збору залучаються офіційні органи місцевого врядування (напр., Breed, & Ellis, 2020), адже польові дослідження у громадських просторах не можуть гарантувати повне охоплення всіх скульптур і меморіалів. Тому більшість доступних даних є приблизними та спираються на оцінки журналістів і/або громадських активістів.

Навіть у передових країнах, які активно займаються питаннями гендерного збалансування соціального життя, представленість жінок у меморіальному просторі є низьким. Приміром, у США, серед пам'ятників реальним історичним постатям, жінки становлять лише 7,6 % (Buchholz, 2019). У Сан-Франциско історичні постаті жінок становлять лише 19 % мистецьких образів у громадському просторі, при цьому в скульптурі – лише 12 % (Breed, & Ellis, 2020). В Австралії, сумарно у столичних містах, статуї жінок становлять 17 % (Vyver, 2023). Неурядова громадська організація *Monuments of One's Own* (Monuments of One's Own..., n. d.) наводить дані за окремими містами: 1 із 10 статуй у Канберрі, 4 із 27 – у Мельбурні, 4 із 26 у Брісбені та 6 із 33 у Аделаїді присвячені жінкам. У Данії, із 321 пам'ятника, на жіночі постаті припадає 31 (Bryant, 2024). Кидається у вічі, що в Копенгагені із 101 статуї 5 присвячено жінкам і 26 – тваринам. За підрахунками громадських активістів, у Канаді лише 20 пам'ятників зображують історично значущих жінок або символізують пов'язані із жінками проблеми (Women's History Month..., n.d.). У Сполученому Королівстві Великої Британії на жіночі скульптури припадає до 21 % меморіального простору (174 із 828). Дещо вища частка порівняно з іншими країнами пояснюється участю жінок у монархічному правлінні, у т. ч. у періоди найбільшого імперського й національного піднесення. Ще більший відсоток жіночих монументальних скульптур – за приблизними підрахунками громадських організацій –

має Італія. Приблизно 225 статуй із 630 відтворюють образи жінок (39 %). Проте оглядачі зауважують, що переважна більшість цих статуй має або релігійне значення, або належить до мистецьких образів, а не меморіалів реальних постатей, до того ж із достатньо вираженою тенденцією до представлення оголеної жіночої натури, що засуджуються сучасними феміністичними організаціями, адже інтерпретується як пропагування сексистських стереотипів (Imam, 2024).

Оскільки найбільший сплеск монументального мистецтва у країнах Заходу припадає на епоху модерну, можна вважати, що частка пам'ятників жінкам, а також їхній характер, може свідчити як про фактичний, так і про стереотипізований рівень участі жінки у громадському, передусім політичному й управлінському житті в цю епоху. Водночас, коли завдяки активній боротьбі за подолання гендерних дисбалансів у багатьох країнах Заходу жінки почали брати активнішу роль у громадському житті, включно з найвищими ланками державного й корпоративного управління, їхнє відображення у пам'ятниках зростає дуже повільно, оскільки саме монументальне мистецтво з переходом до постмодерну втрачає свою соціальну роль, як на цьому наголошує Дж. Джонс (Jones, 2017).

На такому міжнародному тлі цікавим є стан з гендерним балансом пам'ятників в Україні та, зокрема, у столичному місті Києві. Відразу зазначимо, що суспільно-політичний шлях українського суспільства від початку епохи модерну і до сьогодення суттєво відрізнявся від більшості передових держав Заходу, щодо яких можна проводити порівняння. На відміну від багатьох західноєвропейських країн, які були метрополіями або принаймні мали давні державницькі традиції, Україна перебувала в колоніальному становищі практично весь час до 1991 р. Тому публічний меморіальний простір держави на початок ХХІ ст. майже повністю відображав радянську ціннісну й культурно-політичну спадщину, що поєднувала в собі елементи російського культурного імперіалізму, комуністичної ідеології та радянської історичної міфотворчості. Елементи української культурної чи політичної спадщини (і відповідні діячі) були представлені лише остільки, оскільки вони вписувалися в радянський державницький та ідеологічний міф. Відповідно і гендерний

баланс у пам'ятниках відображав радше радянські реалії, ніж українські.

Останні 30 років українська держава проходить через етап переосмислення власної ідентичності, а отже і формування нового символічного простору. На сьогодні цей процес є незавершеним і набуває пришвидшеної динаміки у зв'язку із зовнішньою агресією з боку російської федерації (що також набирає обертів, від активного втручання у внутрішню політику із 2004 р. до прямого широкомасштабного військового вторгнення із 2022 р.). Цікаво, що на тлі Західної Європи, де фіксується згасання громадської уваги до пам'ятників як важливої частини ідентичності та ціннісних орієнтацій суспільства (Sorin, 2024; Jones, 2017), у державах, що пройшли через колоніальне минуле, увага до меморіального простору активно зростає в контексті постколоніального дискурсу (Prescott, & Lahti, 2022; Mitchell, 2003). Тому, у певному сенсі, перетворення меморіального простору в Україні є частиною глобального політико-географічного тренду.

Спираючись на доступні, у т. ч. інтерактивні, джерела (Атлас. Київ. До кожного будинку, б. д.; Вандрівка. Ваш путівник Україною, б. д.), у місті Києві нами було ідентифіковано 360 пам'ятників і скульптур у громадському міському просторі. Із них найбільша кількість зосереджена в Шевченківському (23 %), Печерському (18 %) та Голосіївському (16 %) районах столиці; найменша – в Оболонському, Дніпровському, Дарницькому та Деснянському районах (5 %, 4 %, 3 % і 3 % відповідно). Такий розподіл пояснюється центральним положенням Шевченківського, Печерського та частини Голосіївського районів, з одного боку, і переважно "спальною" функцією останніх трьох, з іншого. Жіночі образи представлені в 41 скульптурному пам'ятнику міста (табл. 1). Із них найбільша кількість – у Печерському (12) та Шевченківському (11) районах, по п'ять – у Голосіївському, Солом'янському й Оболонському, два – у Подільському та один – у Дніпровському районах. У Деснянському, Дарницькому та Святошинському районах жіночих образів у міській скульптурі знайдено не було. Розподіл пам'ятників і скульптур (загалом із використанням жіночих образів) за районами Києва подано на рис. 1.

Таблиця 1

Жіночі образи у пам'ятниках міста Києва

№ п/п	Район	Усі пам'ятники	Жіночі образи		всі жіночі образи					
					Реальні історичні постаті		Алегоричні та символічні меморіальні образи		Мистецько-розважальна скульптура	
			шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.	%
1	Печерський	66	12	18	6	50	5	42	1	8
2	Шевченківський	81	11	14	6	55	3	27	2	18
3	Голосіївський	57	5	9	4	80	1	20	0	0
4	Солом'янський	31	5	16	1	20	2	40	2	40
5	Оболонський	19	5	26	0	0	0	0	5	100
6	Подільський	30	2	8	0	0	0	0	2	100
7	Дніпровський	16	1	6	0	0	1	100	0	0
8	Деснянський	11	0	0	0	0	0	0	0	0
9	Дарницький	12	0	0	0	0	0	0	0	0
10	Святошинський	37	0	0	0	0	0	0	0	0
	Всього	360	41	11	17	0	12	29	12	29

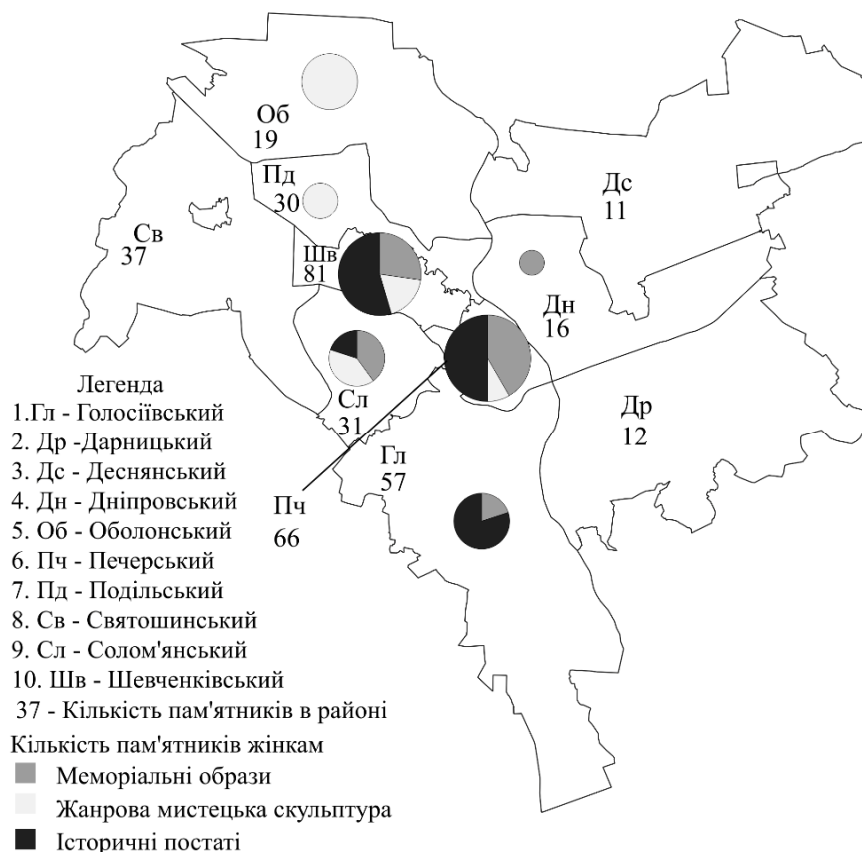

Рис. 1. Розподіл пам'ятників за районами м. Києва (складено авторами)

Важливим є також розмежування змісту жіночих образів і відокремлення власне пам'ятників, які формують меморіальний простір від мистецько-розважальної скульптури (Гончаренко, 2018). Саме до мистецько-розважальної категорії можна віднести всі скульптурні жіночі образи в Оболонському та Подільському районах, 40 % скульптур – у Солом'янському, 18 % – у Шевченківському та 8 % – у Печерському районах. Разом до цієї категорії належать 12 із 41 скульптур або 29 %.

Решта 29 пам'ятників з образами жінок можна розділити на монументи реальним історичним постатям та на алегоричні й символічні меморіальні образи. Усього у місті нараховується 14 пам'ятників видатним жінкам, зокрема два – княгині Ользі (Михайлівська площа і територія Міжрегіональної академії управління персоналом), пам'ятник київській княгині та королеві Франції Анні Ярославівні (Львівська площа), три монументи Лесі Українки (площа Лесі Українки, на території перед Національною академією образотворчого мистецтва та у міському саду біля Маріїнського палацу), два меморіали Олені Телізі (Бабин Яр та вул. Політехнічна), а також Анні Ахматовій (Міський сад), Марії Приймаченко (біля Національна академія образотворчого мистецтва), Марії Заньковецькій (Міський сад), Марії Боровиченко (вул. Китаївська), Тетяні Маркус (Бабин Яр) і Світлані Ковальській (вул. Будіндустрії).

Алегоричні жіночі образи зображують пам'ятники й меморіали Батьківщині-маті (Національний музей Історії України у Другій світовій війні), голодній дівчинці (на території Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні), Монумент Незалежності (Майдан Незалежності), Маті, що проводить сина на фронт (парк "Перемога" на

розі проспектів Визволителів і Броварського), Пам'ятник репресованим митцям (Національна академія образотворчого мистецтва), скульптура Пам'яті працівників кіностудії, які полягли за Батьківщину 1941–1945 (на території кіностудії ім. О. Довженка), Працівникам органів внутрішніх справ України, загиблих під час виконання службових обов'язків (Солом'янська площа). Цікавою особливістю є те, що на більшості цих пам'ятників жінка уособлює образ скорботи – або як мати, що плаче над загиблими синами, або як жертва несправедливості, переслідувань і поневірянь. До певної міри це може вважатися елементом національної мистецької традиції – відображення простої жінки, на долю якої в найважчі історичні моменти випадають неймовірні страждання. При цьому жіночий образ є алегоричним, адже у жіночій подобі представлено весь український народ. Тенденція до уособлення жінкою колективної української ідентичності підтверджується також жіночими образами Стели незалежності та Батьківщини-матері.

До алегоричних образів можна віднести і два пам'ятника засновникам Києва, легендарним образам Повісті минулих літ братів Кия, Щека і Хорива та їх сестри Либіді (Наводницький парк і Майдан Незалежності). Достовірних історичних відомостей про ці постаті, окрім короткої згадки у Повісті минулих літ немає, проте Либідь можна вважати символічним наголосом на важливості жіночого начала у коренях давніх слов'ян.

Окремо можна виділити Пам'ятник радянським громадянам і військовополоненим, розстріляним у Бабиному Яру (Бабин Яр) та Пам'ятник студентам і співробітникам МАУП – учасникам національної революції 2004 р. Хоча перший було зведено ще 1976 р., а другий

у 2005; спільним для них є відображення жінки поряд із чоловіками як рівноправного члена суспільства, що розділяє випробування, яки випали на його долю.

Мистецько-розважальна скульптура не належить безпосередньо до меморіального простору міста, проте створює певне символічне тло, яке сучасні феміністичні географи можуть також інтерпретувати з позицій гендерного балансу. Окрім кількісних показників, важливим аспектом також є тематичне спрямування такої скульптури, що може відображати або пропагувати певні гендерні ролі та/або стереотипи. Приміром, у містах Італії дослідники та активісти звертають увагу на поширення або релігійних мотивів, або скульптури, що зображує повністю або частково оголену жіночу натуру, що, на їхню думку, стереотипізує сексизм, сприйняття жінки у суспільстві (Imam, 2024). У Києві скульптура такого характеру має обмежене поширення. Фактично, до такої категорії можна віднести статуї Алеї муз (Оболонська набережна) та Русалку (Сад Каменів у парку "Наталка"). Вочевидь, незначну кількість оголених жіночих образів можна пояснити офіційними нормами радянської суспільної моралі. Скульптура такого спрямування почала з'являтися нещодавно як елемент сучасного мистецького життя.

Прикладом мистецько-розважальної скульптури, що водночас є й пам'ятником, служать фігури Проні Прокопівни та Свирида Голохвастова на Андріївському узвозі, установлені на честь літературних персонажів п'єси М. Старицького "За двома зайцями". Окрім пам'яті про літературний твір та його автора, ця композиція є ще й пам'яткою жителям Києва другої половини ХХ ст., адже твір являє собою ні що інше, як гумористичну замальовку із життя та атмосфери тогочасного міста.

Важливо звернути увагу на те, що більшість наявних нині пам'ятників жінкам і меморіалів з використанням жіночих образів, було зведено уже після здобуття Україною незалежності. Жіночі образи в публічному меморіальному просторі Києва радянської епохи обмежувалися пам'ятниками Лесі Українці, Марії Заньковецькій та Марії Боровиченко (учасниця німецько-радянської війни 1941–1945 рр.), а також скульптурами засновників Києва (Либідь) і колективних композицій пам'яті німецько-радянської війни.

Аналізуючи локації пам'ятників жінкам і меморіалів з використанням жіночих образів, на території Києва можна виділити кілька місць їх компактного розташування, де жінка сприймається як органічний елемент меморіального простору. До переліку таких місць можна віднести Миський сад (біля Маріїнського палацу), Майдан незалежності, територію близько Національної академії образотворчого мистецтва й архітектури та Бабин Яр. Усі ці локації розташовані в межах Шевченківського й Печерського районів.

Дискусія і висновки

Доступні на сьогодні фрагментарні дані щодо гендерного балансу в меморіальному просторі окремих міст і країн світу свідчать, що місто Київ, за кількісним співвідношенням жіночих і чоловічих образів серед пам'ятників та скульптур (11 %), дещо відстає від столиць і великих міст передових країн світу. Також незначною є кількість пам'ятників реальним історичним постатям політичних чи громадських діячок. Це може свідчити про недостатнє визнання досягнень і соціальної ролі жінок у державному управлінні, науковій та мистецькій сферах. З іншого боку, беручи до уваги часові межі формування меморіального простору Києва, можна побачити суттєве збіль-

шення кількості пам'ятників жінкам та алегоричних жіночих образів у меморіальній скульптурі Києва після здобуття Україною незалежності. Особливо можна спостерегти символічну роль жінки у персоніфікації державності та історії України. У цьому плані Україна і Київ можуть уважатися позитивними прикладами гендерного балансу в суспільно-історичній царині; вони демонструють відмінність українського національного меморіального простору від радянського. На відміну від низки європейських міст, у міській скульптурі мистецько-розважального спрямування відсутня виражена тенденція стосовно гендерної стереотипізації жіночих образів через зображення оголеної натури. Фактично така скульптура представлена лише у двох локаціях в Оболонському районі – Оболонська набережна та парк "Наталка". На тлі незначної загальної кількості пам'ятників жінкам і жіночих образів у меморіальній скульптурі Києва можна виділити кілька осередків більшої їхньої концентрації, а саме Миський сад у Печерському районі, а також урочище Бабин Яр, територію Національної академії образотворчого мистецтва й архітектури та Майдан незалежності у Шевченківському районі міста.

Внесок авторів: Тетяна Зеленська – концептуалізація, формальний аналіз, валідація даних, написання (оригінальна чернетка). Юліан Брайчевський – методологія, формальний аналіз, написання (оригінальна чернетка), написання (перегляд і редагування).

Список використаних джерел

- Атлас. Київ. До кожного будинку. Масштаб: 1:22000. (2023, травень). ДНВП Картографія.
- Вандрівка. Ваш путівник Україною. (б.д.). https://vandrivka.com.ua/filter/?_sfm_zeft_mistoselo=%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2&sf_paged=1
- Гончаренко, А. (2018). Жіночі образи в сучасній міській скульптурі України. *Сучасне мистецтво*, 14, 123–132.
- Мезенцева, Н. (2009). Гендерна географія як новий напрям суспільно-географічних досліджень в Україні. *Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення* (с. 315–321). ПП Вишемирський.
- Мезенцева, Н., & Кривець, О. (2013а). *Гендер і географія в Україні*. Ніка-Центр.
- Мезенцева, Н., & Кривець, О. (2013б). Гендерні суспільно-географічні дослідження в Україні. *Економічна та соціальна географія*, 1, 43–53.
- Мелешко, Я. (2016). Образ жінки в сучасному українському місті: історична трансформація. *Соціологічні студії*, 1(8), 99–102.
- Немець, Л., & Ткаченко, О. (2008). Гендерні проблеми сучасної України: соціально-економічні аспекти. *Часопис соціально-економічної географії*, 5(2), 156–160.
- Abousnoug, G., & Machin, D. (2011). Visual discourses of the role of women in war commemoration. *Journal of Language and Politics*, 10(3), 322–346. <https://doi.org/10.1075/jlp.10.3.02abo>
- Breed, L., & Ellis, K. (2020, December 20). Representation of women in city property. *A gender analysis of public art, streets, buildings, and parks. Report by the Department on the Status of Women*. City and County of San Francisco.
- Bryant, M. (2024, March 7). *Copenhagen has fewer statues of women than 'mythical animals' – but Denmark seeks change*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2024/mar/07/denmark-has-more-statues-of-mythical-beasts-than-women-but-pledges-to-erect-more>
- Buchholz, K. (2019, March 8). *Female representation: gap between male and female statues is monumental*. Statista. <https://www.statista.com/chart/17299/number-of-public-statues-depicting-men-and-women-in-the-us-and-the-uk/>
- Gnatiuk, O., & Basik, S. (2023). Performing geopolitics of toponymic solidarity: The case of Ukraine. *Norsk Geografisk Tidsskrift. Norwegian Journal of Geography*, 77(2), 63–77. <https://doi.org/10.1080/00291951.2023.2170827>
- Gnatiuk, O., & Melnychuk, A., (2020). Geopolitics of geographical urbanonyms: evidence from Ukrainian cities. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 55(2), 255–268. <https://doi.org/10.14712/23361980.2020.19>
- Imam, J. (2024, May 3). Italy's statues have a gender bias, new research reveals. *The Arts Newspaper*. <https://www.theartsnewspaper.com/2024/05/03/italys-statues-have-a-gender-bias-new-research-reveals>
- Jones, J. (2017 March 27). Feminism doesn't need more female statues – it needs political action. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/artanddesign/jonathanjonesblog/2017/mar/27/female-statues-erka-sofia-feminism>

Kenna, J. L., & Waters, S. (2016). Women on America's Historical Landscape: Teaching with Monuments and Memorials. *Social Studies Research and Practice*, 11(3), 67–79. <https://doi.org/10.1108/SSRP-03-2016-B0006>

Marschall, S. (2004). Serving male agendas: two national women's monuments in South Africa. *Women's Studies*, 33(8), 1009–1033.

Mills, C., Mills, C. J., & Simpson, P. H. (Eds.). (2003). *Monuments to the Lost Cause: Women, art, and the landscapes of Southern memory*. University of Tennessee Press.

Mitchell, K. (2003). Monuments, memorials, and the politics of memory. *Urban Geography*, 24(5), 442–459.

Monuments of One's Own. *The Problem*. (n.d.). <https://www.amonumentofonesown.com/theproblem>

Peruzzi, G., Bernardini, V., & Riyahi, Y. (2022). Women's statues in Italian cities. A study of public art and cultural policies. *International Journal of Cultural Policy*, 30, 1–18. <https://doi.org/10.1080/10286632.2022.2157824>.

Prescott, C. C., Lahti, J. (2022). Looking globally at monuments, violence, and colonial legacies. *Journal of genocide research*, 24(4), 463–470.

Reeder, M. (2018). Monuments to Notable Women: Increasing Female Representation in Public Space. *Trinity Women & Gender Minorities Review*, 2(1), 115–130.

Sorin, C. (2024). What, Counter Monuments for Feminism? The Debates over Monumental Commemoration and the Search for New Feminist Memory Frameworks. *Histories*, 4(4), 447–464.

Vyver, J. (2023). *Women are under-represented among public statues across Australia, but the tide is turning*. ABC News. <https://www.abc.net.au/news/2023-09-22/statues-of-women-in-australia-too-few-but-change-happening/102886476>

Women's History Month: Set Women's Accomplishments in Stone. (n.d.). Canadian Women's Foundation. <https://canadianwomen.org/blog/womens-history-month-2019-women-statues/>

References

Abousnoug, G., & Machin, D. (2011). Visual discourses of the role of women in war commemoration. *Journal of Language and Politics*, 10(3), 322–346. <https://doi.org/10.1075/jlp.10.3.02abo>

Atlas. Kyiv. *To every house*. (2023). Scale 1:22000. DNVP Cartography [in Ukrainian].

Breed, L., & Ellis, K., (2020, December 20). *Representation of women in city property. A gender analysis of public art, streets, buildings, and parks. Report by the Department on the Status of Women*. City and County of San Francisco.

Bryant, M. (2024, March 7). Copenhagen has fewer statues of women than 'mythical animals' – but Denmark seeks change. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2024/mar/07/denmark-has-more-statues-of-mythical-beasts-than-women-but-pledges-to-erect-more>

Buchholz, K. (2019, March 8). Female representation: gap between male and female statues is monumental. *Statista*. <https://www.statista.com/chart/17299/number-of-public-statues-depicting-men-and-women-in-the-us-and-the-uk/>

Gnatiuk, O., & Basik, S. (2023). Performing geopolitics of toponymic solidarity: The case of Ukraine. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, 77(2), 63–77 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.1080/00291951.2023.2170827>

Gnatiuk, O., & Melnychuk, A. (2020). Geopolitics of geographical urbanonyms: evidence from Ukrainian cities. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 55(2), 255–268 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.14712/23361980.2020.19>.

Tetiana ZELENSKA, Student
ORCID ID: 0009-0005-2269-4781

e-mail: tania.rokk@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Yulian BRAYCHEVSKYY, PhD (Geogr.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-7709-6077

e-mail: yulian_braychevskyy@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Honcharenko, A. (2018). Female images in contemporary city sculpture of Ukraine. *Contemporary Arts*, 14, 123–132 [in Ukrainian].

Imam, J. (2024, May 3). Italy's statues have a gender bias, new research reveals. *The Arts Newspaper*. <https://www.theartnewspaper.com/2024/05/03/italys-statues-have-a-gender-bias-new-research-reveals>

Jones, J. (2017, March 27). Feminism doesn't need more female statues – it needs political action. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/artanddesign/jonathanjonesblog/2017/mar/27/female-statues-erka-sofia-feminism>

Kenna, J.L. & Waters, S. (2016). Women on America's Historical Landscape: Teaching with Monuments and Memorials. *Social Studies Research and Practice*, 11(3), 67–79. <https://doi.org/10.1108/SSRP-03-2016-B0006>

Marschall, S. (2004). Serving male agendas: two national women's monuments in South Africa. *Women's Studies*, 33(8), 1009–1033.

Meleshko, I. (2016). Woman's image in the contemporary Ukrainian city. *Sociological studies*, 8(1), 99–102 [in Ukrainian].

Mezentseva, N. (2009). Geography of gender as a new direction in human geography studies in Ukraine. *Regional Problems of Ukraine: Geographical Analysis and Search for Solutions*, 315–321. PP Vyshemirskiy [in Ukrainian].

Mezentseva, N., & Kryvets, O. (2013a). *Gender and Geography in Ukraine: A Case Study*. Nika-Centr [in Ukrainian].

Mezentseva, N., & Kryvets, O. (2013b). Gender studies in human geography in Ukraine. *Economic and Social Geography*, 66, 43–53 [in Ukrainian].

Mills, C., Mills, C. J., & Simpson, P. H. (Eds.). (2003). *Monuments to the Lost Cause: Women, art, and the landscapes of Southern memory*. University of Tennessee Press.

Mitchell, K. (2003). Monuments, memorials, and the politics of memory. *Urban Geography*, 24(5), 442–459.

Monuments of One's Own. *The Problem*. (n.d.). <https://www.amonumentofonesown.com/theproblem>

Peruzzi, G., Bernardini, V., & Riyahi, Y. (2022). Women's statues in Italian cities. A study of public art and cultural policies. *International Journal of Cultural Policy*, 30, 1–18. <https://doi.org/10.1080/10286632.2022.2157824>.

Niemets, L., & Tkachenko, O. (2008). Gender problems of the modern-day Ukraine: social and economic aspects. *Journal of Economic and Social Geography*, 5(2), 156–160 [in Ukrainian].

Prescott, C. C., & Lahti, J. (2022). Looking globally at monuments, violence, and colonial legacies. *Journal of genocide research*, 24(4), 463–470.

Reeder, M. (2018). Monuments to Notable Women: Increasing Female Representation in Public Space. *Trinity Women & Gender Minorities Review*, 2(1), 115–130.

Sorin, C. (2024). What, Counter Monuments for Feminism? The Debates over Monumental Commemoration and the Search for New Feminist Memory Frameworks. *Histories*, 4(4), 447–464.

Vandrivka. Your travel guide to Ukraine. (n.d.). [in Ukrainian] https://vandrivka.com.ua/filter/?_sfm_zeft_mistoselo=%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2&sf_paged=7

Vyver, J. (2023). *Women are under-represented among public statues across Australia, but the tide is turning*. ABC News. <https://www.abc.net.au/news/2023-09-22/statues-of-women-in-australia-too-few-but-change-happening/102886476>

Women's History Month: Set Women's Accomplishments in Stone. (n.d.). Canadian Women's Foundation. <https://canadianwomen.org/blog/womens-history-month-2019-women-statues/>

Отримано редакцією журналу / Received: 09.11.24

Прорецензовано / Revised: 09.12.24

Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

FEMALE IMAGES IN MONUMENTS AND MONUMENTAL SCULPTURE OF THE CITY OF KYIV: A GENDER GEOGRAPHY PERSPECTIVE

Background. The article addresses the issue of gender (dis)balance in the monumental sculpture of the city of Kyiv.

We consider monumental sculpture – which combines compositions of both memorial and entertaining art – to be part of urban symbolic space, representing and accentuating in public places key political and social values, identities, and markers of societal development. For that reason, not only researchers from the field of arts and urban studies, but also sociologists, historians and human (including gender) geographers pay ever greater attention to the study of monuments and more generally urban monumental sculpture. The goal of the present work was to analyze the degree of women's images being represented in the monumental sculpture of the city of Kyiv. More specific tasks included an overview of similar research done in other countries of Europe and beyond; addressing both quantitative and qualitative aspects of how women are represented in the monumental sculpture of the city of Kyiv; looking into the spatial distribution of monuments and sculpture with female images within the city (by administrative districts); comparison of the city of Kyiv to other capitals and large cities abroad; analysis of historical-geographic factors impacting the Ukraine's memorial space evolution and representation in the monuments of the city of Kyiv.

Methods. *This work is a case-study with the elements of basic statistical, comparative, and interpretative analysis. Data sources include reference guides and tourist maps.*

Results. *In terms of quantitative balance between female and male images in the monumental sculpture (41 to 360), the city of Kyiv falls behind a number of large cities in several leading countries of the world. In particular, there is a small number of monuments representing real historical figures of women – only 17%. Chronologically, there was a significant increase in the number of female images in monumental sculpture installed after Ukraine gained independence. Unlike in many cities of Europe, there are only rare cases of nude female sculpture. There is a strong tendency to use feminine figures to represent allegorical images of Ukraine, its statehood and people's history. Territorially, Shevchenkivskyi and Pecherskyi districts have the largest concentration of monuments to women.*

Conclusions. *Modest quantitative balance between female and male figures in the monumental sculpture of the city of Kyiv suggest underrepresentation of women in the Kyiv's memorial space, hence insufficient recognition of women's contribution to the social, political and artistic domains in Ukraine. At the same time, feminine personification of Ukraine's statehood and history makes the Ukrainian memorial space differ from that of the Soviet-era and may be considered a positive example of gender values. Increasing number of monuments to women and female images in the urban monumental sculpture of the city of Kyiv suggests there is a growing recognition of women's social and political role in collective historical memory of independent Ukraine. Spatial analysis reveals uneven distribution of female figures in the monumental sculpture of the city.*

Keywords: monuments, monumental sculpture, memorial space, gender balance, women's representation, gender geography.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

UDC 338.439:633(477.85)

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.6>

Myroslav ZAIACHUK, DSc (Geogr.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0003-3236-7184

e-mail: m.zayachuk@chnu.edu.ua

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

Rodika TIMISH, PhD Student

ORCID ID: 0009-0008-7591-177X

e-mail: timish.rodika@chnu.edu.ua

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

FOOD SECURITY AND THE MARKET FOR CROP PRODUCTION IN THE CHERNIVTSI REGION

Background. The prerequisites for the study are methodological developments of the scientists of the Institute of Agrarian Economics and attempts to implement them at the regional level. They are based on the assessment of the food market capacity, taking into account the regional agricultural specialisation of the production of certain agricultural products, the purchasing power of the population and the demand for various types of agricultural products. Simultaneously, this implies taking into account, in addition to intra-regional production and demand, inter-regional product movement and the formation of expert potential. The article considers the concept of the food market and the features of its formation. The minimum and rational consumption norms are indicated. The object of the study is the food market of the regional region from the position of filling it with plant products.

Methods. The research methodology consists of assessing the actual volume of the capacity of the intra-regional consumer food market and agricultural product markets, taking into account the consumption of food products at the level of minimum and rational nutritional standards of the population of the regional region. To achieve the set goal, a number of scientific methods were used. Namely, horological; mathematical modelling; economic; balance and normative; abstraction and generalisation; statistical method were used.

Results. The current state of plant production development is analyzed and an assessment of the formation of supply on the food market with plant products in the Chernivtsi region is carried out. In the agriculture of the Chernivtsi region, the trends of dominance of plant production over livestock farming in the structure of agricultural production, growth in areas and gross yields of technical and fruit crops continue. Reduction in the number of cattle and the general dominance of agricultural formations in crop production (except for potato, vegetable, etc.) and households in livestock (except for poultry). When forming regional food markets, it is necessary to take into account such an aspect as the production of agricultural products by households for self-sufficiency rather than for sale.

Conclusions. The regional food market for plant products in the Chernivtsi region can be considered quite balanced, characterized by potential niches for the production of vegetables, potatoes, grain products and export-oriented fruit growing.

When forming regional food markets, it is necessary to take into account such an aspect as the production of agricultural products by households for the most part for self-sufficiency, and not for sale. There is also a certain share of products that are outside the scope of commodity-money relations.

The possibilities of selling agricultural products by individual households have a significant number of infrastructure problems (place of sale, possibilities for storing products, packaging and sorting, etc.). All this provides non-competitive advantages to large agricultural enterprises for the formation of inflated prices.

Keywords: food market, food security, minimum consumption rate, rational consumption rate, agricultural production, crop production, rural population, urban population.

Background

The prerequisites for the study are methodological developments of the scientists of the Institute of Agrarian Economics and attempts to implement them at the regional level. They are based on the assessment of the food market capacity, taking into account the regional agricultural specialisation of the production of certain agricultural products, the purchasing power of the population and the demand for various types of agricultural products. Simultaneously, this implies taking into account, in addition to intra-regional production and demand, inter-regional product movement and the formation of expert potential.

Relevance of the Research. The current problems of agricultural production in Ukraine are atypical for such a powerful agrarian state, as they concern the population's ability to provide itself with food in volumes deemed optimal. This directly pertains to the field of food security, which ensures a person's constant physical, social, and economic access to sufficient, safe, and nutritious food that meets their needs and dietary preferences for an active and healthy life (Food and Agriculture ..., 2002).

Accordingly, the key concepts are accessibility, availability, sustainability, and utilisation, which mostly depend on the required agricultural production volumes, trade policies, the

development of trade relations, and cooperation in food markets. Under martial law, it is essential to focus on agricultural production, as the logistics of agricultural trade have been significantly disrupted. It is advisable to assess the capacity of the regional consumer market for agricultural crop production and food products within the Chernivtsi region to justify necessary directions for trade policy and cooperation.

The analysis of the latest research and publications.

The basis of food security lies in the agricultural and food market understood as a system of territorial clusters that interconnect agricultural production, the food industry, food trade, public catering, and market infrastructure. Current research on Ukraine's food market, carried out by the National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics," focuses on determining market capacity, substantiating minimum and optimal consumption standards for various products, analyzing trends in consumption and purchasing power, justifying the composition of the consumer basket, and evaluating the volume of agricultural products that exist outside the framework of monetary and trade relations.

The aim of the study is to analyze the current state of crop production and assess its contribution to the food market in the Chernivtsi region.

Methods

To achieve the set goal, a number of scientific methods were used. Namely, horological (for perception of the peculiarities of growing agricultural products); mathematical modelling (for calculation of the normative capacity of the domestic food market); economic (for estimation of the normative capacity of the food market); balance and normative (for comparison of agricultural production volumes with scientifically grounded norms of the food market capacity); abstraction and generalisation (provided search for stable typical characteristics of the food market formation); statistical method (for collecting the necessary indicators) were used.

The research methodology involves evaluating the actual capacity of the internal regional consumer food market and agricultural product markets, taking into account the consumption of food products based on minimum and rational dietary norms for the regional population.

The food market serves as the environment for the distribution of a portion of the societal product intended for personal consumption in exchange for monetary income. This process embodies economic relations concerning the production, exchange, and consumption of food products. The primary components of this market are the segments for specific food items such as meat, milk and dairy products, grains, sugar, fruits, vegetables, potatoes, and oils.

The food market is also vulnerable from social and economic perspectives, as its functioning is closely linked to, on one hand, the population's standard of living and purchasing power and, on the other, the volumes of agricultural production and the cost of its production.

The assessment of the normative capacity of the internal food market is determined as the sum of the products of the consumption norm of a specific type of food by the population and the average consumer price for that type of food.

The calculation is performed for the entire population using the formula.

$$\text{ЄРП} = \sum_{n=1}^c (\text{Hc}_n \times \text{CЦ}_n) \times \text{H}$$

Where: **ЄРП** is the capacity of the internal food market, in UAH; **Hc_n** is the consumption norm of the *n*-th type of food per person, in kilograms; **CЦ_n** is the consumer price of the *n*-th type of food, in UAH; **H** is the average annual population size, in individuals; **n** is the type of food resources that contribute to the capacity of the internal food market; **c** is the number of types of food resources contributing to the capacity of the internal food market.

To calculate the normative capacity of the food market, consumer prices for food products (regional average prices) are used. Given the seasonal nature of the consumption of certain vegetables and fruits, during the winter-spring period, the prices of processed products are considered for calculations within the vegetable group. However, consumption norms for vegetable and fruit groups remain unchanged.

When assessing the capacity of the regional food market, it is essential to consider the level of urbanization and the demand for specific products based on minimum and rational consumption norms, excluding products outside monetary and trade relations.

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 656 of April 14, 2000 "On approval of food sets, sets of non-food products and sets of services for major social and demographic groups of the population" specifies the nutritional composition of average daily food sets for the population (see Table 1)

Table 1

The calorie content of average daily food rations for the population in Ukraine, which are provided for by the subsistence minimum (Shpychak et al., 2013)

Indicator	For children aged					For working citizens	For the disabled citizens
	0–3	4–6	7–10	11–13	14–17		
Proteins, g	63	65	78	87	96	87.1	58.6
Of these, animal proteins	33	37	39	44	48	–	–
Fats, g	53	58	70	77	84	98.4	65.7
Of these oils	6	10	16	18	20	–	–
Carbohydrates, g	212	305	365	408	446	388.1	295.8
Energy value, kcal	1540	2000	2400	2675	2925	2790.8	2008.9

The most suitable methodology for assessing the food market's capacity is calculating based on minimum and rational consumption norms for essential food items included in the consumer basket. Accordingly, determining consumption norms requires considering the population's age structure. In the Chernivtsi region, the age structure is as follows: 6.3 % are children aged 0–6 years, 11 % are children aged 6–18 years, 60.7 % are working-age individuals, and 22 % are older adults. Based on this age structure, the minimum annual consumption norms per person, according to the consumer basket, are as follows: bread and bakery products – 93.8 kg; potatoes – 99 kg; vegetables – 105 kg; fruits – 66 kg; milk and dairy products – 330 kg; meat (all types) – 50 kg; eggs – 220 units; fish and fish products – 12 kg.

The rational consumption norms are higher: bread and bakery products – 102 kg; meat and meat products – 83 kg; milk and dairy products – 380 kg; eggs – 290 units; fish and fish products – 20 kg; potatoes – 120 kg; vegetables and melons – 160 kg, fruits and berries – 90 kg.

Results

In the agriculture of Chernivtsi region, over the past 5 years, the trends of dominance of crop production over livestock production in the structure of agricultural production, growth in areas and gross yields of technical and fruit crops, a decrease in the number of cattle, and the general dominance of agricultural formations in crop production (except potato growing, vegetable growing, etc.) and households in livestock production (except for poultry farming) have generally continued.

In 2023, approximately 310,000 hectares were allocated to agricultural producers in the Chernivtsi region, of which 36 % were managed by enterprises and 64 % by households. Compared to the previous two years, an increase in cultivated areas (up to 1,500 hectares) was observed, primarily due to growth in household farming (possibly to enhance food self-sufficiency). It is worth noting that this figure is 10 % lower compared to 1990. In the structure of cultivated areas, compared to the 1990s, there is a continued trend of increasing the share of technical crops (from 11 to 30%), potatoes and vegetable-melon crops (from 9 to 16 %), and grain crops (from 38 to 40 %). Meanwhile, the share of forage crops has decreased significantly from 42 to 14 % (Ardelyan, & Koropotynska, 2023).

In 2023, 121 thousand hectares were allocated for grain crops in the Chernivtsi region, which is 3% more than in 2022. The increase in sown areas occurs both in

agricultural formations and in households. The volume of production of grains and legumes (together with corn) amounted to 764.2 thousand tons, which is 19% more than in 2022, with an average yield of 63 centners/hectare. In the structure of grain production, the largest gross harvests are corn (476.6 thousand tons), wheat (172.9 thousand tons) and barley (100.1 thousand tons). Buckwheat cultivation is significant, for which 3526 hectares were allocated, and the harvest was 68130 quintals (99 % produced in agricultural enterprises). Of the legume crops, the area under beans is insignificant – 945 hectares and peas – 174 hectares, of which 16,778 tons (of which 99 % by households) and 3,606 tons (of which 95 % by households) were harvested, respectively. The total need for bread products, according to the recommended norms, does not exceed 70 thousand tons. About 50 large and a significant number of small enterprises are engaged in bread production in the region (see Table 2).

Table 2

These figures reflect actual consumption and recommended norms for food consumption in Ukraine
(Shpychak et al., 2013; Verner, 2023)

Main products	Recommended consumption rate	Actual consumption of basic foods, kg/person							Difference between actual consumption and recommended consumption rate, kg/person						
		1990	1995	2000	2005	2010	2013	2022	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2022
Meat and meat products	83	68	39	33	39	52	56.1	53	-15	-44	-50	-44	-31	-32.9	-30
Milk and dairy products	380	373	245	199	226	205	2209	202	-7	-135	-181	-154	-175	-159.1	-158
Eggs, units	290	272	171	166	238	290	309	272	-18	-119	-124	-52	0	+19	-18
Fish and fish products	20	18	4	8	14	37	14.6	13.2	-2	-16	-12	-6	+17	-5.4	-6.8
Bread and bakery products	101	141	124	125	124	111	1084	93	+40	+23	+24	+23	+10	+6.6	-2.6
Potatoes	124	131	124	135	136	129	135.4	132	+7	0	+11	+12	+5	+11.4	+12
Vegetables and melons	161	103	97	102	120	144	163.3	166	-58	-64	-59	-41	-17	+2.3	+5
Fruits and berries	90	47	33	29	37	14	56.3	59	-43	-57	-61	-53	-76	-33.7	-31
Sugar	38	50	32	37	38	37	37.1	29	+12	-6	-1	0	+1	-0.9	-9

The area of industrial crop in the Chernivtsi region is growing. For example, in 1990, 0.5 thousand hectares and 30 thousand hectares were allocated for sunflower crops, in 2010 – 6.2 and 4.2 thousand hectares, respectively. Since 2016, sugar beet cultivation has been discontinued (due to the closure of sugar factories in Chernivtsi and neighbouring regions), and the area of sunflower crops is increasing from 10.5 thousand hectares to 22 thousand hectares (in 2021) and somewhat less in 2023 – 20.3 thousand hectares. In enterprises, the area of sunflower crops decreased by 16 %, and in households by 4 %. In 2023, The sunflower seed harvest was 65.5 thousand tons (30.5 % more than in 2022). The largest areas of industrial crops are occupied by soybean crops – 59.4 thousand hectares (increasing by 2.5 % each year). Gross soybean harvests are also growing – 141.2 thousand tons (23 % more than the previous year).

Rapeseed was sown, 22 % more than in 2021, on 14.2 thousand hectares. At the same time, all crops of this crop are concentrated in agricultural formations. The production of winter and spring rapeseed in 2023 was 40.8 thousand tons (24.5 % more than in 2022). Industrial crops are not used as food products but are the basis to produce oil. There are one small and several small oil producers operating in the Chernivtsi region.

In 2023, 48.2 thousand hectares were allocated for potatoes and vegetable and bell pepper crops in the Chernivtsi region (1 thousand hectares less than in 2022). The main producers of these types of crop production are households, which account for 99.7 % of the total regional sowing. Given this, the areas allocated for potatoes have practically not changed over 20–25 years (32–35 thousand hectares), similarly for vegetable crops (11–13 thousand

hectares). The dynamics of gross harvests during this period fluctuated mainly depending on the yield and amounted to about 669 thousand tons of potatoes and 247 thousand tons of vegetables. These gross harvests are largely the basis for household food self-sufficiency, as a result of which a niche for export products is created in the food market. Of the vegetable crops grown in 2023, head cabbage (328,357 tons, of which 99 % were in private households), cauliflower and broccoli (7,483 tons, 99 % – private households), dill in open ground (4,744 tons, 100 % – private households), parsley in open ground (8,224 tons, 100 % – private households), sorrel in open ground (322 tons, 100 % – private households), sweet peppers (79,108 tons, 99 % – households), cucumbers and gherkins (193,602 tons, 88 % – households), eggplants (23,930 tons, 100 % – households), tomatoes (529,707 tons, 100 % – households), pumpkins (84,028 tons, 98 % – households), zucchini (140,717 tons, 99 % – households), garlic (87,088 tons, 100 % – households), onions (276,098 tons, 100 % – households), carrots (242,631 tons, 99 % – households), beets (337,659 tons, 99 % – households), radishes (1,134 tons, 100 % – households). Of the melon crops, watermelons were grown (72,007 tons, 99 % – households of the population), melons (20,915 tons, 100 % – households of the population) (Ardelyan, Koropotynska, 2023). The volume of potato production in the region by a third, and vegetables by two-thirds, provide the rational and almost completely minimal needs of the population.

In the Chernivtsi region, 263 thousand tons of fruit and berry crops were harvested in 2023 (6 thousand tons more than in 2022), with 76.9 % of the total volume obtained by individual households. The productivity of orchards and berry orchards was about 170 centners/ha, in agricultural farms – 200 centners/ha, in households – over 160 centners/ha. It should be noted that the area of fruit and berry crops in 1990 was – 26.0 thousand hectares, in 2000 – 17.6 thousand hectares, in 2010 – 15.1 thousand hectares, and in 2020 as now – 16.8 thousand hectares. At the same time, the production of fruit and berry crops increased, 1990 – 870 thousand tons, 2000 – 526 thousand tons, 2010 – 972 thousand tons, 2020 – 2169 thousand tons and now 2600 thousand tons, which indicates a significant intensification of their production. Chernivtsi region occupies a leading position in Ukraine in terms of the production of fruits and berries. Horticultural and berry products are sold in the region, transported to other regions of Ukraine and exported abroad. The total production of fruits in the region is three times higher than the recommended consumption rates and forms export potential. When forming regional food markets, it is necessary to take into account such an aspect as the production of agricultural products by households for self-sufficiency, rather than for sale. At the same time, the possibilities of their sale of agricultural products have a significant number of infrastructure problems (place of sale, possibilities of storage of products, packaging and sorting, etc.). All this provides non-competitive advantages to agricultural enterprises (especially agro holdings) for the formation of inflated prices, especially during the "off-season" period, when they remain dominant in the food market. It is also necessary to take into account that there is a certain share of products that are outside the boundaries of commodity-money relations.

Discussion and conclusions

The food market is an environment for the sale of part of the social product aimed at personal consumption in

exchange for the monetary income of the population, in the process of which economic relations regarding the production, exchange and consumption of food products are implemented. The main components of such a market are the markets of individual food products – meat, milk and dairy products, grain, sugar, fruits, vegetables, potatoes, oil, etc.

It is advisable to assess the capacity of the food market based on indicators of minimum and rational norms of consumption of basic food products included in the consumer basket/

In the agriculture of the Chernivtsi region, the trends of the dominance of crop production over livestock production in the structure of agricultural production, growth in areas and gross yields of technical and fruit crops, reduction in the number of cattle and, in general, the dominance of agricultural formations in crop production (except potato growing, vegetable growing, etc.) and households in livestock farming (except poultry farming) continue/

The regional food market for plant products in the Chernivtsi region can be considered quite balanced, characterized by potential niches for the production of vegetables, potatoes, grain products and export-oriented fruit growing.

When forming regional food markets, it is necessary to take into account such an aspect as the production of agricultural products by households for the most part for self-sufficiency, and not for sale. There is also a certain share of products that are outside the scope of commodity-money relations.

The possibilities of selling agricultural products by individual households have a significant number of infrastructure problems (place of sale, possibilities for storing products, packaging and sorting, etc.). All this provides non-competitive advantages to large agricultural enterprises for the formation of inflated prices.

Authors' contributions: Myroslav Zaiachuk – conceptualization, methodology, writing (review and editing); Rodika Timish – formal analysis, data validation, writing (original draft).

References

- Ardelyan, I., & Koropotynska, M. (Eds.). (2023). *Areas, gross harvests, and yields of agricultural crops in Chernivtsi region in 2022*. Main Department of Statistics in Chernivtsi Region [in Ukrainian]. [Арделян, І., & Коропотинська, М. (2023). *Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур у Чернівецькій області у 2022 році*. Головне управління статистики у Чернівецькій області].
- Ardelyan, I., & Koropotynska, M. (Eds.). (2023). *Harvesting of agricultural crops in Chernivtsi region as of December 1, 2023*. Main Department of Statistics in Chernivtsi Region [in Ukrainian]. [Арделян, І., & Коропотинська, М. (2023). *Збирання врожаю сільськогосподарських культур у Чернівецькій області на 1 грудня 2023 року*. Головне управління статистики у Чернівецькій області].
- Bilorus, O., Zubets, M., Sabluk, P., & Vlasov, V. (2009). *Global food security*. National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics" [in Ukrainian]. [Білорус, О., Зубець, М., Саблук, П., & Власов, В. (2009). *Глобальна продовольча безпека*. ННЦ "Інститут аграрної економіки"].
- Food and Agriculture Organization. (2002). The future of preferential trade arrangements for developing countries and the current round of WTO negotiations on agriculture. FAO.
- Shpychak, O., Lupenko, O., Zhuk, V. (2013). *Capacity of the domestic consumer market for agricultural products and food*. National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics" [in Ukrainian]. [Шпичак, О., Лупенко, Ю., Жук, В. (2013). *Ємність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства*. ННЦ "Інститут аграрної економіки"].
- Verner, I. (Ed.). (2023). *Statistical yearbook of Ukraine for 2022*. State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian]. [Вернер, І. (2023). *Статистичний щорічник України за 2022 рік*. Державна служба статистики України].
- Отримано редакцію журналу / Received: 21.11.24
Прорецензовано / Revised: 12.12.24
Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

ORCID ID: 0000-0003-3236-7184

e-mail: m.zayachuk@chnu.edu.ua

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

Родіка ТИМІШ, асп.

ORCID ID: 0009-0008-7591-177X

e-mail: timish.rodika@chnu.edu.ua

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ТА РИНОК ПРОДОВОЛЬСТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вступ. Передумовами дослідження є методичні розробки науковців Інституту аграрної економіки та спроби їх впровадження на регіональному рівні. Вони ґрунтуються на оцінці ємності продовольчого ринку з урахуванням регіональної сільськогосподарської спеціалізації виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, купівельної спроможності населення та попиту на різні види сільськогосподарської продукції. Водночас це передбачає врахування, окрім внутрішньорегіонального виробництва та попиту, міжрегіонального руху продукції та формування експертного потенціалу. У статті розглянуто поняття продовольчого ринку й особливості його формування. Зазначено мінімальні та раціональні норми споживання. Об'єктом дослідження є продовольчий ринок регіонального регіону з позиції наповнення його продукцією рослинного походження.

Методи. Методологія дослідження полягає в оцінці фактичного обсягу ємності внутрішньорегіонального споживчого продовольчого ринку та ринків сільськогосподарської продукції з урахуванням споживання продуктів харчування на рівні мінімальних і раціональних норм харчування населення регіонального регіону. Для досягнення поставленої мети було використано низку наукових методів, а саме монографічний; математичного моделювання; економічний; балансовий і нормативний; абстрагування та узагальнення; статистичний метод.

Результати. Проаналізовано сучасний стан розвитку рослинництва та здійснено оцінку формування пропозиції на продовольчому ринку продукції рослинного походження в Чернівецькій області. У сільському господарстві Чернівецької області зберігаються тенденції домінування рослинництва над тваринництвом у структурі сільськогосподарського виробництва, зростання площ та валових зборів технічних і плодівих культур. Скорочення поголів'я великої рогатої худоби та загальне домінування агроформувань у виробництві продукції рослинництва (крім картоплі, овочівництва тощо) та господарств населення у тваринництві (крім птахівництва). При формуванні регіональних продовольчих ринків необхідно враховувати такий аспект, як виробництво сільськогосподарської продукції господарствами населення для самозабезпечення, а не на продаж.

Висновки. Регіональний продовольчий ринок продукції рослинного походження в Чернівецькій області можна вважати доволі збалансованим, що характеризується потенційними нішами для виробництва овочів, картоплі, зернової продукції та експортоорієнтованого садівництва.

При формуванні регіональних продовольчих ринків необхідно враховувати такий аспект, як виробництво сільськогосподарської продукції господарствами населення здебільшого для самозабезпечення, а не на продаж. Існує також певна частка продукції, яка знаходиться поза сферою товарно-грошових відносин.

Можливості реалізації сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами мають значну кількість інфраструктурних проблем (місце реалізації, можливості для зберігання продукції, пакування та сортування тощо). Усе це надає неконкурентні переваги великим сільськогосподарським підприємствам для формування завищених цін.

Ключові слова: ринок продовольства, продовольча безпека, мінімальна норма споживання, раціональна норма споживання, сільськогосподарське виробництво, рослинництво, сільське населення, міське населення.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

викликів, таких як пандемія COVID-19 та зміни в економічному середовищі.

У статті Н. О. Небаба, К. М. Горб, О. К. Мартиненко (Nebaba, Horb, & Martynenko, 2023) аналізуються актуальні економічні й управлінські аспекти, а саме вплив таких кризових умов, як пандемія та війна, на функціонування й розвиток бізнесу, зокрема закладів ресторанного господарства. Описуються стратегії адаптації закладів до змін в економічному середовищі. Розглядаються інноваційні підходи до управління бізнесом і впровадження нових форматів ресторанних послуг тощо.

Методи

Методологія нашого дослідження базується на зборі й аналізі інформації про сучасний стан діяльності закладів ресторанного господарства в Україні, їхню динаміку, дослідження впливу військової агресії Росії на діяльність ресторанного бізнесу, вивченні закордонного передового досвіду на основі відкритих вітчизняних і зарубіжних джерел.

Результати

Діяльність підприємств ресторанного бізнесу за останні роки змінилася. Спочатку була пандемія covid-19, що істотно модернізувала формати діяльності більшості закладів. Вони змушені були припинити або призупинити роботу до стабілізації епідеміологічного стану країни. У зв'язку з цим заклади ресторанного бізнесу стикнулися з багатьма проблемами. Передусім, це дефіцит сучасних технологій, здатних організувати доставку готової продукції до споживача та обслуговування поза закладом. Відсутність використання сучасних технологій, штучного інтелекту спричинила застій більшої частини закладів ресторанного господарства. Водночас, підтримуючи зайнятість, але не маючи можливості здійснювати діяльність, багато підприємств галузі виплачували зарплату своїм співробітникам або із власних коштів, або з ресурсів, отриманих у кредит. Ситуація з коронавірусною інфекцією розкрила і показала те, наскільки заклади ресторанного господарства не готові до форс-мажорних ситуацій. Однак, незважаючи на те, що COVID-19 негативно позначився на ресторанному бізнесі та сфері громадського харчування, разом він став сильним поштовхом для розвитку й адаптації сучасних IT-технологій у сфері громадського харчування, беручи до уваги ситуацію, що склалася у світі та на території країни. Було розроблено та запроваджено нові методичні рекомендації й санітарні правила, завдяки яким багато закладів змогли не тільки відновити роботу під час пандемії, а й поліпшити якість страв, зокрема й через сервіси доставки, налагодити альтернативні джерела доходу (онлайн-курси, доставка продуктів тощо), розвинути роботу в соціальних мережах з метою залучення нових клієнтів, поліпшити санітарно-епідеміологічний стан підприємств з урахуванням чинних вимог.

На початку повномасштабної військової агресії проти України у 2022 р. багато закладів ресторанного бізнесу зазнали великих змін. Унаслідок постійних обстрілів, вимушеної міграції населення як територією країни, так і за кордоном, а також втрати робочих місць, ресторанний бізнес залишився практично без відвідувачів. У цій ситуації більш краще тримались на ринку заклади харчування гнучких форматів – кав'ярні, фаст-фуди, кафе й пекарні. Звісно із заборонаю продажу алкогольних напоїв у багатьох регіонах країни чисельність барів зменшилася майже в чотири рази. Уведена комендантська година спричинила закриття багатьох закладів ресторанного господарства, але зросла чисельність відвідувань дрібних

кав'ярень, пекарень та кіосків, де готують швидку їжу. Саме цей формат закладів і досі залишається у тренді, оскільки не потребує значних інвестицій при відкритті, враховуючи те, що завжди пропонується свіжа їжа. У грудні 2022 р. середній чек у фаст-фудах становив 1458 грн, тобто він зріс на 49 % порівняно з минулим роком; у пекарнях – 66 грн (зростання відбулося на 45 %); у кав'ярнях – 62 грн (збільшення на 25 %) (Hurbyk, & Dolhykh, 2020). Отже, станом на 2022 р. ресторанний бізнес працював на 65–70 % (від довоєнного товарообігу) (Kyrnis, & Dudnyk, 2022).

Індустрія харчування є однією із галузей економіки, що динамічно розвивається. Вона спрямована на задоволення потреб різних сегментів споживачів (клієнтів, користувачів). Для залучення інвестування сфера харчування у країні є дуже привабливою, особливо для зарубіжних інвесторів, які зацікавлені у розвитку. Невисокі капітальні витрати на відкриття підприємств індустрії харчування можуть окупитися протягом 2 років, а іноді – 6 місяців. Але, водночас, одна допущена помилка обмежує розвиток бізнесу і може призвести до збитків.

Збільшення ділової активності й купівельної спроможності населення привело до значного зростання кількості підприємств індустрії харчування. Прискорений ритм життя змушує найбільш платоспроможну частину працездатних громадян харчуватися поза домом. Індустрія харчування покликана забезпечити населення необхідною якісною кулінарною продукцією, стандартними послугами та сервісом. Ринок індустрії харчування ще далекий від перенасичення і продовжує формуватися. Насиченість – не більше, ніж на 50 %. При цьому спостерігаємо парадокс, оскільки українці готові залишати в ресторанах, барах і кафе мінімум 4,5 млрд дол у рік. Але вітчизняний бізнес чомусь не помічає цієї цифри: за підрахунками рестораторів, ринок громадського харчування насичений не більш ніж на 50 % (Nebaba, Horb, & Martynenko, 2023).

Проте за сучасних умов заклади ресторанного господарства функціонують у різних умовах. Приміром, якщо заклади з територій, близьких до фронту, вимушені закриватися, за можливості організовувати релокацію чи просто повністю переходити на волонтерську роботу, то аналогічні суб'єкти господарювання Західної України певний час навіть отримували надприбутки (Rusavska, Zavadynska, & Holubets, 2023). Є багато закладів, що на сьогодні перебувають в окупації або просто закрилися чи частково намагаються працювати. На території країни є немало міст, що дуже сильно постраждали від воєнної агресії (напр., Харків, який вважається містом для ресторанів, тут практично припинили діяльність майже всі заклади). У дослідженнях, проведених українською хмарною системою автоматизації ресторанного бізнесу Poster разом із Work.ua, зазначено, що найактивніше ресторанний бізнес відновлюється в Західній і Центральній Україні (Tarasovskiy, 2024.). Найбільших утрат зазнали східні та південні області України, де була сконцентрована більша чисельність населення, промислового виробництва, тобто постійний рух величезних фінансових ресурсів. Зрозуміло, що ніхто не може працювати під обстрілами та постійними вибухами, де гинуть люди, тому багато бізнесу намагається релокуватися на безпечну територію. Лише наприкінці 2022 р. було переміщено 772 підприємства на безпечніші території, де збереглося понад 35,0 тис. робочих місць (Понад 700 бізнесів переїхали на захід України, 2022). Ресторатори у зв'язку

з релокацією своїх ресторанних закладів стикнулися з рядом проблем, які охопили майже всю країну, а саме:

- нестача трудових ресурсів (тобто дефіцит не тільки персоналу, а й кваліфікованих працівників із досвідом у цій галузі, практичними навичками та вміннями);
- надлишок трудових ресурсів (неможливість працювати внаслідок воєнних дій: персонал готовий до виходу на роботу, але не має такої можливості через постійні воєнні атаки);
- зниження рівнів доходу через зменшення відвідуваності закладу (більша частина населення втратила не лише роботу, але і свої домівки та всі засоби до існування);
- уведення комендантської години (спричинило скорочення часу роботи закладів ресторанного господарства, що, у свою чергу, скоротило кількість відвідувачів, більшість яких припадає найбільше на вечірні години);
- неприємні формати подій (корпоративні вечірки, дитячі свята, події святкування тощо);
- проблема логістичних зв'язків (наявність стабільних постачальників – це залог успіху будь-якого підприємства, особливо для закладів ресторанного господарства, де терміни поставок є дуже важливими. Воєнні дії зруйнували майже всі логістичні домовленості та ланцюги, а це спричинило багато проблем стосовно продуктів харчування широкого вжитку);
- руйнація майна підприємства (не всі заклади мають можливість швидко відновити зруйновані будівлі та налагодити виробничий процес).

На наш погляд, необхідно визначити основні напрями діяльності, які можуть допомогти відновити роботу закладів ресторанного бізнесу на територіях, що зазнали величезних руйнацій, а саме:

- зміна напрямку діяльності, тобто перепрофілювання (це можна робити або поетапно, частинами, оскільки на це мають бути відповідні фінансові ресурси, або взагалі змінити все кардинально);
- використання конкурентних переваг (відомий бренд, удале розташування ресторану і розвинена інфраструктура, зрозуміла й цікава гостям концепція, добре вибудована маркетингова політика, добре навчений кваліфікований персонал, високий рівень сервісу, професійно розроблена система лояльності гостей, рекламна стратегія, спрямована на лояльність, використання нових технологій);
- перехід до національної кухні, яка не потребує закордонної та дорогої сировини, використання натуральної сировини місцевого походження, наближення до домашньої кухні, простота у приготуванні та креативність у подаванні;
- підтримка політики протекціонізму, тобто налагодження логістики з місцевими постачальниками затребуваної продукції;
- створення фонду запасу по імпортованих товарах, які користуються попитом і мають бути постійно в обігу (це може бути кава, чай);
- формування й раціональне використання трудових ресурсів, підвищення їхньої мотивації та можливості працювати у комфортних умовах.

У 2023 р. діяльність закладів ресторанного господарства продовжувала розвиватися попри обстріли та постійні руйнації, поступово відновилися всі податкові перевірки. За допомогою збору даних Poster у (2023 р., друге півріччя) виторг закладів громадського харчування зріс на 30 % порівняно з таким самим періодом 2022 р., відвідуваність – на 10 %, середній чек – на 18 % (Tarasovskyi, 2024). Відбулося найбільше збільшення

доходу від реалізації продукції сегменту ресторану на 37 %. Діяльність кафе також мала тенденцію до зростання на 26 % порівняно з таким самим періодом 2022 р. Ціна середнього чеку збільшилася на 32 грн або на 17 % і становила 219 грн у 2023 р., відповідно збільшилася відвідуваність на 7 %. Спостерігається відновлення діяльності барних закладів, де виручка зросла на 28 % порівняно з попереднім 2022 р., середній чек зріс на 37 грн і становив 348 грн у 2023 р., відвідуваність збільшилася на 15 %.

Діяльність закладів фаст-фуду на сьогодні є достатньо прибутковою через невисокі ціни та швидке обслуговування. Фаст-фуди – заклади, які знаходять своє місце у практиці як заклади харчування, в яких можна не тільки швидко поїсти, а й заощадити за рахунок невисоких цін. У них упроваджується система повного самообслуговування. Спеціальний спосіб приготування їжі дає змогу здешевити замовлення. Зазвичай фаст-фуди використовують напівфабрикати, остаточне оброблення або розігрівання яких відбувається безпосередньо перед видачею клієнту. Для приготування їжі вони використовують напівфабрикати, які швидко готуються та економлять багато часу. Виторг від їхньої діяльності у 2023 р. зріс на 27 %, тоді як середній чек – на 30 грн і становив 175 грн, відповідно відвідуваність зросла на 5 %.

На світовому ринку ресторанний бізнес постійно розвивається та використовує новітні технології. Україна, не дивлячись на воєнні дії, не залишається осторонь від світових тенденцій. За сучасних умов головним трендом у світовому громадському харчуванні є інтеграційні процеси у різні бізнес-процеси. Це – безконтактні замовлення, цифрові меню, застосування мобільних додатків, що спрощує вибір замовлення та бронювання посадочних місць, оплату їжі тощо. Поява віртуальних кухонь з додатками онлайн-сервісу з доставки замовлення швидко видозмінює сталу модель ресторану, що дає багато нових можливостей для керівників закладів. Цей новий напрям для закладів ресторанного бізнесу швидко змінить і напрям галузі. Уведення рослинних і вегетаріанських страв більше привертає увагу відвідувачів, які піклуються за своє здоров'я. Застосування екологічно чистої продукції місцевого походження все більше стає найпопулярнішим.

Нами було опрацьовано й досліджено найбільш вдалі напрями світового ринку для закладів ресторанного господарства, що використовуються і в Україні, а саме:

- *доставка їжі "на винос"* (ця функція є дуже конкурентоздатною, без якої дуже складно вижити на ринку та мати прибутки у сьогоденні. Можна користуватися власною доставкою або послугами кейтерингових служб. Широке схвалення отримав кейтеринг, який є сферою громадського харчування, що пов'язана з наданням послуг у віддалені місця. Кейтеринг охоплює всі підприємства та служби, які надають підрядні послуги під час організації харчування співробітників різних фірм і приватних осіб, як у приміщенні, так і на виїзному сервісі, а також проводять обслуговування різноманітних заходів і роздрібний продаж кулінарної продукції);

- *використання Casual сегменту та корисне харчування* (багато американців тепер вважають, що саме головне в існуванні людини – це здорове харчування, яке може продовжити її життя (Andrieieva, & Hrynchenko, 2022);

- *автоматизація та використання інформаційних технологій* у закладах ресторанного господарства (на сьогодні наявність якісного сервісу, цікавого меню

й унікальної атмосфери у ресторанах недостатньо для того, щоб бути конкурентоспроможним. Упровадження інформаційних систем у ресторанний бізнес є необхідністю для ресторанів, які хочуть бути успішними. Уведення ІТ дає змогу підвищити ефективність роботи, збільшити прибуток, поліпшити якість обслуговування та залучити нових клієнтів);

- **використання франшизи** (найбезпечніший і найменш витратний спосіб організації ресторанного бізнесу нині – це заклади франчайзингового типу. Банки практично не відмовляють у кредитах, якщо йдеться про франшизу. Найбільші прибутки найближчим часом отримають мережі підприємств громадського харчування, які працюють у демократичному ціновому сегменті, що здатен сприяти розвитку бізнесу навіть в умовах економічної кризи. Утворення мереж підприємств індустрії харчування за франшизою, таких як "Pizza Celentano Ristorante", ресторани Дмитра Борисова; Domino's; Львівська майстерня шоколаду; Галя Балувана; СУШІ WOK; Lviv Croissants, Aroma Kava тощо);

- **використання QR-кодів** (сучасні відвідувачі закладів ресторанного господарства на практиці дізналися, що набагато зручніше користуватися QR-кодом для замовлення, особливо якщо це швидко чи велике замовлення. Економія часу тут відіграє дуже важливу роль, простота у використанні дає можливість збільшити замовлення. Усе це є нове, що не всюди ще використовується і притягує все більше відвідувачів).

Останнім часом в Європі збільшується кількість вегетаріанських ресторанів, фудмаркетів, інноваційних фудкортів, автентичних ресторанів з національною їжею. Поряд із цим напрямом є ще кілька популярних трендів ресторанного бізнесу:

- формат "риба як нове м'ясо": інтерпретація споконвічно м'ясних страв із використанням риби й морепродуктів;

- формат open kitchen або кухня-вітрина: приготування страв на очах у відвідувачів (коли клієнти можуть спостерігати за процесом приготування та професійністю виробничого персоналу);

- формат slow-food: мінімум обробки їжі, велика кількість страв із овочів та фруктів, виховання вишуканого смаку в клієнтів;

- формат pop-up ресторани: обмежена кількість страв, що готуються в ресторанах.

Стратегія розвитку закладів ресторанного господарства залежить від формату закладу. На основі вибраних праць (Syliveistr, 2022; Tarasovskyi, 2024; Tril, 2022; Trends 2022. Ukrainian realities..., 2022; Sharipov, 2022) нами було досліджено різні формати закладу, які є перевіреними, стандартизованими формами організації виробництва, реалізації продукції громадського харчування тощо (табл. 1).

Розвиток сфери послуг, конкуренція, а також посилення ритму життя, оцінка значущості вільного часу сприяли формуванню нетрадиційних демократичних форм обслуговування і нових форматів громадського харчування. Практика показала, що для гарантування успіху стають нескінченні акції, знамениті гості й популярні ведучі вечорів, незвичайні заходи. Чим цікавішою буде

концепція нового закладу, тим більший потік клієнтів вона приверне.

Поняття "демократичний ресторан" (Casual Dining) може характеризувати різноманітні підприємства: від кафе-кондитерських до барів і нічних клубів. Створенню ресторанного бізнесу обов'язково передують маркетинговий аналіз уподобань потенційних клієнтів щодо вибору послуг громадського харчування. Результати дослідження допоможуть зрозуміти, на кого може розраховувати конкретний ресторан, що працює в цьому місці.

Широке схвалення отримав кейтеринг, що пов'язаний з наданням послуг у віддалених точках. Кейтеринг охоплює всі заклади і служби, які надають підрядні послуги під час організації харчування співробітників різних фірм і приватних осіб, як у приміщенні, так і на виїзному обслуговуванні, а також проводять обслуговування різноманітних заходів і роздрібний продаж кулінарної продукції. Ці послуги отримали широке розповсюдження, особливо в період COVID-19. В Україні в цей період урядом було надано дозвіл лікувальним закладам на організацію харчування (кейтеринг) без торгів Prozoro, тобто оформлювати прямі договори. Це зробили для того, щоб пацієнтів і лікарів могли швидко забезпечити харчуванням. Загалом відтоді за коронавірусною процедурою в Україні підписали 83 договори на понад 17 млн грн (Kurnis, & Dudnyk, 2022). У Житомирській області було підписано договорів на суму 1,5 млрд грн. Цей бізнес є рентабельним, оскільки ціни виїзного обслуговування зазвичай на 20–25 % вищі, ніж стаціонарні.

Фаст-фуди – це заклади ресторанного господарства, в яких можна не тільки швидко поїсти, а й заощадити за рахунок невисоких цін. На подібних підприємствах упроваджується система повного самообслуговування. Спеціальний спосіб приготування їжі дає змогу здешевити замовлення. Зазвичай фаст-фуди використовують напівфабрикати, остаточне оброблення або розігрівання яких відбувається безпосередньо перед видачею клієнту. Якщо заклад розміщено в житловому комплексі, то там є ряд переваг, до яких слід віднести те, що продовольчі магазини прагнуть розмістити свої торгові точки поблизу потенційних клієнтів, тобто, в даному випадку, житлових комплексах, що у свою чергу дає змогу знизити витрати із закупівлі й доставки сировини. Можна стверджувати, що до особливостей ведення бізнесу у сфері фаст-фуду належать: низька собівартість (порівняно з ціною продукту), велика цільова аудиторія, яка зацікавлена у відвідуванні закладу, а також можливість зниження кількості планових перевірок наглядових органів. До негативних же чинників можна віднести високий рівень конкуренції. Тобто найкращим варіантом є розміщення закладу всередині багатоквартирного житлового будинку, що дасть змогу забезпечити наявність постійних клієнтів, а також знизити транспортні витрати на закупівлю сировини й підвищити конкурентоспроможність закладу за рахунок зниження витрат.

Ресторан *fine dining* ("приємний обід") класифікують як преміальний ресторан, а це значить, що для нього характерна вища ціна продукції та обслуговування. До того ж у таких закладах зазвичай оформлені дорогі інтер'єри, пропонується різноманітний вибір страв і напоїв, зокрема делікатесів і елітного алкоголю, підтримується високий рівень сервісного обслуговування.

Таблиця 1

Визначення формату закладу ресторанного господарства

Види форматів підприємств харчування	Визначення форматів
Slow Food – free flow; – fast fine; – street food; – drive through; – quick restaurant service)	Здорове харчування без прискорювачів росту й хімічних добавок: – великий вибір готових страв перед гостем, висока пропускна здатність; – поєднання їжі (преміум) зі швидким обслуговуванням та дуже демократичною обстановкою й атмосферою; – "вуличний фаст-фуд" (млинці, хот-доги, шаурма, пиріжки, гамбургери); пропоновані страви можна їсти однією рукою; – для автомобілістів, обслуговування гостей (не залишаючи транспортний засіб); – ресторан швидкого обслуговування базується на якісних власних напівфабрикатах, висока швидкість обслуговування
Caterers and purchases	Заклади, що пропонують кейтерингові послуги
Food-to-go; take away	"Їжа на виніс" (в офіс, у дорогу, на пікнік)
Fine dining and luxury	Люксові заклади харчування преміум-класу
Independent; food-court	Зона харчування в торговому центрі, готелі, аеропорту, на вокзалі або в окремій будівлі, де відвідувачам пропонують послуги одразу кілька закладів харчування, які мають спільний зал для прийняття їжі
Fine dining; fast casual	Поєднання класичного ресторану й демократичного кафе: якісне обслуговування, високий середній чек, ексклюзивність, індивідуальність послуг. Це щось середнє між фаст-фудом і рестораном середнього цінового сегмента. У такому закладі гість може смачно поїсти та випити у приємній, ненав'язливій обстановці за невеликі гроші
Ready meals production; hotel restaurants and room service	Заклади з випуску готової продукції: фабрики-кухні, цехи з виробництва салатів і напівфабрикатів, міні-заклади, заклади харчування у готелях, постоялець може користуватися спектром послуг готелю, не виходячи з номера, найчастіше замовлення здійснюється телефоном, рідше клієнт особисто підходить на ресепшен (до адміністратора)
Casual Dining	Демократичні заклади: кондитерська, стейк-хаус, пивна, кав'ярня, національний ресторан, бар
Hotel foodservice	Підрозділи громадського харчування при мережах продуктового сервісу: кулінарія або кулінарний відділ у супермаркеті й гіпермаркетах
Central kitchens; medical catering	Заклади харчування при непрофільних комерційних структурах: столові та харчоблоки великих заводів, промислових об'єднань, складських і торгових комплексів
Классический fast-food	Позиціонується на монопродукті, спеціальні акції та сезонні пропозиції, самообслуговування
Institutional catering	Заклади соціального харчування: столові великих держустанов, школи, дитячі садки, лікарні
Medical catering	Підприємства харчування в санаторно-курортних закладах: пансіонати, будинки відпочинку, санаторії, спа- та велнес-комплекси

Формат ресторанного закладу "сімейний" націлений на те, щоб відвідувачі на якийсь час забули про повсякденні домашні справи та провели кілька годин із близькими людьми. Особливо популярний цей формат у вихідні дні. У сімейному ресторані зазвичай пропонують різноманітну їжу, а також для дітей завжди влаштовують повноцінну розважальну програму.

Фуд-корт (food-court) є форматом підприємства громадського харчування, який активно розвивається і являє собою ресторанний дворик, розташований на території торгового центру або комплексу. У великих торгових центрах завжди є майданчики для створення об'єктів швидкого обслуговування, їхня прохідність доволі висока, що сприяє прибутковості. Уже звичним стали кав'ярні. При цьому поняття *кав'ярня* швидко трансформується. Ресторатори розширюють асортимент реалізованої продукції, тому необхідно розрізняти напрями розвитку об'єктів даного формату. Відмінними характеристиками таких закладів громадського харчування можуть бути, наприклад, ступінь акценту на каву й кавові напої, асортимент кавових карт, відсутність або наявність гарячої кухні, формат обслуговування.

Крім зазначених форматів закладів ресторанного господарства, в Україні активно відкриваються заклади здорового харчування. Дуже актуальні моноконцепції, засновані на одному прийомі теплової обробки продуктів харчування. Прикладом є копчення буквально всіх продуктів.

В умовах зростаючого інтересу до здорового харчування більш глибоке вивчення практики харчування набуває особливої важливості, оскільки харчові норми, традиції та звички є невід'ємною частиною повсякденного життя (Postova, 2022). До інноваційних технологій приготування страв, безумовно, належить і молекулярна кухня. Особливість такої кухні полягає в поєднанні продуктів харчування, новітньої технології й молекулярної хімії. У даному випадку не відбувається впровадження в практику незвичайних або екзотичних продуктів, а вдосконалюються кулінарні технології. Здійснюється зміна структури продукту за допомогою рідкого азоту, високої температури, агар-агару, кисню, подрібнення. При цьому природний смак продуктів зберігається: хліб, як і раніше, пахнуче хлібом, але матиме вигляд холодцю. Для того, щоб домогтися згущення соусу, не потрібні будуть ні вершки, ні борошно, його просто спінуть у сифоні.

В Європі, де існує багаторічна традиція харчування поза домом, кількість ресторанів на душу населення набагато вища, ніж в Україні. Тому існують певні відмінності в тенденціях розвитку ресторанного ринку Європи та України. Конкуренція стає більш жорсткою і рестораторам доводиться підвищувати компетентність, професіоналізм своїх співробітників. У таких умовах ведеться безперервна боротьба за клієнта, якого постійно дивують, заохочують і цінують.

Сьогодні в Житомирі відкривається велика кількість закладів, створених відповідно до модних трендів, концепцій, напрямів. Безсумнівно, український ресторанний ринок має величезний потенціал і перспективи розвитку, а запозичення зарубіжного досвіду – це перший крок до високорозвиненого ресторанного господарства, що поєднує в собі як міжнародні, так і національні риси. За останні чотири роки кількість ресторанних закладів дещо збільшилася під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Станом на червень 2024 р. у Житомирі нараховувалося 501 заклад ресторанного харчування, що на 19,1 % або на 92 од. закладів більше, ніж у 2020 р. У структурі закладів відбулися такі зміни: питому вагу і у 2020, і у 2024 р. займають кафе, відповідно 30,6 та 33,9 %, але їхня кількість у 2024 р. зросла на 46 од. і становила 170 закладів. Практично не змінився відсоток кав'ярень у 2020–2024 рр., відповідно 12,3 та 12,9 %, але по факту їхня кількість збільшилася на 46 од. закладів. Тренд кав'ярень постійно зростає і вже стає частиною життя більшості населення, особливо молоді. Збільшилася кількість барів та паб-барів. Майже у два рази зросла кількість суши-закладів – із 9 од. у 2020 до 21 од. у 2024 р. Така тенденція пояснюється постійною популяризацією даної продукції, високою

якістю та сервісом. Реклама відіграє важливу роль у реалізації маркетингової стратегії суши-закладів. Вона є питомим важелем нарощування обсягів реалізації послуг закладів, підвищенні їхнього авторитету не тільки в очах потенційних клієнтів, але й загалом суспільства. Кількість піцерій зросла у п'ять разів: із 5 од. у 2020 до 25 од. закладів у 2024 р. Основною причиною такого стрибка післяковідної ситуації стала воєнна агресія Росії проти України. Багато сімей залишилися без даху над головою і можливості харчуватися, змушена міграція жінок з дітьми стала наслідком збільшення попиту на готову продукцію піцерій. На початку війни в місті спостерігалось закриття ресторанів, які втратили свої ресурси до функціонування з різних причин, але починаючи з 2023 р. ситуація почала вирівнюватися і станом на червень 2024 р. їхня чисельність зросла на 8 од. закладів і становила 68 од. Поряд зі збільшенням кількості закладів ресторанного господарства відбулися і закриття закладів, що в загальній структурі зменшили їх питому вагу. Зокрема, у 2020 р. кількість фаст-фудів у Житомирі становила 77 од., тоді як 2024 р. їхня чисельність зменшилася на 36 од. і становила 41 заклад. Практика показала, що їхню нішу було зайнято суши-барами, піцеріями, барами тощо (рис. 1).

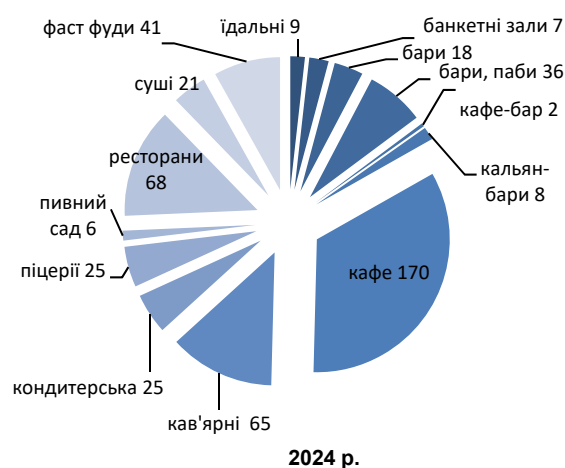
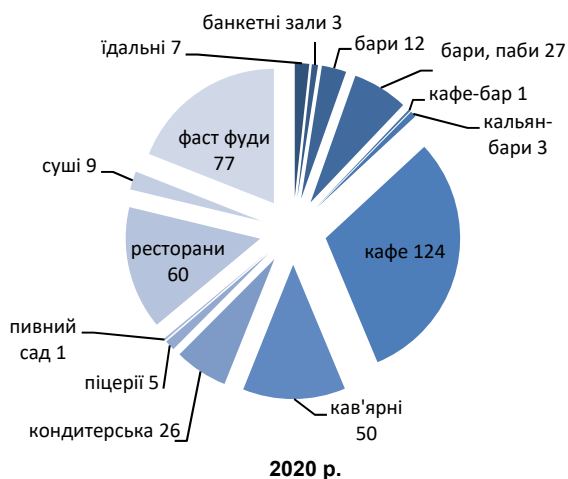

Рис. 1. Сучасний стан розвитку закладів ресторанного господарства в Житомирі станом на червень 2024 р.

Рік від року збільшується попит на доставку їжі. Основні споживачі в місті Житомир – це корпоративні клієнти та жителі міста. Станом на червень 2024 р. у місті функціонує 34 заклади, що здійснюють доставку їжі "на внос". Топ найкращих – "Sushi Master Житомир", "Capital Food", "Sakura Sushi", "Суші бар", "На Ізі", "Pizza" тощо.

В області дуже високий рівень конкуренції між закладами ресторанного господарства. За останні чотири роки за рішенням місцевої влади відбулося багато реконструкцій стосовно благоустрою міста, що доволі позитивно відобразилося саме на ресторанному бізнесі, який постійно перебуває в русі й розвивається, не дивлячись на воєнні дії, що відбуваються у країні. Після реконструкції вулиці Михайлівської, яка є центральною, пожвавилася і ситуація з туристично-рекреаційною привабливістю міста. Із проведеного опитування місцевих жителів найпривабливішим закладом ресторанного господарства виявився "Дім Трибеля" (Kuzmenchuk, 2023). Він розташований у будівлі – архітектурної пам'ятки, яка була побудована у

стилі неоготиків ХХ ст. Спеціалізація закладу – європейська кухня з традиційними інгредієнтами й особливим акцентом на екологічно чисті продукти, що постачаються з конкретного міста або господарства, які розташовані на відстані одного логістичного дня від ресторану, тобто працюють за принципом "сьогодні виробив – сьогодні приготував". Саме такі заклади отримують нагороди й визнання критиків. І це навіть не тренд і не мода. Це повернення до розумного споживання. Модель успішного та цікавого ресторану починає змінюватися і переходить на цикл із "постачання екзотичних смаків" на "постачання свіжих продуктів". Одна концепція не суперечить іншій, але змінює підхід і рольову модель у закладі.

Щодо рейтингу закладів високої кухні Житомира, то інтернет-користувачі сайту Rate List (Kuzmenchuk, 2023) склали реальний рейтинг найкращих закладів *де поїсти*, серед яких на першому місці – нетворкінг-кафе "Lampochka", "Золота арка", ресторан "Fidel Gastro", "Лейла", ланч-кафе "Масо", "Черепаха", "Хочу з'їсти" та

"Реберня" на Михайлівській", шаурма "Дон Чичо", "Dlressed Pizza", "Франс.уа" тощо. До найкращих *кафе-рень* слід віднести: "Kava_Rock", "Терентенія", "KaVa DomuS", "CAFFGGIO", "Каватті", кафе-кондитерська "Ваніль", "КОФЕДЖІО", "Веселка", "Лондню" тощо.

Нами було опрацьовано напрями стосовно покращення діяльності ресторанного бізнесу на основі використання інноваційних підходів, які існують у сфері сервісного обслуговування в закладах світового ресторанного господарства:

Техніко-технологічні інновації. Застосування новітніх технічних досягнень, апаратів і пристосувань, а також нових техніко-технологічних прийомів праці. Найчастіше це пов'язано з використанням комп'ютерної техніки, що полегшує й поліпшує всю виробничу діяльність. З такою метою було створено автоматизовану систему управління poster, що інтегрує в єдиний інформаційний простір усі процеси діяльності ресторанного бізнесу в режимі реального часу – управління матеріальними, фінансовими та людськими ресурсами окремого ресторану, а також цілої мережі підприємств громадського харчування (Sylveistr, 2022), використання інтерактивних технологій (електронне меню, система розрахунків, бронювання, отримання бонусів, акційні дні), робототехніка та інноваційні технології тощо.

Сервісні інновації. Стосуються нововведень у технології сервісу ресторану і техніки обслуговування гостей. Абсолютно необхідним стає безкоштовне надання Wi-Fi у приміщенні кафе чи ресторану. Це дає додаткову рекламу закладу. Встановлення на столах зарядних пристроїв надають клієнтам можливість заряджати мобільні телефони, а сенсорні планшети сприяють самостійному формуванню замовлень, гри або оплати рахунку.

Управлінські інновації. Спрямовані на поліпшення внутрішніх і зовнішніх зв'язків підприємства харчування з використанням інноваційного менеджменту. У цьому випадку розробляється оригінальна маркетингова концепція, використовуються інноваційні маркетингові прийоми, проводяться PR-акції. Нові технології успішно використовуються для оптимізації доставки продукції. Ідеться про геолокацію, або відстеження, що дає змогу як професіоналам, так і клієнтам контролювати в режимі реального часу процес доставки замовлення. Геолокацію спочатку використовували тільки міжнародні перевізники, проте широке використання смартфонів змінило ситуацію.

Організаційно-технологічні інновації. Удосконалюють концепцію ресторану і всі складові його діяльності. Сюди відносять стратегію позиціонування, маркетингові та рекламні програми із залученням та утриманням клієнтів, що розкривають зміст нових видів послуг, ефективніших форм і методів обслуговування. Підвищення якості ресторанного обслуговування сприяє збільшенню кількості відвідувачів і, завдяки цьому – збільшенню прибутку. Особливий інтерес становить система оплати рахунку за допомогою мобільного телефону, що набула широкого поширення. Такий вид оплати дає багато переваг рестораторам і клієнтам: простота в оплаті чека; відмова від готівки й терміналу для зчитування відомостей із кредитних карток; відсутність комісійних відсотків на транзакції; швидке перерахування грошових коштів.

Комплексні програми сервісного обслуговування. Пропонують одночасно різні види сервісної діяльності: забезпечення різноманітного асортименту страв, використання оригінальних способів подавання, введення інноваційних форм обслуговування. Як приклад можуть служити

сімейні клуби, в яких, крім смачних страв і гарного обслуговування, пропонуються додаткові послуги у вигляді відвідування дітьми дитячих ігрових зон, різноманітних майстер-класів із професійними аніматорами тощо.

Дискусія і висновки

Отже, проаналізувавши діяльність закладів ресторанного господарства та їхній розвиток і функціонування на сучасному етапі, можна зазначити такі тенденції:

- незважаючи на економічну кризу, спричинену пандемією коронавірусу та воєнними діями, ресторанний бізнес у країні продовжує розвиватися, долаючи негативні наслідки карантинних обмежень і воєнних викликів, а також набуває нових рис – загострення конкуренції, змішання форматів закладів ресторанного господарства, відкриття магазинів готової їжі, появі на ринку великих підприємств доставки;

- найпопулярнішою послугою стала доставка їжі: практично кожен заклад ресторанного господарства, який хоче вижити й розвиватися далі на ринку, має обов'язково надавати таку послугу; у зв'язку з цим у багатьох ресторанах додали цехи комплектації й пакування, запустили продаж готових страв;

- останніми трьома роками в закладах ресторанного бізнесу запровадили безліч інновацій, особливо пов'язаних із діджиталізацією та автоматизацією обслуговування (електронні меню, онлайн-замовлення через мобільний застосунок, QR-коди на столиках, інтернет-технології тощо).

- найбільш затребуваними у країні є ресторани національної кухні, також утримують свої позиції заклади американської та азійської кухні (японська й китайська);

- найконкурентнішими є кафе та кав'ярні, піцерії, заклади з фаст-фудівською їжею, суши-бари, кондитерські;

- найперспективніші є кафе з простим інтер'єром і сервісом, але з добре приготовленою, смачною та недорогою їжею. Як показала практика, ці кафе зайняли свою неабияку частку на ринку, сформували впізнаваність бренду й певний рівень обслуговування та якості продукту;

- широкого поширення набуває концепція здорового способу життя, що містить різні компоненти й напрями – екологічність продуктів, їхня свіжість, низькокалорійність, наявність великої кількості корисних для здоров'я інгредієнтів, вегетаріанські, безглютенові та безлактозні страви й багато іншого.

- застосування ефективних інноваційних стратегій розвитку, відповідних потреб ринку є одним із найважливіших чинників, які впливають на конкурентоспроможність підприємств ресторанного сервісу. Яскраві підприємницькі ідеї, розробка та запровадження оригінальних продуктів і послуг, сучасні форми організації та управління закладами ресторанного господарства створюють новий імідж цих підприємств, надають широкі можливості для інноваційного розвитку. Отже, можна резюмувати, що досліджувана наукова проблематика є актуальною та затребуваною на сьогодні.

Внесок авторів: Сергій Запотоцький – розроблення методології дослідження та здійснення аналізу аналітичних даних, перевірка результативності даних, перегляд та редагування; Світлана Тищенко – вивчення та дослідження теоретичної інформації, збір даних.

Список використаних джерел

- Андреева, С., & Гринченко, О. (2022). Сучасні формати закладів ресторанного господарства. *Scientific Collection "InterConf"*, 124, 166–172. <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1311>
- Гурбик, Ю. Ю., & Долгих, А. С. (2020). Класифікація закладів ресторанного господарства в українській науці. *Science, Research, Development*, 28, 36–37. <https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/9215/1/>

%D0%93%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%B8%D0%BA%20%D0%AE.
%D0%AE.%20%D0%91%D0%B0%D0%BA%D1%83-36-38.pdf

Данько, Н. І., & Чубаха, А. О. (2019). Перспективи розвитку закладів здорового харчування на ринку ресторанних послуг міста Харків. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм"*, 10, 208–209. <https://doi.org/10.26565/2310G9513G2019G10G21>

Запотоцький, С. (2012). Господарський механізм забезпечення конкурентоспроможності регіону. *Географія та туризм*, 19, 252–257. <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk19/v1940.pdf>

Кирніс, Н. І., & Дудник, С. О. (2022, 5 квітня). Кейтеринг – альтернативний спосіб організації харчування школярів. У Г. Кирніс & С. Дудник (Ред.), *Реалії та перспективи розвитку індустрії гостинності в умовах інтеграційних процесів* (с. 12–13). РВВ МДУ. http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9899/1/POTENTIAL_PROFITABILITY.pdf

Кузьменчук, А. (2023). 9 закладів, де поведеряти в Житомирі, за відгуками місцевих. Вечір. <https://vechir.media/tut-varyat-pyvo-chastuyut-kotletoy-deputatskoyu-j-z-shhuky-gotyut-deruny-radymo-zaklady-dlya-vecheri-v-zhytomyri/>

Лікарні Житомира без тендерів уклали на 1,5 млн грн договори на харчування з підприємництвом – мамою депутати міськради. (2020). ЖИТОМИР.info. https://www.zhitomir.info/news_196523.html

Ніколайчук, С. (2022). Ресторанний бізнес в Україні працює з оборотом 65–70 % від довоєнних часів. Mind. <https://mind.ua/news/20243412-restorannij-biznes-v-ukrayini-pracyue-z-oborotom-6570-vid-dovoennih-chasiv-nbu>

Небаба, Н. О., Горб, К. М., & Мартиненко, О. К. (2023). Інноваційний розвиток підприємств індустрії гостинності. *Науковий погляд: економіка та управління*, 2(82), 65–73. <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2023-82-10>

Постова, В. В. (2022, 16 вересня). Особливості розвитку нових форматів закладів ресторанного господарства в Україні. *Економіка та управління підприємствами*, 65, 98–103. <https://doi.org/10.32843/infrastruct65-17>

Понад 700 бізнесів переїхали на захід України. (2022). <https://hmarochos.kiev.ua/2022/12/16/ponad-700-biznesiv-pereyihaly-na-zahid-ukrayiny/>

Русавська, В. А., Завадинська, О. Ю., & Голубець, І. М. (2023). Організація ресторанних послуг формату Food Court у торговельно-розважальних комплексах. *Економіка та суспільство*, 51. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-14>

Рябенка, М. (2021). Перспективи розвитку нових форматів закладів ресторанного господарства. *Економіка та суспільство*, 24. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-51>

Силівейстр, В. (2022). Кількість нових вакансій та виручки закладів. *Дослідження Poster та Work.ua*. Poster. <https://joinposter.com/ua/post/kilkist-novih-vakansiy-ta-vuruchka-zakladiv>

Тарасовський, Ю. (2024). Кількість кав'ярень під час війни зросла на 35 % – Poster. Forbes Ukraine. <https://forbes.ua/news/kilkist-kavyaren-pid-chas-viyni-zroslo-na-35-poster-09052024-21057>

Тріл, М. (2022). Як ресторанний бізнес пережив 2022 рік: дослідження. AIN. <https://ain.ua/2022/12/30/yak-restorannij-biznes-perezhyv-2022-rik-doslidzhennya/>

Тренди 2022. Українські реалії: Олександр Йоурз. (2022) Ресторатор. <https://www.restorator.ua/post/trendy-2022-ukrainski-realii-oleksandr-yourz-1>

Шаріпов, О. (2022). Ресторанний бізнес в Україні працює з оборотом 65–70 % від довоєнних часів. Mind. <https://mind.ua/news/20243412-restorannij-biznes-v-ukrayini-pracyue-z-oborotom-6570-vid-dovoennih-chasiv-nbu>

References

Andriieva, S., & Hrynenko, O. (2022). Modern formats of restaurants. *Scientific Collection "InterConf"*, 124, 166–172 [In Ukrainian]. <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/1311>

Hurbyk, Yu.Yu., & Dolhykh, A.S. (2020). Classification of restaurant establishments in Ukrainian science. *SCIENCE, RESEARCH, DEVELOPMENT*, 28, 36–37 [In Ukrainian]. <https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/92151/>

%D0%93%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%B8%D0%BA%20%D0%AE.%D0%AE.%20%D0%91%D0%B0%D0%BA%D1%83-36-38.pdf

Danko, N. I., & Chubakha, A. O. (2019). Prospects for the development of healthy food establishments in the market of restaurant services in the city of Kharkiv. *Bulletin of KhNU named after V. N. Karazin. Ser. International relations. Economy. Local studies. Tourism*, 10, 208–209 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2310G9513G2019G10G21>

Zapototskyi, S. (2012). Economic mechanism for ensuring the region's competitiveness. *Geography and tourism*, 19, 225–257 [In Ukrainian]. <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk19/v1940.pdf>

Kyrnis, N. I., & Dudnyk, S. O. (2022, April 5). Catering is an alternative way of organizing food for schoolchildren. In N. I. Kyrnis, & S. O. Dudnyk (Eds.), *Realities and prospects for the development of the hospitality industry in the conditions of integration processes* (p. 12–13): RVV MSU [In Ukrainian]. http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9899/1/POTENTIAL_PROFITABILITY.pdf

Kuzmenchuk, A. (2023). 9 places to have dinner in Zhytomyr, according to local reviews. Evening [In Ukrainian]. <https://vechir.media/tut-varyat-pyvo-chastuyut-kotletoy-deputatskoyu-j-z-shhuky-gotyut-deruny-radymo-zaklady-dlya-vecheri-v-zhytomyri/>

Hospitals of Zhytomyr without tenders concluded contracts for food worth UAH 1.5 million with an entrepreneur – the mother of a city council member. (2020). ZHYTOMYR.info [In Ukrainian]. https://www.zhitomir.info/news_196523.html

Nikolaichuk, S. (2022). The restaurant business in Ukraine operates with a turnover of 65–70% of pre-war times. Mind [In Ukrainian]. <https://mind.ua/news/20243412-restorannij-biznes-v-ukrayini-pracyue-z-oborotom-6570-vid-dovoennih-chasiv-nbu>

Nebaba, N. O., Horb, K. M., & Martynenko, O. K. (2023). Innovative development of hospitality industry enterprises. *Scientific view: economics and management*, 2(82), 65–73 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2023-82-10>

Postova, V. V. (2022, September 16). Features of Development of New Formats of Restaurants In Ukraine. *Economics and enterprise management*, 65, 98–103 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32843/infrastruct65-17>

More than 700 businesses moved to western Ukraine. (2022) [In Ukrainian]. <https://hmarochos.kiev.ua/2022/12/16/ponad-700-biznesiv-pereyihaly-na-zahid-ukrayiny/>

Rusavska, V. A., Zavadynska, O. Yu., & Holubets, I. M. (2023). Organization of restaurant services in the Food Court format in shopping and entertainment complexes. *Economy and society*, 51 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-14>

Riabenska, M. (2021). Prospects for the development of new formats of restaurant establishments. *Economy and society*, 24 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-51>

Syliveistr, V. (2022). Number of new vacancies and revenues of institutions. *Research by Poster and Work.ua*. Poster [In Ukrainian]. <https://joinposter.com/ua/post/kilkist-novih-vakansiy-ta-vuruchka-zakladiv>

Tarasovskiy, Yu. (2024). The number of coffee shops increased by 35% during the war – Poster. Forbes Ukraine [In Ukrainian]. <https://forbes.ua/news/kilkist-kavyaren-pid-chas-viyni-zroslo-na-35-poster-09052024-21057>

Tril, M. (2022). How the restaurant business survived 2022: research. AIN. <https://ain.ua/2022/12/30/yak-restorannij-biznes-perezhyv-2022-rik-doslidzhennya/>

Trends 2022. Ukrainian realities: Oleksandr Yourz. (2022). Restaurateur [In Ukrainian]. <https://www.restorator.ua/post/trendy-2022-ukrainski-realii-oleksandr-yourz-1>

Sharipov, O. (2022). The restaurant business in Ukraine operates with a turnover of 65–70% of pre-war times. Mind [In Ukrainian]. <https://mind.ua/news/20243412-restorannij-biznes-v-ukrayini-pracyue-z-oborotom-6570-vid-dovoennih-chasiv-nbu>

Отримано редакцією журналу / Received: 15.09.24

Прорецензовано / Revised: 20.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

Sergii-ZAPOTOTSKYI, DSc (Geogr.), Prof.

Scopus ID: 57197796087

ORCID ID: 0000-0002-3515-4187

e-mail: zapototsk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Svitlana TYSHCHENKO, PhD (Econ.), Assoc. Prof.

Scopus ID: A-8931-2018

ORCID ID: 0000-0001-5650-5575

e-mail: kadiss@ukr.net

Polissia National University, Zhytomyr, Ukraine

THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF RESTAURANT BUSINESS IN THE ZHYTOMYR REGION

Background. The restaurant services market has entered a new stage of development due to the events that have taken place in our country and the world: covid-19 and modern military aggression, which have led to the emergence of new formats of restaurant business establishments. The activity of restaurant business establishments during the covid-19 period contributed to the introduction of new modern IT technologies in the field of catering, and the development of new methodological recommendations for the operation of establishments in special covid conditions.

Methods. *In writing the paper, we used such methods as analysis, synthesis, observation and comparison to identify the patterns of functioning of restaurant business establishments.*

Results. *The study of the current state of activity of restaurant business establishments both in the country as a whole and in the city of Zhytomyr in the conditions of hostilities has shown that modern restaurant business services provide not only basic but also higher needs of society. The following trends in the restaurant business are becoming popular: food markets and innovative food courts (cultivation of markets and their transformation into universal gastronomic spaces); slow-food (slow consumption of tasty and healthy food, education of taste in customers and restoration of their respect for food); finger-food (buffet where you eat only with your hands) and tapas (one huge plate for everyone); transition to cooking with environmentally friendly products, etc. It is established that the level of development of the restaurant business in the country is different and needs to be improved. The specific problems faced by restaurateur entrepreneurs in relocating their establishments to safer areas are identified. An analysis of the current state of development of restaurant business establishments in the city of Zhytomyr is carried out.*

Conclusions. *The main directions of activity that can help to restore the work of restaurant business establishments in the territories that have suffered enormous destruction are proposed. The advanced directions of the world market, which can be used by restaurant business establishments of Ukraine and the main European popular trends, are studied. The food culture is being modernised, with much borrowed from the European food culture. Various formats of restaurant business establishments are proposed, which are proven, standardised forms of organisation of production and sale of catering products. The directions for improving the restaurant business through the use of innovative approaches that exist in the field of service in the world restaurant business are investigated.*

Keywords: *restaurant business, restaurant formats, restaurant business trends, innovations, competition.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

UDC 084.3:796.56+373

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.8>

Oleg GRYNIUK, PhD (Geogr.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-0758-9618

e-mail: oleg.gryniuk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Tanya GULYAS, PhD Student

ORCID ID: 0009-0004-3239-3176

e-mail: tanuagulyas@ukt.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Ariana RADCHENKO, Student

ORCID ID: 0009-0009-4366-1179

e-mail: ariana.radchenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTRODUCTION OF SPORTS ORIENTEERING INTO THE EDUCATIONAL PROCESS OF SECONDARY SCHOOLS

Background. Orienteering is one of the popular sports that contributes to the development of physical, intellectual, and psycho-emotional skills. Due to its unique combination of physical activity and the need for quick decision-making, this sport becomes an important element in the upbringing of the younger generation. In the modern educational process, orienteering has great potential for integration into curricula, as it not only promotes physical development but also cultivates critical thinking skills, teamwork, and adaptability to various conditions. However, there are certain difficulties and challenges that need to be overcome to achieve optimal results. Therefore, it is relevant to identify ways to implement orienteering into the educational process. The aim of this study is to determine effective ways of integrating orienteering into the educational process to popularize this sport and develop students' physical, intellectual, and psycho-emotional skills.

Methods. The study analyzed foreign experience and orienteering programs with the potential for integration into the educational process, reviewed existing programs and scientific research on orienteering in Ukraine, and identified a competency-based approach.

Results. Orienteering has a significant impact on the development of students' physical and intellectual skills. One of the key challenges in integrating orienteering into the educational process is the need to adapt curricula and train teaching staff. The recommendations proposed in the study demonstrate that with proper implementation, orienteering can become an important element of the educational process, contributing not only to physical education but also to the development of key competencies, critical thinking, leadership qualities, and enhancing students' overall motivation for learning.

Conclusions. The experience of many countries shows that incorporating orienteering into educational programs has a positive impact on the development of students and promotes their overall harmonious growth. The conducted research highlights the significant potential of orienteering as an effective means of developing students' physical, intellectual, and psycho-emotional skills. Integrating this sport into the educational process contributes not only to the physical development of young people but also to the formation of essential life competencies, such as critical thinking, teamwork, and adaptability to changing conditions. At the same time, the challenges associated with implementing orienteering can be overcome by developing an adapted teaching methodology and integrating this sport into curricula, particularly in geography.

Keywords: orienteering, secondary school, educational and methodological recommendations for orienteering.

Background

Orienteering plays an underestimated role in the education system, both in physical and intellectual aspects, allowing for well-rounded development. Its inclusion in educational programs will positively impact learning. This sport is based on the combination of mental and physical activities, which demonstrates its uniqueness and comprehensiveness. Firstly, like any other sport, orienteering promotes physical activity and improves health indicators, as it is fundamentally based on running. It is well known that running reduces resting heart rate, which in turn lowers the risk of cardiovascular diseases. Additionally, running boosts overall immunity, improves mood, and builds discipline. Since orienteering is conducted outdoors in most cases, there is an opportunity to be in the fresh air during activities, which will engage educational process participants in learning and enhance their effectiveness. Secondly, orienteering supports intellectual development, primarily through the ability to navigate terrain, analyze maps, plan routes, and make quick decisions, which develop logical thinking. Navigating terrain is important in everyday life, as the lack of basic skills often leads to difficulties in finding destinations, as well as during travels or hikes, making these skills useful for regular tourism. Thus, spatial perception is developed, helping to understand one's

location and further direction of movement in the environment. This sport is accessible and inclusive: people of all ages, physical and physiological characteristics can participate. Orienteering allows for the development of cooperation skills, support, and leadership qualities, which are indispensable in today's society, as it can be not only an individual sport but also a team sport.

Orienteering holds significant importance in military affairs, where a map is an essential tool, without the understanding of which it is impossible to determine one's location and potential directions of movement, effectively reconnoiter the terrain, organize defense or offense in unfamiliar territory, and ensure the safety of personnel and equipment. In Ukraine, in connection with the full-scale invasion of Russian troops on its territory, the issue of terrain navigation has arisen, clearly demonstrating the necessity of this skill, as without it, it is difficult to achieve success in conducting combat operations, which are carried out quickly and dynamically in modern realities.

Orienteering is widespread in many countries, with 78 countries from all continents being members of the International Orienteering Federation. In addition to the global popularity of orienteering, it is also integrated into the school education system, where it serves as an effective tool for the all-around development of students.

In many countries, orienteering is part of the mandatory physical education curriculum. For example, in Sweden, during classes, students learn the basics of map reading, compass use, and techniques for moving through various terrain types. These classes not only strengthen students' physical health but also develop their ability to navigate space, make quick decisions, and work in teams.

In Norway, orienteering was introduced in educational institutions in the 1950s and has since become widely spread. Today, orienteering is a mandatory component of the physical education program for primary and secondary school students.

In New Zealand, orienteering is mainly practiced in secondary schools, with competitions held at regional and national levels. The country has 18 orienteering clubs that encourage students to engage in this sport and participate in competitions.

Orienteering was introduced to Scotland in the 1950s and has since become a popular sport among people of all ages and skill levels. The initial competitions were small and organized by enthusiasts, but gradually, orienteering gained national recognition. The country has become one of the leading nations in the development of this sport, and Scottish educational institutions actively include orienteering in their curricula.

The implementation of orienteering in educational institutions across various countries demonstrates numerous educational and social benefits. International experience indicates that integrating this sport into school programs promotes the comprehensive development of students, including improving physical fitness, developing navigation and terrain orientation skills, and fostering team spirit and responsibility. Involving students in orienteering stimulates their interest in physical education, geography, biology, and ecology, which contributes to a deeper understanding of these subjects. The experience of foreign countries shows that orienteering can become an important component of the educational process, promoting a healthy lifestyle and increasing overall motivation for learning.

The World Health Organization (WHO) has specific recommendations regarding physical activity for people of different ages. Schoolchildren aged 5–17 are recommended to engage in moderate-to-vigorous physical activity for at least one hour per day throughout the week, primarily involving aerobic exercise, and to include high-intensity aerobic activity at least three times a week to improve the musculoskeletal system. It is also necessary to reduce the amount of time spent sitting or lying down, particularly for entertainment in front of a computer or television screen.

The purpose of this study is to identify effective ways of integrating orienteering into the educational process to popularize this sport and develop students' physical, intellectual, and psycho-emotional skills.

Methods

The study analyzed foreign experience and orienteering programs with the potential for integration into the educational process, reviewed existing programs and scientific research on orienteering in Ukraine, and identified a competency-based approach.

Results

Modern societal trends demand that the education system not only impart knowledge but also develop a set of skills that will enable students to effectively adapt to the challenges of the contemporary world. An important component of this process is the development of spatial thinking and the ability to work with data, including geographic data. In this context, orienteering serves not

only as an engaging sport but also as an effective tool for learning and developing competencies essential for successful life activities.

Orienteering is a sport in which participants use a map and compass to navigate through a series of control points (CP) set out in the terrain as quickly as possible. Results are determined by the time taken to complete the course (sometimes considering penalty time) or by the number of points scored. The integration of orienteering into the learning process is a pedagogical approach that creates a synergistic effect between theoretical knowledge and its practical application. This method not only improves navigation skills but also deepens the understanding of geographical concepts. Applying geographic knowledge in real-world conditions allows students to develop spatial thinking, critically analyze data, and make informed decisions in challenging situations.

The use of orienteering in educational institutions abroad has become widespread as an effective tool for developing students' cognitive and physical skills. In many countries, particularly in Northern and Western Europe, orienteering is integrated into school curricula as part of physical education, as well as through an interdisciplinary approach that combines geography, biology, and other natural sciences.

Orienteering is a popular sport in Sweden, where many educational institutions integrate it into their physical education programs starting from the 1st grade. The curriculum content for the "Physical Education and Health" course for grades 1-3 includes exploring and navigating the local environment, investigating daily movement possibilities in the terrain, studying concepts that describe location, distance, and direction, engaging in outdoor activities throughout the year, and understanding the principles of public access to nature. For grades 4-6, the curriculum includes exploring and navigating the natural and surrounding environment, investigating daily movement possibilities in the terrain, studying the structure of simple maps, including digital ones, spending time in nature in various environments and seasons, understanding public access to nature, and water safety throughout the year. For grades 7-9, it involves exploring and navigating familiar environments using simple maps and digital tools, investigating daily movement possibilities in the local environment, giving and following instructions, engaging in outdoor activities in different environments and seasons, water safety throughout the year, and managing emergencies on and around water bodies using auxiliary equipment (Curriculum for the basic school..., 2023).

Orienteering is often integrated with other subjects such as geography and biology. For example, students may explore local flora and fauna during their training sessions.

Educational institutions often have access to specially designated areas for orienteering, such as parks, forests, and local sports club facilities. This allows for outdoor lessons in natural settings, promoting more effective learning and student development.

In Sweden, numerous orienteering competitions are regularly held among students. These include school-wide, regional, and national tournaments. Such events encourage healthy competition and increase motivation for sports among young people. An example is the O-Ringen project, the world's largest orienteering festival, which brings together thousands of participants, including students. This event is a key component in the development of orienteering, providing extensive opportunities for participation and skill improvement among young people.

In Norway, orienteering is not only a popular sport but also plays an important role in children's physical education. Orienteering was introduced in Norwegian schools in the 1950s and has since become widely practiced. Today, orienteering is a mandatory component of the physical education curriculum for primary and secondary school students in Norway.

Orienteering is part of the national physical education curriculum in Norway and plays a key role in developing students' physical and cognitive skills. The organization of orienteering lessons is typically handled by physical education teachers or specialized orienteering coaches. Lessons usually include both theoretical and practical components, providing a comprehensive mastery of the sport. In the theoretical part, students learn the rules of orienteering, map reading, and compass use. The practical part involves active participation in training competitions on open terrain, allowing students to apply their theoretical knowledge in practice (Orienteering association in Norway, 2023).

Government initiatives and support from local sports clubs play a significant role in promoting orienteering. The Norwegian government actively supports the development of orienteering through funding school programs, organizing competitions, and providing training for teachers. Local sports clubs also collaborate closely with schools, offering technical support and organizing events for students. According to public opinion in Norway and sports club members, an important goal is to instill a lasting need for a healthy lifestyle in children and youth and to foster their development as good citizens of their country.

School orienteering competitions are held at local, regional, and national levels, giving students the opportunity to test their skills and compete with other students from across the country.

Scotland is one of the leading countries in the development of orienteering. Scottish educational institutions actively incorporate orienteering into their physical education programs. The Scottish Schools Orienteering Association (SSOA) plays a key role in promoting orienteering among school students. It encourages schools to use orienteering as part of both official and informal programs, highlighting its benefits for students' physical and intellectual development. The SSOA also organizes the annual Schools Festival, where students showcase their orienteering knowledge and skills, and supports teams at the World Schools Orienteering Championships (School orienteering in Scotland, 2023).

Annually, the Scottish Schools Orienteering Festival is held, targeting students who have already been introduced to orienteering in their schools. Schools from across Scotland participate in the competitions, which are organized to allow all participants who have mastered basic orienteering skills to demonstrate their abilities.

Orienteering is a popular sport in New Zealand and is frequently implemented in schools as part of physical activity and skill development. In New Zealand schools, orienteering is typically integrated into the physical education curriculum or conducted as an extracurricular activity. It is primarily practiced in secondary school, particularly in Years 7 and 8. Every two years, the Oceania Championships are held, traditionally featuring only long and relay distances, but now also including sprint and middle distances. The youngest age category for teams is men and women under 16 years old (M16, W16). Additionally, the Orienteering NZ Junior Camp is held annually, rotating among various locations/clubs. This camp usually takes place in December and is highly sought after by young participants (School orienteering in New Zealand, 2023).

Orienteering was introduced to Ukraine in the 1960s, when the first Ukrainian Orienteering Championship was held in the city of Kaniv. The development of orienteering in the country has been closely linked with the tourism sector, which was involved in route planning, map drawing, preparing participants, and organizing competitions. There was a noticeable decline in orienteering during the second half of the 1990s due to the worsening economic crisis and reduced funding for sports organizations. Over time, thanks to the efforts of enthusiasts, international orienteering competitions were held in Ukraine. For example, a World Cup stage took place in July 2000 in Truskavets, and the World Championship was held in August 2007 in Kyiv. Currently, due to the ongoing military actions in Ukraine, a significant part of the country is unsuitable for conducting orienteering activities and competitions. In addition to the temporarily occupied territories, cleared areas in various regions still contain explosive remnants, which will pose a threat and hinder the organization of sporting events for a long time. However, despite these challenges, the orienteering community is quickly adapting to the new conditions.

The current development of societal processes in Ukraine requires new approaches to addressing issues related to ensuring social cohesion, integration, and a healthy population. The "Plich-o-Plich" (Shoulder to Shoulder) project is an important social initiative in Ukraine aimed at strengthening social cohesion and supporting an active lifestyle among different population groups.

"Plich-o-Plich All-Ukrainian school leagues" are annual competitions for students across Ukraine, running from September to June, featuring five sports: basketball, volleyball, futsal, orienteering, and cheerleading. The orienteering competitions are included in the program with the aim of developing and popularizing orienteering among school students in all regions of Ukraine, as well as fostering lasting traditions and motivation towards physical education and sports as crucial factors in maintaining a healthy lifestyle.

The competitions consist of five stages: Stage 1 (school), Stage 2 (territorial and district in regional cities), Stage 3 (district and city in regional cities), Stage 4 (regional), and Stage 5 (national). Through team competitions and joint training sessions, participants learn to collaborate, overcome challenges together, and support each other, which significantly enhances social cohesion.

"Plich-o-Plich All-Ukrainian school leagues" is an initiative aimed at supporting and developing student competitions in various sports and activities. This initiative involves organizing competitions among schools across Ukraine to engage youth in an active lifestyle, improve physical fitness levels, and foster team spirit.

Orienteering can be incorporated into educational programs at all levels of education, from primary to higher education. In Ukraine, it is currently implemented only in school-based clubs or extracurricular institutions for students and within certain disciplines in higher education institutions. An example is the Center for Tourism and Local History of Student Youth in the Svyatoshyn District of Kyiv. The CTLC is an extracurricular institution specializing in fostering children's and youth's interest in local history and tourism, as well as a love for their homeland. It offers clubs focused on various aspects of tourism and orienteering, local history, and creativity. The first direction is divided into two clubs: sports tourism and orienteering. There are three main age categories for the club: 7–10 years, 10–15 years, and 15–21 years, each of which is further divided into several groups depending on

age and instructor. The clubs operate based on schools in the Svyatoshyn District or at the CTLC, with the number of sessions and their timing depending on the age of the participants. During the 2022–2023 years, numerous events related to orienteering were held, including training at various locations such as indoor facilities, parks, and forested areas in different types of orienteering, as well as competitions, which are often thematic and help to learn more about significant dates and personalities. In training sessions, children not only improve their physical fitness for competitions but also learn to work with maps of various scales, use a compass on the terrain applying knowledge about azimuths, and study relief forms with contour lines, topographic symbols, and other important elements of orienteering (Center of tourism and local..., 2023).

Students from one of the schools participated in the Ukrainian Trail Orienteering Championship, a type of orienteering focused on accurately determining control points on the terrain using a map, without considering the time taken to complete the course, indicating an expansion of their horizons in this sport and new experiences. CTLC participants also regularly compete in bike orienteering events, which involve orienteering by bicycle. Several City of Kyiv Championships in this type of orienteering have already been held. Unconventional competitions included the CTLC Open Championship in Online Orienteering dedicated to Kyiv Day, conducted remotely rather than in person, demonstrating the versatility of this sport, which allows organizing events not only in traditional sprint or long-distance formats but also virtually using information technology.

As orienteering is a sport that integrates physical fitness, navigation skills, and decision-making, it serves as an effective means for students to develop both Soft skills and Hard skills.

Soft skills developed through orienteering include communication skills, decision-making, teamwork, self-control and self-organization, stress resilience, and analytical thinking. Orienteering is often conducted in team competitions, where students must learn to collaborate effectively to succeed, communicate clearly and concisely with their teammates to provide and receive necessary information. Additionally, participants learn to quickly and efficiently solve problems that arise during orienteering and make decisions, such as finding an alternative route or choosing the best path to the next control point.

Hard skills developed through orienteering include map reading, compass use, physical fitness, and terrain navigation. During orienteering, students learn to read and interpret topographic maps to find their way to control points and use a compass to determine direction. To successfully complete the course, participants need to be in good physical condition, which in turn contributes to improving their overall well-being.

The development of these skills not only supports success in academics and work but also prepares young people for the challenges and opportunities they will face in the future. Research shows that Soft skills, such as communication, teamwork, and problem-solving, positively impact students' academic performance. Hard skills, on the other hand, provide the necessary knowledge and abilities for performing specific professional tasks. Soft skills play a crucial role in personal development, helping individuals build strong relationships, resolve conflicts, and achieve their goals. They also contribute to better self-awareness and confidence, which are important components of emotional

intelligence. Hard skills will also remain in demand as technological advancements create new job opportunities.

Key competencies form the foundation for the comprehensive development of students, preparing them for the challenges of modern society. Their importance lies in their role in fostering skills necessary for successful life and professional activities in the 21st century. Key competencies help students recognize their own strengths and weaknesses, develop self-confidence and independent decision-making abilities, enhance the effectiveness of the learning process, and create a foundation for a fulfilling and successful life. Key competencies include the ability to learn, communicate in state, native, and foreign languages, mathematical and basic scientific and technical competencies, information and communication skills, social and civic competencies, cultural awareness, entrepreneurial skills, and health preservation competencies.

Integrating orienteering into the educational process requires carefully developed teaching and methodological guidelines that consider the specific needs of age groups, curricula, and the capabilities of educational institutions. These guidelines can be implemented during geography lessons and integrated with other school subjects.

The goal of these teaching and methodological guidelines is to increase students' interest in studying geography, develop spatial orientation and map-reading skills, foster teamwork and collaboration skills, encourage a healthy lifestyle, and cultivate a love for their homeland and a respectful attitude towards the environment. The application of teaching and methodological recommendations during geography lessons will contribute to the development of key competencies and transversal skills as outlined in the Model Curriculum for Geography for Grades 6–9 in general secondary education institutions (Fig. 1, 2).

Mathematical competency. Orienteering requires students to navigate using maps and compasses, which promotes spatial thinking, a foundation for understanding mathematical concepts such as angles, distances, ratios, and scale. Many orienteering tasks involve solving mathematical problems, such as calculating the shortest route, determining the optimal start time, or predicting competition outcomes. By solving these problems, students learn to apply mathematical knowledge practically. Working with maps in the field helps students study different landforms and terrain, developing spatial thinking and understanding geometric relationships. Additionally, students develop logical thinking as they analyze information, seek solutions to specific problems, choose the best route considering various factors such as terrain and checkpoint locations, and draw conclusions.

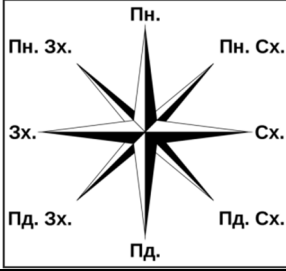
Competencies in natural sciences, technology, and engineering. Students learn to measure distances, navigate using compasses and GPS, and record their routes and results, which enhances their skills in precise measurements and data recording methods. In orienteering, students classify natural objects based on various characteristics (e.g., type of forest or river species), which develops their ability to systematize natural objects. They also learn to explain and describe natural phenomena using scientific terminology, becoming familiar with terms like orienteering, terrain, scale, and geographic coordinates, which helps them communicate more effectively in scientific contexts. Students encounter research problems such as determining the optimal route or analyzing terrain, which aids in learning how to investigate nature. Practical application of geographic knowledge during orienteering enhances their learning experience.

6 КЛАС

Тема: Орієнтування на місцевості

Мета: навчитися визначати сторони горизонту, напрямки, азимут, вимірювати відстані, читати карту та пересуватися по місцевості за допомогою карти та компаса.

Завдання 1. Визначення сторін горизонту.
За допомогою компаса визначте сторони горизонту. Запишіть в бланк які видимі об'єкти знаходяться на північ від вас, які на південь, на захід та схід.

Північ	Південь	Захід	Схід

Завдання 2. Визначення напрямку.
За допомогою компаса визначте напрямки:

- від вашого класу до шкільної бібліотеки;
- від шкільної бібліотеки до головного входу школи;
- від головного входу школи до спортивного майданчика;
- від спортивного майданчика до найвищого дерева на території школи;
- від найвищого дерева до вашого класу.

На аркуші паперу схематично відобразіть напрямки вашого руху.

Fig. 1. Example of teaching and methodological recommendations for 6th grade students

9 КЛАС

Тема: Міжнародний день туризму

Мета: залучити учнів до активного способу вивчення природи та розвитку навичок орієнтування, сприяти командній співпраці та підтримці.

Завдання. Змагання зі спортивного орієнтування.

Місце: територія школи та прилегла місцевість або парк.

Учасники: учні 9-х класів.

Визначити категорії учасників (дівчата, хлопці). Для кожної категорії розробити окремий маршрут з контрольними пунктами (КП). Перед початком змагань розмістити на місцевості відповідні КП. Розробити регламент змагань, що включає в себе: дату, час та місце проведення змагань, програму змагань, систему нарахування балів, нагородження переможців та призерів.

Учням буде запропоновано карту зі спортивним орієнтувальним маршрутом на базі шкільного двору та прилеглої місцевості або парку, та картки учасника змагань⁴. На маршруті буде розміщено КП. Перед початком маршруту кожен учень отримає карту маршруту з позначеними КП. Учні повинні знайти та відвідати кожну контрольну точку відповідно до маршруту, використовуючи карту та компас, та поставити позначку у картку⁴.

Переможці та призери в кожній категорії визначаються за найкращим часом проходження дистанції. Переможці та призери нагороджуються грамотами та призами, а усі учасники – дипломами за участь у змаганнях. Після проведення змагань необхідно проаналізувати їх проведення, щоб виявити недоліки та внести пропозиції щодо їх усунення.

⁴Картка учасника змагань

1	2	3	4	5	6	7
6	9	10	11	12	R	R
Прізвище						
Ім'я						
Категорія						

Fig. 2. Example of teaching and methodological recommendations for 9th grade students

Innovation. By incorporating elements of orienteering into geography lessons, students can apply their ideas in practical projects, such as developing routes, creating new navigation methods, or improving existing orienteering techniques. This fosters project-based thinking and the implementation of innovative ideas. Students can invent and test various strategies to achieve goals, which enhance their

creativity and innovative potential. Teamwork during tasks promotes collective creativity and the adoption of innovative approaches.

Environmental competency. Since lessons incorporating elements of orienteering are often conducted in natural environments, they provide students with opportunities to explore various ecosystems and familiarize themselves with

their characteristics, which promote an understanding of the importance of preserving the natural environment and adopting responsible attitudes toward it. Orienteering can help students learn to anticipate the environmental consequences of human actions. While moving through natural settings, students are taught to respect nature, avoid littering, and adhere to principles of environmental protection. Students learn to analyze the impact of different types of orienteering on ecosystems, choose routes that minimize this impact, and suggest ways to preserve the environment.

Information and communication competency. During orienteering, students process information about routes, distances, and territorial features, learning to identify and analyze key information necessary for successful navigation and overcoming obstacles. They develop skills in searching for, processing, storing, and transforming scientific information using modern information and communication technologies.

Lifelong learning. Incorporating elements of orienteering into lessons sets clear and understandable goals for students, such as finding all checkpoints in the shortest time or with the fewest mistakes, which fosters the ability to set goals, plan their achievement, and evaluate results. Students learn different strategies, methods, and tools that help them achieve their goals, and develop the ability to choose the most effective approach to solving problems or reaching objectives. They learn to plan their actions, organize time and resources, and develop skills in systematic problem-solving and planning in unfamiliar or challenging conditions. Based on this experience, students acquire the ability to independently gain knowledge, improve their skills and abilities, and cultivate a desire and capability for continuous learning.

Civic and social competencies. Lessons and competitions are often held in scenic locations, allowing students to explore their local area and become familiar with its features. This can motivate students to share information about the beauty and uniqueness of their environment with friends and family. Students may also engage in addressing local issues. Conducting lessons outdoors can give students the opportunity to see environmental problems in their region, such as pollution, deforestation, or soil degradation, which can motivate them to participate in beautification and conservation projects, as well as collaborate with local authorities and community organizations. Students develop collaboration and teamwork skills during orienteering. They learn to discuss ideas, make joint decisions, and implement projects while considering the opinions and support of other participants. Additionally, orienteering is an active sport that requires physical fitness, endurance, and coordination, promoting the development and spread of a healthy lifestyle among youth.

Cultural competency. Through engaging in orienteering, students use knowledge from geography, cartography, meteorology, and other natural sciences to navigate effectively in natural environments. They learn to apply this knowledge practically, which broadens their understanding of natural processes and phenomena. Students explore different natural landscapes, cultural features of various regions, and the relationships between humans and their environments, thereby developing a cultural worldview and understanding the importance of preserving and respecting diverse natural and cultural values.

Entrepreneurial skills. Solving tasks, planning routes, and managing time and resources are elements that develop planning and decision-making skills. Orienteering can motivate students to seek new opportunities and use their knowledge and skills to achieve success, which fosters entrepreneurial spirit and the ability to find innovative solutions.

Therefore, applying these educational and methodological recommendations will make geography lessons more engaging and dynamic, increase student motivation, and develop essential competencies, useful skills, and abilities. It will also help students improve their physical fitness and intellectual capabilities.

Discussion and conclusions

Orienteering is widely practiced in many countries, and in Scandinavian countries, the UK, and New Zealand, it has been integrated into secondary education. Orienteering combines physical and intellectual abilities, allowing students to develop comprehensively and establish a connection between physical activity and navigation skills. In Ukraine, orienteering is well-developed in almost all regions but typically at the club level or in extracurricular institutions. However, it is worth noting that orienteering has been gaining popularity in secondary education institutions since last year, thanks to the "Plich-o-Plich" (Side by Side) project. Integrating orienteering into the educational process has positive benefits: it promotes an active lifestyle, increases motivation for learning, enhances decision-making skills, fosters teamwork, and helps achieve common goals while developing key competencies. The educational and methodological recommendations for incorporating orienteering into the school curriculum enhance students' interest in natural sciences, develop map-reading skills, encourage mutual support, foster a love for their homeland, and stimulate engagement in sports and a healthy lifestyle.

Authors' contributions: Oleg Gryniuk – conceptualization, methodology, revision, editing; Tanya Gulyas – original draft, educational and methodological recommendations for orienteering; Ariana Radchenko – original draft.

References

- Center of tourism and local history of students of Svyatoshyh district of Kyiv.* (2023). Oniko [in Ukrainian]. [Центр туризму та краєзнавства учнівської молоді Святошинського району м. Києва. (2023). Oniko]. <http://ctkumsv.kyiv.ua>
- Curriculum for the basic school from the course "Physical culture and health".* Swedish National Agency for Education. <https://www.skolverket.se/undervisning/anpassade-grundskolan/laroplan-och-kursplaner-for-anpassade-grundskolan/laroplan-for-anpassade-grundskolan?url=907561864%2Fcompulsorycw%2Fjsp%2Fsubject.htm%3FsubjectCode%3DGRSAIDR01%26tos%3Dgran&sv.url=12.5dfee44715d35a5cdfa889e>
- Gryniuk, O., Stepanets, I., Gryniuk, D., & Uliganets, S. (2021). *Methodological guidelines on orienteering in educational institutions (urban and park orienteering)* [in Ukrainian]. [Гринюк, О., Степанець, І., Гринюк, Д., & Уліганець, С. (2021). Методичні вказівки зі спортивного орієнтування у навчальних закладах (міське та паркове орієнтування)]. <https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2022/05/metodychni-vkazivky-zi-sportyvnoho-oriyentuvannya.pdf>
- Orienteering association in Norway.* <https://www.orienteering.no/next/p/68825/hjem>
- School orienteering in Scotland.* <https://www.scottish-orienteering.org/get-involved/orienteering-in-schools/>
- School orienteering in New Zealand.* <https://www.orienteering.org.nz/about-orienteering/school-orienteering/>

Отримано редакцією журналу / Received: 04.08.24

Прорецензовано / Revised: 15.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

Олег ГРИНЮК, канд. геогр. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-0758-9618
e-mail: oleg.gryniuk@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Тетяна ГУЛЯС, асп.
ORCID ID: 0009-0004-3239-3176
e-mail: tanuagulyas@ukr.net
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Аріана РАДЧЕНКО, студ.
ORCID ID: 0009-0009-4366-1179
e-mail: ariana.radchenko@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВПРОВАДЖЕННЯ СПОРТИВНОГО ОРІЄНТУВАННЯ В НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Вступ. Спортивне орієнтування є одним із популярних видів спорту, що сприяє розвитку фізичних, інтелектуальних та психоемоційних навичок. Завдяки унікальній комбінації фізичної активності й необхідності прийняття швидких рішень, цей вид спорту стає важливим елементом виховання молодого покоління. У сучасному освітньому процесі спортивне орієнтування має великий потенціал для інтеграції в навчальні плани, оскільки воно не лише сприяє фізичному розвитку, але й формує навички критичного мислення, командної роботи та адаптації до різних умов. Однак існують певні труднощі та виклики, які необхідно подолати для досягнення оптимальних результатів. Саме тому актуальним є визначення шляхів реалізації способів впровадження спортивного орієнтування в навчальний процес. Мета цього дослідження – визначення ефективних шляхів інтеграції спортивного орієнтування в навчальний процес для популяризації цього виду спорту, розвитку фізичних, інтелектуальних та психоемоційних навичок учнів.

Методи. Під час дослідження було проаналізовано іноземний досвід і програми спортивного орієнтування з можливістю інтеграції в навчальний процес, огляді існуючих програм та наукових досліджень, присвячених спортивному орієнтуванню в Україні та визначенні компетентнісного підходу.

Результати. Спортивне орієнтування має значний вплив на формування фізичних і інтелектуальних навичок учнів. Одним із ключових викликів впровадження спортивного орієнтування в навчальний процес є необхідність адаптації навчальних програм і підготовки педагогічних кадрів. Запропоновані в дослідженні рекомендації демонструють, що за умов належного впровадження, спортивне орієнтування може стати важливим елементом освітнього процесу, який сприяє не лише фізичному вихованню, але й розвитку ключових компетентностей, критичного мислення, лідерських якостей і підвищенню загальної мотивації учнів до навчання.

Висновки. Досвід багатьох країн показує, що включення спортивного орієнтування в освітні програми позитивно впливає на розвиток учнів і студентів, сприяє їхньому загальному гармонійному розвитку. Проведене дослідження показує значний потенціал спортивного орієнтування як ефективного засобу розвитку фізичних, інтелектуальних та психоемоційних навичок учнів. Інтеграція цього виду спорту в навчальний процес сприяє не лише фізичному розвитку молоді, але й формуванню таких важливих життєвих компетенцій, як критичне мислення, командна робота й адаптація до змінних умов. Водночас виявлені виклики, пов'язані із впровадженням спортивного орієнтування, можуть бути подолані завдяки розробці адаптованої методики навчання та інтеграції цього виду спорту в навчальні програми, зокрема з географії.

Ключові слова: спортивне орієнтування, заклади освіти, навчально-методичні рекомендації зі спортивного орієнтування.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

IV. ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 626.81

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.9>

Валентин ХІЛЬЧЕВСЬКИЙ, д-р геогр. наук, проф.

Scopus ID: 6701678708

ORCID ID: 0000-0001-7643-0304

e-mail: valentyn.khilchevskiy@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Цзін'яо ХОУ, магістр

ORCID ID: 0009-0001-2947-0271

e-mail: jingyaohou1231@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА ВОДНИХ РЕСУРСІВ КИТАЮ, ЇХНЄ ВИКОРИСТАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ

Вступ. Стаття є продовженням попереднього дослідження, в якому було охарактеризовано гідрографічні особливості Китаю. Її мета – оцінити водні ресурси Китаю та проблеми, пов'язані з їхнім використанням та управлінням у країні, яка бурхливо розвивається в останні десятиліття.

Методи. Залучалася інформація, розміщена на офіційних сайтах Міністерства водних ресурсів КНР, Міністерства екології та охорони довкілля КНР, Комісії з водних ресурсів басейну р. Янцзи, глобальної інформаційної системи ФАО ООН – Aquastat-FAO (профіль Китаю). Інформація оброблялася статистичними методами.

Результати. На території Китаю виділяється дев'ять основних груп річкових басейнів. На півночі знаходяться: Сун-Ляо (від назв річок Сунгарі та Ляохе) або Хейлун (Амур)-Сунгарі; Хуайхе; Хуанхе; Хай-Луань; внутрішні басейни річок. Загальний середньорічний внутрішній стік у цих п'ятих групах річкових басейнів оцінюється у 535,5 км³, що становить майже 20 % внутрішніх відновних водних ресурсів (ВВВР) країни. На півдні розташовані річки Янцзи, Сіцзян (Перлинна), південно-західна та південно-східна річкові басейнові групи. Загальний середньорічний стік цих чотирьох груп річкових басейнів оцінюється у 2176,2 км³, що становить трохи більше 80 % ВВВР країни. ВВВР (місцевий поверхневий стік разом з підземними водами) становлять 2812,4 км³. Відповідно на одну людину – 2000 м³/рік. Загальні водні ресурси (місцевий і транзитний поверхневий стік разом з підземними водами) становлять 2839,7 км³. Відповідно на одну людину – 2011 м³/рік. Щорічна оцінка водних ресурсів значно залежить від водності року (кількості атмосферних опадів).

Висновки. У Китаї запроваджено політику інтегрованого управління водними ресурсами, що виявилось у прийнятті Водного закону, активізації роботи річкових басейнових комісій, запровадженні стратегії "Трьох червоних ліній", торгівлі правами на воду тощо. Надмірна експлуатація водних ресурсів у попередній період призвела до скорочення водоносних горизонтів у районах виробництва зерна, значного скорочення річкового стоку і часто сильного забруднення річок. Зусилля, які докладають урядові органи, за офіційними даними дають позитивні результати – якість поверхневих вод Китаю поступово покращується.

Ключові слова: водні ресурси, поверхневі води, підземні води, управління, стратегія "Три червоні лінії", торгівля правом на воду, перекидання річкового стоку, Китай.

Вступ

Стаття є продовженням попереднього дослідження, в якому було охарактеризовано гідрографічні особливості Китаю: моря (Бохайське, Жовте, Східно-китайське та Південнокитайське); річки (Янцзи, Хуанхе, Сіцзян, Сунгарі, Ялуцзян, Ханьшуй, Ляохе, Хайхе, Хуайхе та ін.); озера (Кукунор / Цінхай, Поянху, Дунтінху, Тайху, Далайнор та ін.); водосховища (Три ущелини, Лунтань, Даньцзянкоу, Лун'янся, Сін'янцзяншуйку та ін.); Великий канал – Даюньхе (Хільчевський, & Хоу, 2024; Khilchevskiy, Hou, & Zabokrytska, 2024). Показано, що більшість річок розташовані у східній частині Китаю, де мусонний клімат забезпечує сильні опади, а понад третина площі країни належить до басейнів внутрішнього стоку.

Китай – країна з величезною територією (9,6 млн км²) і кількістю населення (1 411 750 000 жителів). За останні 40 років країна зазнала колосальних соціальних та економічних реформ. З того часу, як Китай почав реформування своєї економіки в 1978 р., зростання ВВП у середньому становило понад 9 % на рік. В останні роки воно сповільнилося. Після помірного збільшення вслід за пандемією COVID-19 на 5,2 % у 2023 р., прогнозувалося зростання на 4,5 % у 2024 р. (World Bank, 2024).

Швидке економічне збільшення, зокрема, створило великі проблеми для управління водними ресурсами через значний попит на воду та дефіцит її доступних ресурсів у деяких регіонах у поєднанні із серйозним забрудненням води та іншими екологічними проблемами, пов'язаними з водою (Liu, & Speed, 2009).

Нестача води зачіпає близько 40 млн міських жителів (He, Harden, & Liu, 2020). Це особливо є очевидним у північній частині Китаю, регіоні, який має значні відмінності порівняно з південною частиною (Shen, 2021). Незважаючи на те, що північний регіон охоплює 64 % країни і там проживає 46 % населення Китаю, на півночі міститься лише 19 % водних ресурсів (Ministry of Water Recourses, 2023). З іншого боку, на півдні, де водних ресурсів значно більше, постійне населення становить приблизно 53,6 %. За оцінками, понад 80 % водних ресурсів на душу населення (3481 м³/рік) зосереджено в цьому регіоні, що значно перевищує доступність води порівняно з північною частиною (De Souza, & Santos, 2024).

У 2011 р. Державна рада КНР розробила та впровадила стратегію "Три червоні лінії" та цілі управління водними ресурсами Китаю на найближчі 20 років. Метою стратегії стало: 1) контроль загального обсягу водокори-

ствання; 2) підвищення ефективності водокористування; 3) контроль загального обсягу скидання забруднювальних речовин у річки (De Souza, & Santos, 2024).

Поглиблення знань із проблем водних ресурсів Китаю та механізмів управління ними, реалізації водогосподарських проєктів становить значний інтерес і для українських дослідників, особливо в контексті ліквідації наслідків пошкодження та руйнації водної інфраструктури через російсько-українську війну, що розпочалася 24 лютого 2022 р. (Shumilova et al., 2023).

Аналіз основних публікацій. Питання водних ресурсів та управління ними широко висвітлюються в китайській та англomовній науковій літературі. Розглянемо деякі з них.

Як зазначено в роботі (Jia, & Li, 2021), з давніх часів управління водними ресурсами в Китаї завжди розглядалося як найважливіша національна проблема. За тисячі років воно еволюціонувало від боротьби з повеннями, вирішення питань іригації та навігації до сучасного великомасштабного водопостачання, контролю забруднення вод і захисту довкілля (Feng et al., 2006). Міністерство водних ресурсів Китаю публікує щорічні бюлетені водних ресурсів, у яких наводить дані про доступність водних ресурсів, їхнє використання основними секторами економіки тощо (China's 2022 Water Resources..., 2022).

У ґрунтовній праці (Sarpong et al., 2020) про стан водних ресурсів Китаю охарактеризовано клімат і водні ресурси, нерівномірний розподіл води по території, вплив змін клімату на водні ресурси, економічний розвиток країни та моделі водокористування, наслідки водних проблем для країни, заходи, які реалізовує уряд з метою сталого розвитку водної сфери. Оцінювання водних ресурсів Китаю з позицій сталого розвитку висвітлено також у дослідженні Азійського банку розвитку (AD, 2018), працях (Shen et al., 2021; Song et al., 2010).

У публікації (Chen, 2021) охарактеризовано динаміку загального обсягу водних ресурсів у Китаї протягом 1956–2020 рр., проаналізовано кількісні характеристики водних ресурсів країни та їхнє використання за 2020 р.

Водні ресурси підземних вод та напрями інтегрованого управління ними висвітлено у праці (Liu, & Zheng, 2015). Реалізації стратегії "Три червоні лінії" та цілям управління водними ресурсами присвячено публікацію (Wu et al., 2021).

У статті (Collins, & Reddy, 2022), опублікованій у відомому журналі "Foreign Affairs", зауважується, що у випадку поглиблення водних проблем у Китаї може виникнути глобальна продовольча криза та криза ланцюгів постачання у світі.

Україномовних праць з водних ресурсів Китаю, опублікованих у наукових виданнях, виявити не вдалося.

Метою цього дослідження було охарактеризувати водні ресурси Китаю та проблеми, пов'язані з їхнім використанням та управлінням у країні, яка бурхливо розвивається в останні десятиліття.

Методи

Для написання статті було залучено інформацію, розміщену на офіційних сайтах Міністерства водних ресурсів КНР (Ministry of Water Resources ..., 2024), Міністерства екології та охорони довкілля КНР (Ministry of Ecology ..., 2024), Комісії з водних ресурсів басейну річки Янцзи (Changjiang Water Resources ..., 2024), глобальної інформаційної системи з водних ресурсів при ФАО ООН (Aquastat-FAO: Profile ..., 2024) – профіль Китаю. Інформація оброблялася статистичними методами.

Результати

1. Оцінювання водних ресурсів. Середньорічний річковий стік, що утворюється на території Китаю, становить 2711,5 км³. Атмосферні опади – 98 % загального річкового стоку, інші 2 % надходять від танення льодовиків (Aquastat-FAO: Profile..., 2024).

1.1. Річки. На території Китаю виділяється дев'ять основних груп річкових басейнів (рис. 1).

Із них на півночі знаходяться: Сун-Ляо (від назв річок Сунгарі та Ляохе) або Хейлун (Амур)-Сунгарі; Хуайхе; Хуанхе; Хай-Луань; внутрішні басейни річок. Сумарний середньорічний внутрішній стік у цих п'ятьох групах річкових басейнів оцінюється у 535,5 км³, що становить майже 20 % внутрішніх відновних водних ресурсів (ВВВР) країни (табл. 1). На півдні розташовані річки Янцзи, Сіцзян (Перлина), Південно-західна та Південно-східна річкові басейнові групи. Сумарний середньорічний стік цих чотирьох груп річкових басейнів оцінюється у 2176,2 км³, що становить трохи більше 80 % ВВВР країни.

Загалом у країні налічується понад 50 тис. річок із площею басейну понад 100 км², із яких 1500 річок мають басейн, який перевищує 1000 км². Річки можна поділити на дві категорії: річки, що впадають у моря, і внутрішні річки, які впадають у пониження внутрішніх безстічних районів (ендореїні басейни). Загальна площа водозборів річок, що впадають у море, охоплює близько 64 % території, більшість із них впадає в Тихий океан, а незначна кількість – в Індійський і Північний Льодовитий. Ендореїні річкові басейни охоплюють 36 % загальної площі країни.

Обсяг води, що надходить із Китаю до дев'яти сусідніх країн (Бутан, Індія, Казахстан, Киргизстан, Лаос, Монголія, Непал, Пакистан та В'єтнам), оцінюється майже в 718 км³ на рік. На півночі р. Хейлун (Амур) заходить на територію РФ, перш ніж впасти в Охотське море; р. Ертіс впадає в р. Об у Казахстані, р. Ілі – в оз. Балхаш у Казахстані, а р. Суйфень (Раздольная) протікає через РФ і впадає в Амурську затоку Японського моря біля Владивостока.

На півдні р. Юань, Лисянь, Панлонг є верхів'ями р. Хонгха (Червоної річки) у В'єтнамі; р. Ланьцан стає р. Меконг після виходу на територію Лаосу; р. Ну стає р. Салуїн після виходу на територію М'янми, р. Ярлунг-Зангбо називається р. Брахмапутра, а річки Ланген-Зангбо та Сенге-Зангбо у Західному Тибеті є верхів'ям р. Інд, що протікає через Індію та Пакистан в Індійський океан.

У Китаї надходить річковий стік із шести сусідніх країн (Індія, Казахстан, Киргизстан, Монголія, Пакистан і В'єтнам) через 12 основних річок. Середній річний об'єм води, що надходить у країну, становить трохи більше 17 км³, із яких 4,2 % припадає на басейн р. Хейлун (Амур) із Монголії, 52,9 % – на внутрішні річки, 42,2 % – на басейн р. Сіцзян (Чжуцзян) із В'єтнаму та 0,7 % – на річки на південному заході.

Також є низка прикордонних річок. Основне русло р. Хейлун (Амур) та її притоки вище за течією [річки Ергунь (Аргунь) та Усулі] протікають уздовж кордону між Китаєм та РФ. Після прийому стоку р. Сунгарі (10,9 км³/рік) р. Хейлун (Амур) виходить на територію РФ. Загальний стік річок Хейлун і Сунгарі (117 км³/рік) вважається таким, що витікає з Китаю, тоді як ресурси до витікання вже включені до підрахунку водних ресурсів країни. Річки Туманган та Ялуцзян протікають уздовж кордону між Китаєм і КНДР. Проте відповідний стік не вважається таким, що витікає, оскільки ці річки не залишають територію Китаю. Половина загального стоку цих річок, а саме 20,3 км³/рік та 10,15 км³/рік, ураховується кожною країною.

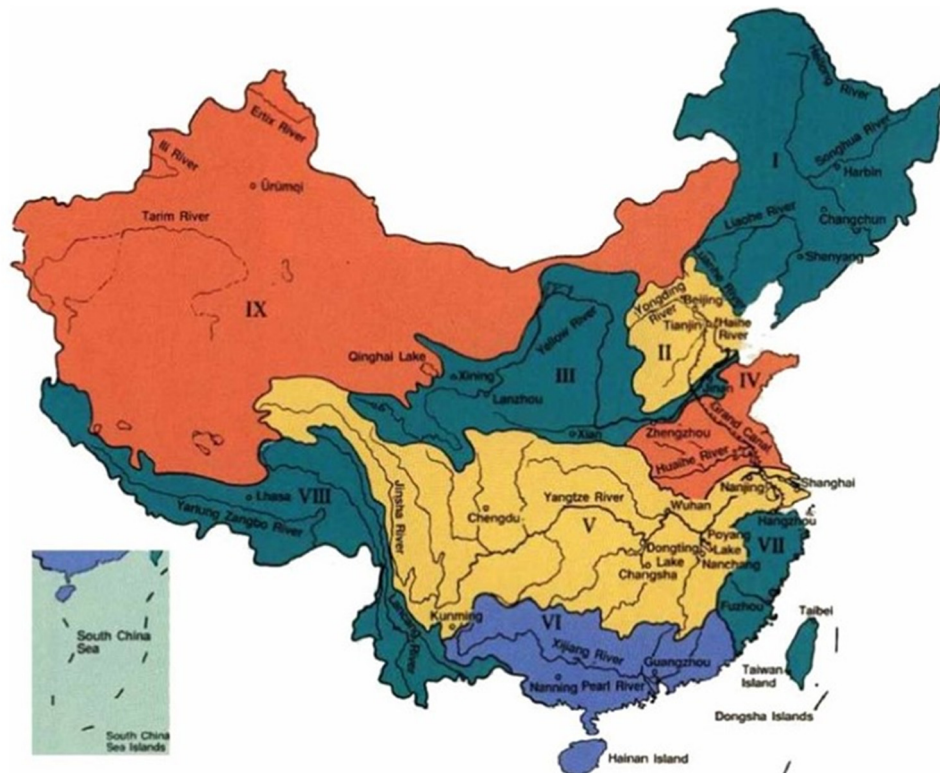

Рис. 1. Основні річкові басейнові групи на території Китаю:
 I – Сунгарі-Ляохе; II – Хайхе-Луаньхе; III – Хуанхе; IV – Хуайхе; V – Янцзи; VI – Сіцзян;
 VII – Південно-східний річковий басейн; VIII – Південно-західний річковий басейн;
 IX – Північно-західний річковий басейн (Liu, & Speed, 2009)

Таблиця 1

Характеристика основних груп річкових басейнів Китаю
 (укладено авторами за Aquastat-FAO: Profile..., 2024)

Групи річкових басейнів	Водний стік, км ³ /рік	Частка від загального, %
Північна		
Сун-Ляо	192,2	7,1
Хуайхе	96,1	3,5
Хуанхе	74,4	2,7
Хай-Луань	42,2	1,6
Внутрішні басейни річок	130,4	4,8
Всього північна частина	535,3	19,8
Південна		
Янцзи	999,9	36,9
Сіцзян	333,8	12,3
Пд.-зх. група басейнів	583,3	21,5
Пд.-сх. група басейнів	259,2	9,6
Всього південна частина	2176,2	80,3
Всього по країні	2711,5	100

1.2. *Льодовики*. Загальна площа льодовиків у Китаї становить близько 58651 км², вони простягаються на шість північно-західних і південно-західних провінцій або автономних районів (Ганьсу, Цінхай, Синьцзян-Уйгурський, Тибетський, Сичуань та Юньнань). У цілому льодовикові запаси країни становлять близько 5100 км³. Кількість середньорічної талої льодовикової води – близько 56 км³.

1.3. *Підземні води*. Середньорічні ресурси підземних вод для країни оцінюються у 828,8 км³. Та частина, яка гідравлічно зв'язана з річковим стоком і яку добувати не можна, становить 727,9 км³. Отже, доступні до використання підземні води оцінюються в 100,9 км³.

Близько 70 % ресурсів підземних вод знаходяться у Південному Китаї, а 30 % – у Північному Китаї. Водонасні горизонти сильно відрізняються по всьому Північному Китаї та мають складну геологічну структуру. На відміну від півдня, де села в гірських районах можуть використовувати ресурси підземних вод, гірські райони на півночі Китаю часто відчують дефіцит підземних вод. На плоских рівнинах, особливо в районах поблизу узбережжя й особливо в басейні р. Хайхе, часто водонасні горизонти є багатшаровими, вони мають від двох до п'яти шарів. Перший та третій шари є найбагатшими на водні ресурси.

Перший шар являє собою незамкнений водоносний горизонт, що складається з однорідного крупнозернистого піску і гравію. Інші шари є замкненими водоносними горизонтами. У деяких районах, особливо у східних частинах басейну р. Хайхе, існує шар підземних вод з підвищеною мінералізацією. Утворена під час попереднього льодовикового періоду вода з підвищеною мінералізацією часто знаходиться у другому шарі. Цю воду необхідно знесолювати перед використанням у сільському господарстві (Wang et al., 2005).

1.4. Відновні водні ресурси. Відновні водні ресурси – це стік річок разом з тією частиною підземних вод, яку можна добувати. Середньобаторічні внутрішні відновні водні ресурси Китаю (або місцеві водні ресурси) становлять 2812,4 км³ (табл. 2). Середньобаторічні загальні відновні водні ресурси країни (внутрішні разом із припливом із сусідніх країн) становлять 2839,7 км³. Країна має дуже низький

коефіцієнт зовнішньої залежності водних ресурсів – 1 % (залежність від зовнішнього припливу).

Загальні відновні водні ресурси на одного жителя у 2024 р. становлять 2011 м³/рік, внутрішні відновні водні ресурси на одного жителя – 2000 м³/рік (див. табл. 2), що порівняно з пороговими значеннями індикатора водного стресу Фалькенмарк означає водну вразливість (водні ресурси стабільні > 2500 м³/рік; водна вразливість – 1700–2500; водний стрес < 1700; водний дефіцит < 1000; абсолютний водний дефіцит < 500).

1.5. Динаміка водних ресурсів протягом 2011–2022 рр. Розглянемо динаміку водних ресурсів Китаю протягом 2011–2022 рр. на основі даних, опублікованих у "Бюлетені водних ресурсів Китаю за 2022 рік" (China's 2022 Water Resources ..., 2022) за чотирма характеристиками: кількість атмосферних опадів; ресурси поверхневих вод; ресурси підземних вод; загальні водні ресурси (табл. 3).

Таблиця 2

Характеристика середньорічних показників відновних водних ресурсів у Китаї
(укладено авторами за Aquastat-FAO: Profile..., 2024)

Вид водних ресурсів	Диференціація видів водних ресурсів	Об'єм, км ³	Примітки
Атмосферні опади		6189	645 мм/рік
Поверхневі води	Річковий стік внутрішній (А)	2711,5	
	Зовнішній приплив річкового стоку в країну (Б)	27,3	З території Монголії, Казахстану, Киргизстану, Індії, Пакистану, В'єтнаму
	Відтік з території країни		717,9 км ³ – на територію РФ, Казахстану, Киргизстану, Індії, Непалу, М'янми, Лаосу, В'єтнаму
	Загальний річковий стік (ЗРС), ЗРС = А + Б	2738,8	
Підземні води	Прогнозні ресурси	828,8	727,9 км ³ – гідравлічно зв'язані з річковим стоком (добувати не можна)
	Доступні до використання (Д)	100,9	
Внутрішні водні ресурси (ВВР)	ВВР = А + Д	2812,4	Внутрішні водні ресурси на одну людину: 2000 м ³ /рік
Загальні водні ресурси (ЗВР)	ЗВР = ЗРС + Д	2839,7	Загальні водні ресурси на одну людину: 2011 м ³ /рік

Таблиця 3

Середньорічні показники наявних водних ресурсів у Китаї протягом 2011–2022 рр., км³
(укладено авторами за China's 2022 Water Resources..., 2022)

№	Рік	Атмосферні опади, мм	Поверхневі води, км ³	Підземні води, км ³	Загальні водні ресурси, км ³
1	2011	582,3	2221,4	721,5	2325,3
2	2012	668,0	2837,3	829,5	2952,9
3	2013	661,9	2683,9	808,1	2795,8
4	2014	622,3	2626,4	774,5	2726,7
5	2015	660,8	2690,1	779,7	2796,3
6	2016	730,0	3127,4	885,5	3246,6
7	2017	664,8	2774,6	830,9	2876,1
8	2018	682,5	2632,6	824,6	2746,3
9	2019	651,3	2799,3	819,2	2904,1
10	2020	706,5	3040,7	855,4	3160,5
11	2021	691,6	2831,1	819,6	2963,8
12	2022	631,5	2598,4	792,4	2708,8

При середньому багаторічному значенні 645 мм, протягом досліджуваного періоду кількість атмосферних опадів коливалася від 582,3 мм у 2011 р. (на 9,7 % менше, ніж середнє багаторічне значення) до 730 мм у 2016 р. (на 13,2 % більше, ніж середнє багаторічне значення). Як видно з рис. 2, коливання кількості опадів по роках впливає на обсяг поверхневих і загальних водних ресурсів.

Наприклад, згідно з опублікованими даними, у країні був дещо посушливий 2022 рік: випало 631,5 мм опадів, що на 2,0 % менше від багаторічного середнього значення. Загальний обсяг водних ресурсів країни становив 2708,81 км³, що означало зниження на 1,9 % від багаторічного середнього значення.

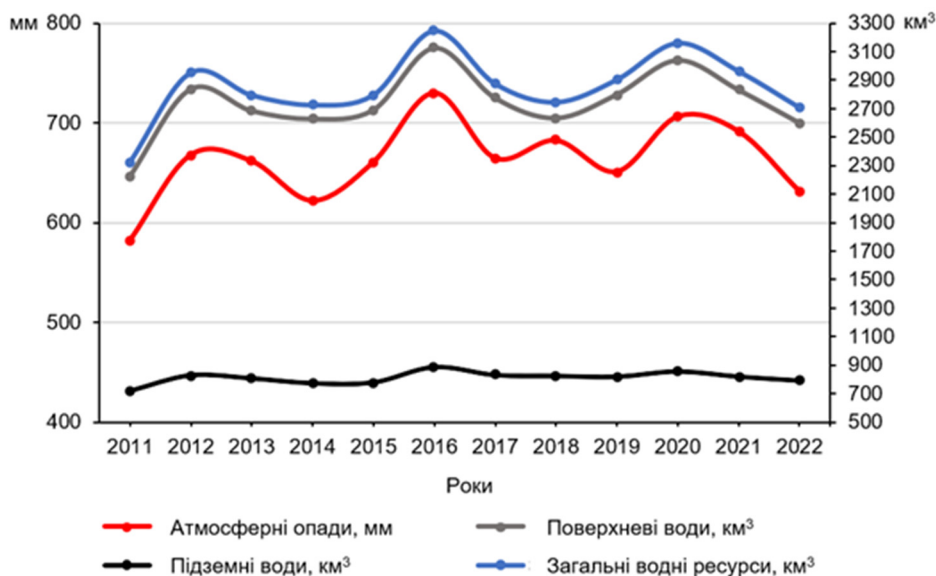

Рис. 2. Динаміка середньорічних показників – кількості атмосферних опадів (мм) та обсягів водних ресурсів (км³) у Китаї протягом 2011–2022 рр. (укладено авторами за China's, 2022 Water Resources ..., 2022)

2. Використання водних ресурсів. Розглянемо динаміку водокористування Китаю протягом 2011–2022 рр. (China's, 2022 Water Resources..., 2022) за чотирма основними видами водокористувачів: сільське господарство; промисловість; комунальне господарство; екологічні потреби (табл. 4). Також у табл. 4 наведено: сумарне водокористування; водокористування на одну людину; водокористування, яке припадає на 10 тис. юанів ВВП (валового внутрішнього продукту).

На рис. 3 ілюструються тенденції зниження водокористування на одну людину на рік і особливо водокори-

стування, яке припадає на 10 тис. юанів ВВП, що свідчить про тенденцію економного використання водних ресурсів у країні. Якщо розглядати структуру основних водокористувачів за досліджувані 12 років, то помітна певна тенденція до зменшення використання води у промисловості (із 24 до 16 %) і відповідне зростання у сільському господарстві (із 61 до 63 %), комунальній сфері (із 13 до 15 %) та на екологічні потреби (із 2 до 6 %) – табл. 5. На рис. 4 зображено структурне співвідношення між використанням води основними водокористувачами у 2022 р.

Таблиця 4

Середні за рік показники водокористування в Китаї протягом 2011–2022 рр., км³: сільськогосподарське; промислове; комунальне; екологічне (укладено авторами за China's, 2022 Water Resources..., 2022)

№	Рік	Види водокористування, км ³					водокористування на одну людину, м ³	на 1000 юанів ВВП, м ³
		сільськогосподарське	промислове	комунальне	екологічне	всього		
1	2011	374,4	146,2	80,0	11,2	611,8	454	129
2	2012	389,9	137,9	74,2	11,4	613,4	454	118
3	2013	392	141	74,8	10,5	618,3	456	109
4	2014	387	135,3	76,8	10,4	609,5	447	96
5	2015	385,1	133,7	79,3	12,2	610,3	445	90
6	2016	376,8	130,8	82,8	14,3	604,7	438	81
7	2017	376,6	127,7	83,8	16,2	604,3	436	73
8	2018	369,3	126,2	86	20,1	601,6	432	66,8
9	2019	368,2	121,8	87,2	25	602,2	431	60,8
10	2020	361,2	103	86,3	30,7	581,2	412	57,2
11	2021	364,4	105	90,9	31,7	592	419	51,8
12	2022	378,1	96,8	90,6	34,3	598,9	425	49,6

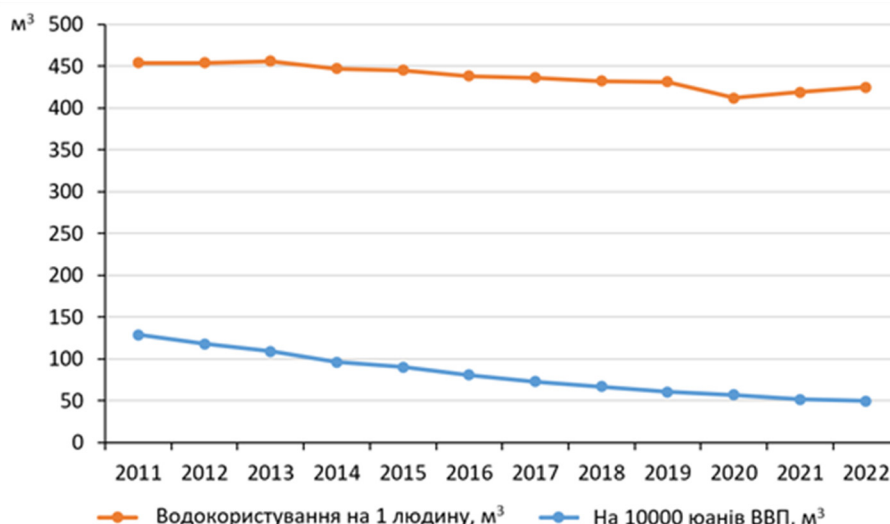

Рис. 3. Динаміка середньорічних показників водокористування на одну людину/рік і водокористування, яке припадає на 10 тис. юанів ВВП у Китаї протягом 2011–2022 рр. (укладено авторами за China's, 2022 Water Resources..., 2022)

Таблиця 5

Середня за рік частка різних видів водокористування в Китаї протягом 2011–2022 рр., у відсотках: сільськогосподарське; промислове; комунальне; екологічне (укладено авторами за China's, 2022 Water Resources..., 2022)

№	рік	Види водокористування, %				Всього
		сільськогосподарське	промислове	комунальне	екологічне	
1	2011	61	24	13	2	100
2	2015	63	22	13	2	100
3	2020	62	18	15	5	100
4	2022	63	16	15	6	100

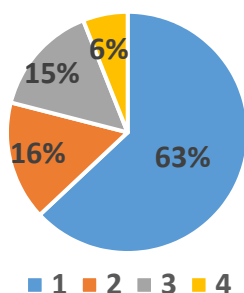

Рис. 4. Середньорічна частка різних видів водокористування в Китаї у 2022 р., у відсотках: 1 – сільськогосподарське; 2 – промислове; 3 – комунальне; 4 – екологічне

3. Управління водними ресурсами. Управління водними ресурсами в Китаї з давніх часів розглядалося як найважливіша національна проблема. За тисячі років управління водними ресурсами в Китаї еволюціонувало від боротьби з повеннями, іригації та навігації до сучасного великомасштабного водопостачання, контролю забруднення води та захисту навколишнього середовища, при цьому стале управління водними ресурсами є головною проблемою сьогодення.

Загалом, після створення КНР у 1949 р., зберігалася традиція китайської цивілізації надавати великого значення контролю над водними ресурсами. У 1950-х рр., із

соціалістичними перетвореннями, промисловість, торгівля й сільське господарство були перетворені на державну власність, а водопостачання поступово почало розглядатися як соціальний добробут; управління водними ресурсами було зосереджено на інженерному плануванні та будівництві водогосподарських споруд для боротьби з повеннями, водопостачання та вироблення гідроелектроенергії, а також запобігання й контролю ерозії ґрунту. Ця тенденція зберігалася до кінця 1978 р., коли настав період реформ і відкритості.

Із 1979 р. намітилася тенденція від управління інженерним забезпеченням водного господарства до управління водними ресурсами на макрофоні реформування від планової економіки до ринкової. Поступово було прийнято концепцію оплати води і навіть ціноутворення на повну собівартість. У 1988 р. перший закон про воду встановив систему дозволів на забір води.

Закон про воду КНР, переглянутий 2002 р., запровадив інтегровану систему управління водними ресурсами, яка поєднує управління басейном із регіональним управлінням. У деяких регіонах було випробувано систему торгівлі правами на водокористування.

2016 р. став початком нового періоду із впровадженням по всій країні системи River Chief, яка створила сильний механізм координації між секторами економіки та регіонами для комплексного управління водними ресурсами на басейновій основі. Хронологія розвитку управління водними ресурсами в Китаї узагальнена в табл. 6.

Таблиця 6

Хронологія розвитку управління водними ресурсами в Китаї (Jia, & Li, 2021)

Періоди, роки	Характеристика управління водними ресурсами
До 1949 р.	Давня традиція цивілізації керування водними ресурсами. Центральний уряд відповідає за управління водними ресурсами, що зосереджене на боротьбі з повеннями та на водному транспорті, створюючи спеціальні установи з управління водними ресурсами; місцеві чиновники брали активну участь у реалізації проектів з охорони водних ресурсів
1949–1978	Неформальне управління водними ресурсами, інженерно-орієнтоване управління водними ресурсами на боротьбу з повеннями та водопостачання, розподіл водних ресурсів, пов'язаний із плануванням та управлінням інженерними проектами
1979–2001	Ресурсоорієнтоване управління та ініціювання комплексного управління водними ресурсами, упровадження системи ціноутворення на воду та системи дозволів на забір води
2002–2016	Об'єднання управління водозборами та регіонального управління водними ресурсами (2002 р.), дозвіл торгівлі правами на воду, три червоні лінії найсуворішого управління водними ресурсами (2011 р.)
Після 2016 р.	Комплексне управління річками, озерами та їхніми басейнами шляхом упровадження системи River Chief

У Китаї за управління водними ресурсами відповідає декілька міністерств, які перебувають під юрисдикцією Державної Ради КНР:

- безпосереднє управління водними ресурсами – Міністерство водних ресурсів;
- контроль забруднення вод – Міністерство екології та охорони довкілля;
- водовідведення та питання, пов'язані зі стічними водами – Міністерство житлового будівництва та розвитку міських і сільських районів;
- підземні води – Міністерство земельних та природних ресурсів.

Крім того, до деяких аспектів управління водними ресурсами причетні ще низка установ (рис. 5).

Рис. 5. Інституційна структура управління водними ресурсами в Китаї (Song et al., 2010)

Зокрема, до сфери Міністерства водних ресурсів належить управління поверхневими та підземними водами, управління річковими басейнами, боротьба з повеннями, збереження води та ґрунту; Міністерства екології й охорони довкілля – охорона вод та контроль їхнього забруднення; Міністерства житлово-комунального господарства та розвитку міст і сіл – комунальне та промислове водопостачання й водовідведення, питання стічних вод; Міністерства сільського господарства – сільськогосподарське водокористування та охорона середовища проживання

риб; Міністерства охорони здоров'я – нагляд та управління стандартами питної води; Міністерства транспорту – контроль забруднення вод, пов'язаного з навігацією на річках (Chen et al., 2021; Feng, He, & Kinne, 2006).

У 2018 р. деякі функції Міністерства водних ресурсів у сфері екологічної політики були передані нещодавно створеному Міністерству екології та охорони довкілля. Міністерство водних ресурсів також поглинуло Комітет з будівництва із проекту "Три ущелини" та Комітет з будівництва із проекту перекидання води з півдня на північ.

У компетенцію Міністерства водних ресурсів входить видача дозволів на воду та збори за її використання, іригація та осушення, збереження води та земель, водні технології, гідрологія, боротьба з повеннями, допомога при посухах, а також міжнародні водні проблеми та співробітництво. Міністерство водних ресурсів також керує органами управління річковими басейнами основних річкових систем.

На сьогоднішній у структурі Міністерства водних ресурсів діють організації, які управляють водними ресурсами країни на басейновій основі, а саме шість комісій з водних ресурсів басейнів річок та одне управління басейну озера:

- Комісія з водних ресурсів басейну річки Янцзи – офіс в м. Ухань;
- Комісія з водних ресурсів басейну річки Хуанхе – м. Чженчжоу;
- Комісія з водних ресурсів басейну річки Хуайхе – м. Бенбу;
- Комісія з водних ресурсів басейну річки Хайхе – м. Тяньцзінь;
- Комісія з водних ресурсів басейну річки Сіцзян (Чжуцзян) – м. Гуанчжоу;
- Комісія з водних ресурсів басейну річок Сунляо (р. Сунгарі та р. Ляохе) – м. Чанчунь;
- Управління басейну озера Тайху – м. Шанхай.

Хоча існують певні відмінності у характері, обсязі повноважень і відповідальності цих комісій, загалом їхні функції подібні.

Розглянемо до прикладу завдання і структуру найбільшої з цих організацій – Комісії з водних ресурсів басейну річки Янцзи – органу управління річковим басейном, створеним Міністерством водних ресурсів КНР для здійснення функцій управління водними ресурсами у басейні річки Янцзи (найбільшої річки країни) та інших річкових басейнах Південно-Західного Китаю (на захід від р. Ланьцан включно). Комісію було відтворено 1950 р. (оскільки до заснування КНР був подібний орган) зі штаб-квартирою в м. Ухань. Комісія відповідає за управління водними ресурсами та забезпечення дотримання законів, комплексне управління водними ресурсами (включаючи збереження, розподіл і захист вод), планування в басейнах, боротьбу з повеннями та ліквідацію наслідків посухи, управління руслом річок, будівництво та управління ключовими гідротехнічними проектами, управління видобутком річкового піску, охорону ґрунтів, гідрологію, наукові дослідження, а також експлуатацію та управління державними активами.

Комісія з водних ресурсів басейну річки Янцзи (КВРБЯ) має потужну розгалужену структуру, яка складається з низки адміністративних органів, установ і підприємств.

Адміністративні органи КВРБЯ:

- Виконавчий офіс.
- Офіс головних інженерів.
- Бюро планування та програмування.
- Бюро водного управління та водних ресурсів.
- Бюро міжнародного співробітництва, науки та технологій.
- Бюро фінансів та економіки.
- Бюро кадрів, праці та освіти.
- Бюро з управління видобутком піску на р. Янцзи.
- Бюро з охорони ґрунтів та водних ресурсів.
- Управління з контролю за повеннями на р. Янцзи.
- Бюро будівництва та управління проектами.
- Бюро цензури.

- Бюро аудиту.
- Бюро з обслуговування пенсіонерів.
- Відділення профспілки Янцзи.
- Спеціальні установи КВРБЯ:
- Бюро з охорони водних ресурсів басейну Янцзи.
- Установи КВРБЯ:
- Гідрологічне бюро.
- Науково-дослідний інститут Янцзи.
- Інститут екологічних досліджень для водних проектів.
- Бюро інженерного будівництва Янцзи.
- Бюро управління гідроенергетичним комплексом Лушуй.
- Інститут геотехніки та досліджень Янцзи.
- Центр комплексного управління.
- Мережевий та інформаційний центр.
- Центр комунікацій і видавництва.
- Центр розвитку людських ресурсів.
- Логістичний центр.
- Центральна станція моніторингу ґрунтів і водозбереження басейну Янцзи.
- Лікарня Янцзи (Центр профілактики та моніторингу шистосомозу).
- Пост зв'язку в Пекіні.
- Підприємства КВРБЯ:
- Генеральна корпорація з розвитку водних ресурсів та гідроенергетики Янцзи.
- Інститут вишукувань, планування, проектування та досліджень Янцзи.
- Бюро управління гідроенергетичним комплексом Даньцзянкоу.
- Консалтингова компанія з проектування Янцзи.

У 2014 р. Китай запустив пілотні проекти з торгівлі правами на воду у п'ятих провінціях (Ганьсу, Гуандун, Хенань, Хубей, Цзянсі) та двох автономних районах – Внутрішня Монголія та Нінся-Хуейський (Jia, 2018). Нині у Китаї права на воду, дозвіл на забір води та виділені водні ресурси можуть продаватися між регіонами, секторами водокористування та окремими користувачами. Зацікавлені сторони можуть продавати свої права на воду постійно або на визначений термін, протягом якого застосовується торговий контракт (Zheng, Liu, & Zhao, 2021).

4. Проект перекидання води "південь – північ".

Проект з перекидання 44,8 км³ води р. Янцзи на північ, у басейни річок Хуанхе та Хайхе. Реалізація проекту стартувала 2002 р. (Yan et al., 2023). Згідно із планом, має бути побудовано три канали завдовжки 1300 км кожен, якими у північні посушливі частини країни перекидатимуться води р. Янцзи. Клімат на півночі Китаю набагато сухіший, ніж на південному сході, а р. Янцзи набагато повноводніша, ніж річок Хуанхе і Хайхе. До того ж, р. Янцзи регулярно спричиняла сильні повені в низинних частинах країни.

Ідея перекидання вод з півдня на північ належить засновнику КНР Мао Цзедуну, який оприлюднив її ще 1952 р. Після багаторічних досліджень було запропоновано проект, за яким вода від р. Янцзи на північ Китаю має прямувати через три мережі каналів: *східний канал* із використанням інфраструктури Великого каналу (14,8 км³); *центральний канал* – від верхів'я р. Ханьшуй (притока Янцзи) до Пекіна та Тяньцзіня (13,0 км³); *західний канал* – для відведення води верхньої течії р. Янцзи, а також річок Меконг і Салуїн у верхів'я р. Хуанхе – 17,0 км³ (South-to-North Water..., 2008).

У 2014 р. було запущено в експлуатацію центральну лінію. Станом на 2020 р. уже працювала перша черга східної лінії. Звіт про техніко-економічне обґрунтування першої черги західного маршруту проекту заплановано завершити в червні 2025 р. Зауважимо, що розташовані нижче за течією р. Меконг та р. Салуїн країни (М'янма, Таїланд, Лаос, Камбоджа та В'єтнам) протестують проти такого проекту. Вартість реалізації проекту, за оцінками, становитиме 62 млрд дол. США (South-to-North Water..., 2008) – більш ніж у два рази вище вартості ГЕС "Три ущелини". Станом на 2012 р. було витрачено близько 34 млрд дол. США (Costly drops, 2013). Будівництво має бути повністю завершено до 2030 р.

5. Стратегія "Три червоні лінії" і проблеми якості води. У Китаї надмірна експлуатація водних ресурсів у попередній період призвела до швидкого скорочення водоносних горизонтів у важливих районах виробництва зерна, значного скорочення річкового стоку і часто сильного забруднення річок. У 2011 р. уряд Китаю створив "Систему жорсткого управління водними ресурсами" або "Три червоні лінії" (ТЧЛ) для країни та провінцій (муніципалітетів, автономних районів). ТЧЛ спрямовані на забезпечення стійкості водних ресурсів шляхом: а) обмеження використання води; б) підвищення ефективності водокористування; в) підвищення якості води (Wu et al., 2021). До певної міри це вдається робити, зокрема знижується загальне використання води (див. табл. 4), водокористування на одну людину (див. рис. 3).

Коротко можна охарактеризувати інформацію Міністерства екології та довкілля Китаю, в якій робиться огляд стану довкілля країни за 2023 р. (CWR, 2024). Для кращого розуміння термінології стосовно якості води, яка використовується в інформації міністерства, звернімося до списку класів якості води, який наведено нижче:

- клас I – якість води джерел водопостачання та водних об'єктів національних природоохоронних територій;
- клас II – якість води централізованих поверхневих джерел водопостачання, водних об'єктів первинних природоохоронних територій, місць проживання рідкісних водних організмів, нерестовищ риб і креветок, а також місць годівлі нагулу риб;
- клас III – в основному підходить для рибогосподарських вод і місць купання та рекреації, зон вторинної охорони поверхневих вод, які використовуються з побутовою метою, місць зимівлі риби та креветок, міграційних каналів, зон аквакультури;
- клас IV – підходить для промислового використання та розваг (без контакту води з людиною);
- клас V – застосовується для зрошувальних вод сільськогосподарського призначення та водойм загального ландшафтного призначення;
- клас V+ – не підходить для будь-якого використання.

За даними міністерського звіту, в останні роки якість поверхневих вод Китаю продовжує покращуватися. Зокрема, частка вод класів I–III збільшилася із 87,9 % у 2022 р. до 89,4 % у 2023 р. Однак клас V+ залишився тим самим – на рівні 0,7 %. Тим часом категорія класів I–III продовжувала перевищувати цільовий показник п'ятирічки більш ніж на 85 % (CWR, 2024).

У 2023 р. чотири із семи річок позбавилися статусу води класу V+: Янцзи, Чжуцзян, Хуайхе і Хайхе.

Дискусія і висновки

1. На території Китаю виділяється дев'ять основних груп річкових басейнів. На півночі знаходяться: Сун-Ляо

(від назв річок Сунгарі та Ляохе) або Хейлун (Амур)-Сунгарі; Хуайхе; Хуанхе; Хай-Луань; внутрішні басейни річок. Сумарний середньорічний внутрішній стік у цих п'ятих групах річкових басейнів оцінюється у 535,5 км³, що становить майже 20 % внутрішніх відновних водних ресурсів (ВВВР) країни. На півдні знаходяться річки Янцзи, Сіцзян (Перлинна), південно-західна та південно-східна річкові басейнові групи. Сумарний середньорічний стік цих чотирьох груп річкових басейнів оцінюється у 2176,2 км³, що становить трохи більше 80 % ВВВР країни.

2. Внутрішні водні ресурси (місцевий поверхневий стік разом з підземними водами) становлять 2812,4 км³. Відповідно на одну людину – 2000 м³/рік.

3. Загальні водні ресурси (місцевий і транзитний поверхневий стік разом з підземними водами) становлять 2839,7 км³. Відповідно на одну людину – 2011 м³/рік.

4. Щорічна оцінка водних ресурсів значно залежить від водності року (кількості атмосферних опадів).

5. У Китаї запроваджено політику інтегрованого управління водними ресурсами, що виявилось у прийнятті Водного закону, активізації роботи шести річкових басейнових комісій та однієї озерної, запровадженні стратегії "Трьох червоних ліній", уведенні торгівлі правами на воду.

6. У 2002 р. стартувала реалізація проекту перекидання води "південь – північ" – перекидання 44,8 км³ води р. Янцзи на північ, у басейни річок Хуанхе, Хуайхе та Хайхе.

7. У Китаї надмірна експлуатація водних ресурсів у попередній період призвела до швидкого скорочення водоносних горизонтів у важливих районах виробництва зерна, значного скорочення річкового стоку й часто сильного забруднення річок.

8. Зусилля, які докладають урядові органи, за офіційними даними дають позитивні результати – якість поверхневих вод Китаю продовжує покращуватися. Приміром, частка вод класів I–III збільшилася із 87,9 % у 2022 р. до 89,4 % – у 2023.

Внесок авторів: Валентин Хільчевський – концептуалізація, методологія, методи, емпіричне дослідження; Цзінь'яо Хоу – аналіз джерел, збір та обробка емпіричних даних, підготовка огляду літератури.

Список використаних джерел

- Хільчевський, В.К., & Хоу, Ц. (2024). Гідрографічна характеристика Китаю: моря, річки, озера, водосховища, канали. *Гідрологія, гідрохімія та гідроекологія*, 4(74), 6–24.
- Aquastat-FAO: Profile of China. (2024). Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://www.fao.org/aquastat/ru/countries-and-basins/country-profiles/country/CHN>
- China's 2022 Water Resources Bulletin Released. <https://www.yicode.org.cn/en/chinas-2022-water-resources-bulletin-released/#>
- Changjiang Water Resources Commission Official. (2022, Jun 01). <https://equalocean.com/briefing>
- Chen, X., Wang, L., Jia, L., & Jia, T. (2021). China's water resources in 2020. *China Geology*, 4(3), 536–538. DOI: <https://doi.org/10.31035/cg2021063>
- Cheng, H., & Hu, Y. (2012). Improving China's water resources management for better adaptation to climate change. *Climatic Change*, 112, 253–282. <https://doi.org/10.1007/s10584-011-0042-8>
- China Overview: Development news, research, data. (2024). World Bank. <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview>
- Collins, G., & Reddy, G. (2022, August 23). *China's Growing Water Crisis*. Foreign Affairs. <https://www.foreignaffairs.com/china/chinas-growing-water-crisis>
- Costly drops. (2013, February 9). *Economist*. <https://www.economist.com/china/2013/02/09/costly-drops>
- Overview of the State of Ecology and Environment Report 2023 Ministry of Ecology and Environment of the People's Republic of China. (2024). CWR. <https://chinawaterrisk.org/resources/analysis-reviews/2023-state-of-ecology-environment-report-review/#:~:text=China's>
- De Souza, A.C., & Santos, D.C. (2024). *The chinese water management system*. Medium. <https://medium.com/mundorama/the-chinese-water-management-system-22bba013d7dc>

- Feng, Y., He, D., & Kinne, B. (2006). Water resources administration institution in China. *Water Policy*, 8(4), 291–301. <https://doi.org/10.1007/s10584-011-0042-8>
- He, C., Harden, C.P., & Liu, Y. (2020). Comparison of water resources management between China and the United States. *Geography and sustainability*, 1(2), 98–108. <https://doi.org/10.1016/j.geosus.2020.04.002>
- Jia, S. (2018). *Water Rights In China: 4 Years On*. CWR. <https://chinawaterrisk.org/interviews/water-rights-in-china-4-years-on/>
- Jia, S., & Li, D. (2021). Evolution of Water Governance in China. *Journal of Water Resources Planning and Management*, 147(8), [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)WR.1943-5452.0001420](https://doi.org/10.1061/(ASCE)WR.1943-5452.0001420)
- Khilchevskiy, V., Hou, J., & Zabokrytska, M. (2024). Hydrographic Conditions and Transformations in the Territory of China. *Socio-geographic factors of regional development*, 152–155.
- Liu, B., & Speed, R. (2009). Water Resources Management in the People's Republic of China. International. *Journal of Water Resources Development*, 25(2), 193–208. <https://doi.org/10.1080/07900620902868596>
- Liu, J., & Zheng, C. (2015). Towards Integrated Groundwater Management in China. *Integrated Groundwater Management* (pp. 455–475). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-23576-9_18
- Managing water resources for sustainable socioeconomic development. A Country Water Assessment for the People's Republic of China*. (2018). ADB. <http://dx.doi.org/10.22617/TCS189800-2>
- Ministry of Ecology and Environment the People's Republic of China. Official website. <https://english.mee.gov.cn>
- Ministry of Water Resources of the People's Republic of China. Official website. <http://www.mwr.gov.cn/english>
- Ministry of Water Resources of the People's Republic of China. (2023). Water Management System and Policies. <http://www.mwr.gov.cn/english/MainAchievements/202312/P02023122741014511188.pdf>
- Sarpong, K. A., Xu, W., Mensah-Akoto, J., Neequaye, J. K., Dadzie, A. A., & Frimpong, O. (2020). Waterscape, State and Situation of China's Water Resources. *Journal of Geoscience and Environment Protection*, 8, 26–51. <https://doi.org/10.4236/gep.2020.810003>
- Shen, D. (2021). *Water Resources Management of the People's Republic of China: Framework, Reform and Implementation*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-61931-2>
- Shumilova, O., Sukhodolov, A., Tockner, K., Khilchevskiy, V., De Meester, L., Stepanenko, S., Trokhymenko, A., Hernandez-Aguero, J.A., & Gleick, P. (2023). Impact of the Russia-Ukraine armed conflict on water resources and water infrastructure. *Nature Sustainability*, 6, 578–586. <https://doi.org/10.1038/s41893-023-01068-x>
- Song, X., Ravesteijn, W., Frostell, B., & Wennersten, R. (2010). Managing water resources for sustainable development: the case of integrated river basin management in China. *Water Science & Technology*, 61(2), 499–506. <https://doi.org/10.2166/wst.2010.848>
- South-to-North Water Diversion Project, China, Water-Technology*. (2008). https://www.water-technology.net/projects/south_north/
- Wang, J., Huang, J., Blanke, A., Huang, Q., & Rozelle, S. (2005). *The development, challenges and management of groundwater in rural China*. International Water Management Institute.
- Wu, B., Zeng, H., Zhu, W., Yan, N., & Ma, Z. (2021). Enhancing China's Three Red Lines strategy with water consumption limitations. *Science Bulletin*, 66(20). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scib.2021.06.012>
- Yan, H., Lin, Y., Chen, Q., Zhang, J., He, S., Feng, T., Wang, Z., Chen, C., & Ding, J. (2023). A Review of the Eco-Environmental Impacts of the South-to-North Water Diversion: Implications for Interbasin. *Water Transfers. Engineering*, 10, 161–169. <https://doi.org/10.1016/j.eng.2023.05.012>
- Zheng, H., Liu, Y., & Zhao, J. (2021, August). Understanding water rights and water trading systems in China: A systematic framework. *Water Security*, 13. <https://doi.org/10.1016/j.wasec.2021.100094>
- References**
- Aquastat-FAO: Profile of China*. <https://www.fao.org/aquastat/ru/countries-and-basins/country-profiles/country/CHN>
- China's 2022 Water Resources Bulletin Released*. <https://www.yicode.org.cn/en/chinas-2022-water-resources-bulletin-released/#>
- Changjiang Water Resources Commission*. Official website. <http://eng.cjw.gov.cn/>
- Chen, X., Wang, L., Jia, L., & Jia, T. (2021). China's water resources in 2020. *China Geology*, 4(3), 536–538. <https://doi.org/10.31035/cg2021063>
- Cheng, H., & Hu, Y. (2012). Improving China's water resources management for better adaptation to climate change. *Climatic Change*, 112, 253–282. <https://doi.org/10.1007/s10584-011-0042-8>
- China Overview: Development news, research, data. (2024). World Bank. <https://www.worldbank.org/en/country/china/overview>
- Collins, G., & Reddy, G. (2022, August 23). China's Growing Water Crisis. Foreign Affairs. <https://www.foreignaffairs.com/china/chinas-growing-water-crisis>
- Costly drops. (2013, February 9). *Economist*. <https://www.economist.com/china/2013/02/09/costly-drops>
- De Souza, A. C., & Santos, D. C. (2024). The chinese water management system. *Medium*. <https://medium.com/mundorama/the-chinese-water-management-system-22bba013d7dc>
- Feng, Y., He, D., & Kinne, B. (2006). Water resources administration institution in China. *Water Policy*, 8(4), 291–301. <https://doi.org/10.1007/s10584-011-0042-8>
- He, C., Harden, C.P., & Liu, Y. (2020). Comparison of water resources management between China and the United States. *Geography and sustainability*, 1(2), 98–108. <https://doi.org/10.1016/j.geosus.2020.04.002>
- Jia, S. (2018). *Water Rights In China: 4 Years On*. CWR. <https://chinawaterrisk.org/interviews/water-rights-in-china-4-years-on/>
- Jia, S., & Li, D. (2021). Evolution of Water Governance in China. *Journal of Water Resources Planning and Management*, 147(8). [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)WR.1943-5452.0001420](https://doi.org/10.1061/(ASCE)WR.1943-5452.0001420)
- Khilchevskiy, V.K., & Hou, J. (2024). Hydrographic characteristics of China: seas, rivers, lakes, reservoirs, canals. *Hydrology, hydrochemistry and hydroecology*, 4(74), 6–24 [in Ukrainian].
- Khilchevskiy, V., Hou, J., & Zabokrytska, M. (2024). Hydrographic Conditions and Transformations in the Territory of China. *Socio-geographic factors of regional development*, 152–155.
- Liu, B., & Speed, R. (2009). Water Resources Management in the People's Republic of China. International. *Journal of Water Resources Development*, 25(2), 193–208. <https://doi.org/10.1080/07900620902868596>
- Liu, J., & Zheng, C. (2015). Towards Integrated Groundwater Management in China. *Integrated Groundwater Management* (pp. 455–475). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-23576-9_18
- Managing water resources for sustainable socioeconomic development. A Country Water Assessment for the People's Republic of China*. (2018). ADB. <http://dx.doi.org/10.22617/TCS189800-2>
- Ministry of Ecology and Environment the People's Republic of China. Official website. <https://english.mee.gov.cn/>
- Ministry of Water Resources of the People's Republic of China. Official website. <http://www.mwr.gov.cn/english>
- Ministry of Water Resources of the People's Republic of China. (2023). Water Management System and Policies. <http://www.mwr.gov.cn/english/MainAchievements/202312/P02023122741014511188.pdf>
- Overview of the State of Ecology and Environment Report 2023 Ministry of Ecology and Environment of the People's Republic of China*. (2024). CWR. <https://chinawaterrisk.org/resources/analysis-reviews/2023-state-of-ecology-environment-report-review/#:~:text=China's>
- Sarpong, K. A., Xu, W., Mensah-Akoto, J., Neequaye, J. K., Dadzie, A. A., & Frimpong, O. (2020). Waterscape, State and Situation of China's Water Resources. *Journal of Geoscience and Environment Protection*, 8, 26–51. <https://doi.org/10.4236/gep.2020.810003>
- Shen, D. (2021). *Water Resources Management of the People's Republic of China: Framework, Reform and Implementation*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-61931-2>
- Shumilova, O., Sukhodolov, A., Tockner, K., Khilchevskiy, V., De Meester, L., Stepanenko, S., Trokhymenko, A., Hernandez-Aguero, J. A., & Gleick, P. (2023). Impact of the Russia-Ukraine armed conflict on water resources and water infrastructure. *Nature Sustainability*, 6, 578–586. <https://doi.org/10.1038/s41893-023-01068-x>
- Song, X., Ravesteijn, W., Frostell, B., & Wennersten, R. (2010). Managing water resources for sustainable development: the case of integrated river basin management in China. *Water Science & Technology*, 61(2), 499–506. <https://doi.org/10.2166/wst.2010.848>
- South-to-North Water Diversion Project, China, Water-Technology*. (2008). https://www.water-technology.net/projects/south_north/
- Wang, J., Huang, J., Blanke, A., Huang, Q., & Rozelle, S. (2005). *The development, challenges and management of groundwater in rural China*. International Water Management Institute.
- Wu, B., Zeng, H., Zhu, W., Yan, N., & Ma, Z. (2021). Enhancing China's Three Red Lines strategy with water consumption limitations. *Science Bulletin*, 66(20). <https://doi.org/10.1016/j.scib.2021.06.012>
- Yan, H., Lin, Y., Chen, Q., Zhang, J., He, S., Feng, T., Wang, Z., Chen, C., & Ding, J. (2023). A Review of the Eco-Environmental Impacts of the South-to-North Water Diversion: Implications for Interbasin. *Water Transfers. Engineering*, 10, 161–169. <https://doi.org/10.1016/j.eng.2023.05.012>
- Zheng, H., Liu, Y., & Zhao, J. (2021, August). Understanding water rights and water trading systems in China: A systematic framework. *Water Security*, 13. <https://doi.org/10.1016/j.wasec.2021.100094>

Отримано редакцію журналу / Received: 30.09.24
Прорецензовано / Revised: 01.11.24
Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

Valentyn KHILCHEVSKYI, DSc (Geogr.), Prof.
Scopus ID: 6701678708
ORCID ID: 0000-0001-7643-0304
e-mail: valentyn.khilchevskiy@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Jingyao HOU, Master's Student
ORCID ID: 0009-0001-2947-0271
e-mail: jingyaohou1231@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CHARACTERISTICS OF CHINA'S WATER RESOURCES, THEIR USE AND MANAGEMENT

Background. *This article is a continuation of a previous study that characterized the hydrographic features of China. Its purpose is to characterize China's water resources and the challenges associated with their use and management in a country that has been developing rapidly in recent decades.*

Methods. *To write the article, the information posted on the official websites of the Ministry of Water Resources of the People's Republic of China, the Ministry of Ecology and Environmental Protection of the People's Republic of China, the Water Resources Commission of the Yangtze River Basin, and the global information system of the UN FAO – Aquastat-FAO (China profile) were used. The information was processed by statistical methods.*

Results. *There are 9 main groups of river basins on the territory of China. In the north are: Song-Liao (from the names of the Sungari and Liaohe rivers) or Heilong (Amur)-Sungari; Huaihe; Yellow River; Hai Luan; internal river basins. The total average annual internal flow in these 5 groups of river basins is estimated at 535.5 km³, which is almost 20 % of the country's internal renewable water resources. In the south are the Yangtze, Xijiang (Pearl), southwestern and southeastern river basin groups. The total average annual runoff of these 4 groups of river basins is estimated at 2,176.2 km³, which is slightly more than 80 % of the country's. Internal water resources (local surface runoff together with groundwater) amount to 2812.4 km³. Accordingly, for 1 person – 2000 m³/year. Total water resources (local and transit surface runoff together with groundwater) amount to 2839.7 km³. Accordingly, for 1 person – 2011 m³/year. The annual assessment of water resources depends significantly on the water content of the year (amount of precipitation).*

Conclusions. *In China, a policy of integrated water resources management has been implemented, which was manifested in the adoption of the Water Law, in the activation of the work of 6 river basin commissions and one lake basin, the implementation of the "Three Red Lines" strategy, and the introduction of water rights trading. In China, over-exploitation of water resources in the previous period led to rapid depletion of aquifers in important grain-producing areas, significant reductions in river flow, and often severe river pollution. According to official data, the efforts made by government bodies are yielding positive results – the quality of China's surface water continues to improve.*

Keywords: *water resources, surface water, groundwater, management, "Three Red Lines" strategy, water rights trading, river diversion, China.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

V. КАРТОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 528.9:378 (477)

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.10>Едуард БОНДАРЕНКО, д-р геогр. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-2295-146Xe-mail: eduardbondarenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Тетяна ДУДУН, канд. геогр. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-9960-9793

e-mail: t.dudun@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН НАВЧАННЯ КАРТОГРАФІЇ НА ОСВІТНІХ ПРОГРАМАХ СТУДЕНТІВ ГЕОГРАФІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

Вступ. Картографія є важливим навчальним компонентом на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти у процесі підготовки майбутніх фахівців-географів, виступаючи основою формування у студентів картографічного світосприйняття, надаючи систему знань про способи відображення навколишнього світу, закладаючи базові підходи й картографічну культуру до створення та використання картографічних творів. Науково-технічний прогрес, інші динамічні процеси, які безпосередньо пов'язані з безпекою навчальної діяльності у вищій школі (пандемії, війни, епідемії, інші обмежувальні заходи), визначають необхідність обґрунтування та швидкого запровадження сучасних форм і засобів навчання картографії на всіх освітніх програмах з підготовки географів.

Методи. Загальною методологічною основою дослідження виступають базові положення теорії запрошення. Для досягнення поставленої мети під час виконання поставлених завдань застосовано: системний підхід, методи: аналіз і синтез; абстрагування та конкретизація; порівняльний; наукової класифікації; інформаційний.

Результати. Установлено, що переважна більшість освітніх програм на об'єкті дослідження містить окремий обов'язковий компонент "Картографія" або інтегрований курс "Картографія з основами топографії", які для набуття студентами базового рівня картографічних знань, умінь і навичок викладаються відповідно в мінімально необхідних обсягах (90 та 120 год.). Найоптимальнішим місцем картографічних дисциплін у навчальному плані підготовки географів є 2 або 3 семестр.

Існуючими формами організації навчальних занять з картографії при підготовці географів є лекції, практичні заняття, консультації. Окремими напрямками раціоналізації навчальної діяльності з картографії на сьогодні виступають: змішане навчання, підвищення ролі інтерактивних технологій, адаптивне навчання, введення елементів штучного інтелекту. Необхідною підставою для фахового викладання картографії у вищій школі є наявність високопрофесійних кадрів, які мають базову освіту з картографії та володіють відповідними компетентностями на достатньому рівні.

Висновки. Розкрито сучасний стан навчальної діяльності з картографії при підготовці географів у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, що визначається мінімальними необхідними обсягами, узгодженим місцем у навчальному плані, інноваційними формами навчання.

Ключові слова: картографія, вища географічна освіта, форми організації освітнього процесу, засоби навчання, картографічні компетентності.

Вступ

Високий рівень освіченості студентів географічних спеціальностей закладів вищої освіти (ЗВО) в Україні забезпечується якістю освітньої діяльності на конкретних освітніх програмах, що функціонують у них, їхньої наповненості навчальними компонентами (предметами), а також якістю результатів навчання, зокрема щодо можливості вирішувати найскладніші професійні завдання.

Одним із основних навчальних компонентів (предметів) на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти у процесі підготовки майбутніх фахівців-географів є картографія. Ця навчальна дисципліна виступає основою формування у студентів географічних спеціальностей картографічного світосприйняття, надає систему знань про способи відображення навколишнього світу, просторовий аналіз і геомодельовання, закладає базові підходи й картографічну культуру до створення та використання географічних карт, серій карт, атласів, інших картографічних творів, визначає поточні можливості й перспективи розвитку картографічної науки та виробництва.

Науково-технічний прогрес, що окреслює поступові зміни поглядів на предмет і метод картографії, інші динамічні процеси глобального, регіонального й локального характеру, які, наприклад, безпосередньо пов'язані з безпекою навчальної діяльності ЗВО (пандемії, війни, епідемії, інші обмежувальні заходи) тощо, визначають необхідність обґрунтування та достатньо швидкого запровадження сучасних форм і засобів навчання картографії на всіх освітніх програмах з підготовки географів у ЗВО країни. Тому актуальність обраної теми стосовно визначення сучасного стану навчання картографії на освітніх програмах студентів географічних спеціальностей ЗВО України не викликає жодного сумніву.

Метою статті є огляд і визначення найоптимальніших сучасних форм організації освітнього процесу і засобів навчання студентів на освітніх програмах з географічних спеціальностей у ЗВО щодо формування у них картографічних компетентностей для можливості вирішення професійних задач найвищої складності.

На основі поставленої мети доцільно виділити такі головні *завдання* для виконання:

- систематизувати інформацію з освітніх компонентів із картографії на освітніх програмах географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти;
- визначити найоптимальніше місце у навчальному плані підготовки фахівців географічних спеціальностей та обсяг картографії як навчального компонента;
- розглянути існуючі форми організації освітнього процесу та засоби навчання студентів-географів у контексті їхнього застосування під час вивчення картографії;
- указати на можливості додаткових (до існуючих традиційних) форм і засобів навчання студентів-географів картографії у зв'язку з появою різних нових обмежень у сучасний період;
- охарактеризувати вимоги до науково-педагогічного персоналу для викладання картографії та досягнення високої якості освітнього процесу.

Об'єктом дослідження визначено сучасні форми та засоби навчання картографії на освітніх програмах студентів географічних спеціальностей ЗВО України (на прикладі освітніх програм Київського національного університету імені Тараса Шевченка) з урахуванням обмежень і невизначеностей.

Предмет дослідження – інструменти реалізації сучасних форм і засобів навчання картографії на освітніх програмах студентів географічних спеціальностей Київського національного університету імені Тараса Шевченка в умовах певних обмежень і невизначеностей.

Огляд літератури. Різні сторони, форми, методи, засоби навчання при підготовці фахівців географічних спеціальностей у закладах вищої освіти України висвітлюються у численних статтях журналів категорій А та Б (Інформаційні технології і засоби навчання, 2024; Руденко, 2024; Проблеми безперервної географічної освіти..., 2023; Федій, Галушка, & Гасанова, 2023) у галузях знань 01 (Освіта / Педагогіка), 10 (Природничі науки), 12 (Інформаційні технології), 19 (Архітектура та будівництво), 24 (Сфера обслуговування) (Постанова Кабінету Міністрів України, 2015), обговорюються під час роботи науково-практичних конференцій, семінарів, які відбувались протягом останнього часу і публікуються в їхніх матеріалах: "Географічна наука та освіта: перспективи й інновації" (Коцур, Руденко, & Маруняк, 2021); "Географічна освіта і наука: виклики і поступ" (Біланюк, & Іванов, 2023); "Географія у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: 85 років – досягнення та перспективи" (Олійник, 2018).

Достатньо вагому частку опублікованих робіт присвячено формам і засобам навчання під час вивчення географічних дисциплін, меншу увагу приділено викладанню картографії для майбутніх фахівців-географів з вищою освітою. Останнє можна пояснити, зокрема, наявністю періодичних міжнародних спеціалізованих науково-практичних картографічних конференцій, що проводяться в Україні із середини 1990-х років і дотепер (Картографія та вища школа ..., 2024; Проблеми безперервної..., 2023), та у рамках яких цілеспрямовано розглядаються проблеми саме картографічної освіти у вищій школі, а збірники матеріалів зазначених конференцій були вдало трансформовані у фахові наукові видання, одне з яких (Проблеми безперервної..., 2023), видається й поширюється в електронному вигляді й на сьогодні.

За окремими дослідженнями свою увагу концентруємо на декількох із них. У роботі (Шевченко, & Бондаренко, 2008) зазначено, що реалізація форм і методів навчання картографії (станом на момент її публікації) забезпечується наявністю необхідних методичних документів, визначених нормативними документами ЗВО. Автори, базуючись на власному досвіді викладання картографічних дисциплін, достатньо повно охарактеризували призначення, головні функції та зміст основних видів документів, які уможливають раціональне проведення повноцінних занять для набуття визначених компетентностей під час вивчення всього комплексу картографічних дисциплін.

Компетентнісний підхід щодо набуття знань, умінь і навичок через вплив компетентнісно орієнтованих завдань картографічного спрямування на якість навчання географії у вищій школі розглянуто у (Федій, Галушка, & Гасанова, 2023), де з'ясовано, що географічна освіта, особливо в сучасних умовах розвитку суспільства, неможлива без теоретичних основ і практичних навичок у роботі з картографічними джерелами, їхнім аналізом та інтегрованим підходом у різних сферах застосування. Доведено, що компетентнісно орієнтовані завдання, зокрема з картографії, забезпечують якісне навчання здобувачів існуючих рівнів вищої освіти. Авторами (Федій, Галушка, & Гасанова, 2023) висвітлено проблему розроблення компетентнісно орієнтованих завдань картографічного спрямування та здійснено аналіз їхнього стану при підготовці майбутніх учителів географії. Також створено схему переваг компетентнісно орієнтованих завдань картографічного спрямування над традиційними завданнями відповідно до їхніх етапів застосування (життєве спрямування; мотив, що спонукає до розв'язку; самостійність у прийнятті рішень; висока когнітивна складність), а також конкретизовано позитивні риси результатів навчання з елементами компетентнісно орієнтованих завдань.

Події останнього періоду, що визначають певні обмеження при проведенні навчальних занять з картографії під час підготовки фахівців-географів, спонукають до пошуку нових форм організації освітнього процесу й засобів навчання. Серед них дистанційні платформи. Особливості їхнього застосування при викладанні туристичної картографії продемонстровано у публікації (Бондаренко, 2021).

Методи

Загальною методологічною основою цього дослідження є базові положення теорії запрошення (Purkey, 1992; Purkey, & Novak, 2016), що визначається освітньою основою навчання та викладання з формуванням відносин, заснованих на людських цінностях, відповідальності та можливостях. Згідно із зазначеною теорією запрошення викладачем на навчання студентів спостерігається через соціальний зміст для розвитку їхнього потенціалу. Чотирма стовпами теорії запрошення визначено повагу, довіру, оптимізм і цілеспрямованість (Purkey, & Novak, 2016).

На основі обраної методології для досягнення поставленої мети під час виконання завдань цього дослідження застосовано методи: *системного підходу* – для вивчення об'єкта дослідження як складової частини цілісної складної системи, що утворена низкою підсистем і має функціональні залежності та зв'язки в межах системи, між її окремими підсистемами; *аналізу та синтезу*; *абстрагування та конкретизації* – для визначення необхідних форм і засобів навчання картографії на освітніх

програмах студентів географічних спеціальностей; *порівняльний, наукової класифікації* – для виокремлення найоптимальніших форм і засобів навчання картографії в умовах певних обмежень і невизначеностей; *інформаційний* – для докладного вивчення об'єкта дослідження (в цілому і за складовими компонентами) та систематизації знань про нього у вигляді інформаційної бази.

Результати

Згідно із загальновідомими інформаційними матеріалами, розміщеними на відкритих ресурсах (Географічна освіта в Україні, 2024), поняттю *вищої географічної освіти*, що розвивається у руслі положень сформульованої стратегії (Стратегія розвитку вищої освіти..., 2020) відповідає система викладання загальних і спеціальних географічних знань, природних закономірностей, формування умінь і навичок для використання в повсякденному житті та професійній діяльності географів, фахівців наук про Землю та інших прикладних і суміжних дисциплін у ЗВО України. У нашій країні вона представлена у двох десятиках ЗВО, а її історія розвитку нараховує за часом майже два століття. Як окрема навчальна дисципліна географія (в цілому) з'явилася з 1834 р. у Київському університеті Святого Володимира (нині Шевченковому), з 1882 – у Львівському (нині імені Івана Франка) та з 1889 – у Харківському (імені Василя Каразіна) (Географічна освіта в Україні, 2024).

Вища географічна освіта в Україні виконує важливу роль культурно-виховного характеру, надає необхідний рівень знань для розуміння глобальних процесів на Землі та місця людини у цих процесах, формує уміння та навички для реалізації стратегії поступального розвитку людства в різноманітних галузях його діяльності, а також свідоме екологічне мислення (Географічна освіта в Україні, 2024).

Фах за географічними спеціальностями за діючим нормативним документом (Постанова Кабінету Міністрів України..., 2015) випускники ЗВО України можуть здобути у таких галузях знань:

- 01 (Освіта / Педагогіка) за спеціальністю 014.7 (Середня освіта. Географія), що розглядається як традиційна географічна освіта;
- 10 (Природничі науки), де сконцентровані спеціальності 103 (Науки про Землю) та 106 (Географія), які мають відповідні спеціалізації, з'являються з розділами наук про Землю (природнича географія, гідрологія, метеорологія та кліматологія, океанологія, геоматика, географічні інформаційні системи, геодезія (у цілому), картографія) та географії (фізична географія, економічна географія);
- 19 (Архітектура та будівництво) – 193 (Геодезія та землеустрій) – прикладна геодезія, картографія / землепорядкування, просторове планування;
- 24 (Сфера обслуговування) – 242 (Туризм і рекреація) – у частині краєзнавчо-рекреаційної діяльності.

Здобуття компетентностей за спеціалізаціями у межах географічних спеціальностей здійснюється на сьогодні на освітніх програмах, які являють собою єдиний комплекс освітніх компонентів, спланованих та організованих для досягнення визначених програмних результатів навчання (Закон України "Про освіту"..., 2017). Освітні компоненти при цьому виступають навчальні дисципліни, індивідуальні завдання, контрольні заходи тощо.

Структура та зміст вищої географічної освіти базуються на досягненнях сучасної фундаментальної науки, які формують уявлення про планету Земля, її географічну оболонку, взаємопов'язані процеси в ній, загальні закономірності, про природу окремих частин планети,

соціально-економічну географію світу, окремих країн та особливо України, її місце серед інших держав світу; закладають навички роботи із джерелами географічних знань, передусім, уміння працювати з картами (Географічна освіта в Україні, 2024), які відрізняються за видами, типами та призначенням.

Кarti відіграють велику роль як ефективний засіб збереження та передавання просторової інформації, проводжуючи географа протягом усього періоду професійної діяльності. Однак почерпнути інформацію з карт можна лише тоді, коли вмієш фахово їх використовувати та за необхідності ще й створювати.

Потреба в умінні використання / створення карт обумовлена тим, що жодний фонетичний опис не здатен замінити картографічне зображення, оскільки виключно воно конкретизує уявлення про просторове розміщення будь-яких об'єктів (явищ, процесів), унаочнює закономірності їхнього розповсюдження і взаємозв'язків між ними тощо. Тому роль картографії (передусім як науки про карти) разом із суміжними з нею топографо-геодезичними дисциплінами (топографією, дистанційним зондуванням Землі та ін.) при підготовці фахівців за географічними спеціальностями є визначальною.

Вивчення описів освітніх програм останніх редакцій першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, які функціонують на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка (крім спеціалізованої програми з картографії) (Описи освітніх програм..., 2024), показало, що майже до всіх них включено картографію (з певними модифікаціями у назвах) як обов'язковий навчальний компонент, інформація з якого систематизована у вигляді табл. 1.

Відсутність освітнього компонента з картографії на освітньо-професійній програмі "Геоєкологія та екосистемні послуги" (редакція 2024 р. (Описи освітніх програм..., 2024)) не зможе забезпечити через компонент "Топографія з основами геодезії" реалізацію програмних результатів навчання (зокрема, ПР 04. Використовувати інформаційні технології, картографічні та геоінформаційні моделі в області наук про Землю) за спеціальністю 103 "Науки про Землю" (Стандарт вищої освіти..., 2019), ставлячи під сумнів можливості вирішення випускниками зазначеної програми тих фахових завдань, які передбачають створення / використання геоєкологічних карт.

Розширення картографічних компетентностей майбутніх фахівців географічних спеціалізацій на окремих освітніх програмах (зокрема, "Економічна географія", "Урбаністика та міське планування" (Описи освітніх програм..., 2024)) може відбуватись за рахунок вивчення додаткових картографічних дисциплін (як вибіркового компонента), наприклад, "Суспільно-географічна картографія". У випадку формування студентами індивідуальних траєкторій без вибору названого компонента, основи картографічних знань усе ж закладаються під час вивчення обов'язкового компонента з картографії.

Аналіз логічних схем реалізації освітньо-професійних програм першого (бакалаврського) рівня вищої освіти при підготовці студентів географічних спеціальностей у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за описами (Описи освітніх програм..., 2024), а також інформації, поданої у табл. 1, показує оптимальне місце картографічного компонента в навчальних планах підготовки географів. Це другий навчальний семестр, якщо в навчальному плані передбачено лише один обов'язковий компонент з картографії (включно

з інтегрованою дисципліною, що поєднує картографію з топографією або навпаки), та третій навчальний семестр – для освітніх програм із двома окремими дисциплінами: "Топографія з основами геодезії" та "Картографія". При цьому навчальний компонент "Картографія" вивчається після дисципліни "Топографія з основами геодезії". Також слід зазначити оптимально мінімальні об-

сяги у кредитах Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС) / годинах, необхідні для вивчення картографії. Такими є 3 кредити / 90 годин, коли картографія вивчається на освітніх програмах самостійною дисципліною після компоненту "Топографія з основами геодезії" та 4 кредити / 120 годин – при інтеграції картографії з іншими компонентами.

Таблиця 1

Зведена інформація з освітніх компонентів з картографії на освітніх програмах географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Галузь знань	Спеціальність	Освітня програма	Назва навчального компонента з картографії, особливості	Кількісні параметри навчального компонента з картографії						
				Кредити ЄКТС / години	Семестр	Форма контролю	Лекцій	Практичних занять	Консультацій	Самостійної роботи
01 (Освіта / Педагогіка)	014.7 (Середня освіта. Географія)	Географія	Картографічний метод у навчанні географії	4/120	2	залік	30	15	–	75
10 (Природничі науки)	103 (Науки про Землю)	Геоєкологія та екосистемні послуги	Читається лише дисципліна "Топографія з основами геодезії"	–	–	–	–	–	–	–
10 (Природничі науки)	103 (Науки про Землю)	Ґрунтознавство, управління земельними ресурсами й територіальне планування	Картографія. Читається після дисципліни "Топографія з основами геодезії"	3/90	2	залік	30	14	1	45
10 (Природничі науки)	103 (Науки про Землю)	Метеорологія	Картографія. Читається після дисципліни "Топографія з основами геодезії"	3/90	3	залік	14	14	2	60
10 (Природничі науки)	103 (Науки про Землю)	Управління та екологія водних ресурсів	Картографія. Читається після дисципліни "Топографія з основами геодезії"	3/90	3	залік	14	14	2	60
10 (Природничі науки)	106 (Географія)	Геоморфологія та природо-пізнавальний туризм	Картографія	3/90	3	залік	28	14	–	48
10 (Природничі науки)	106 (Географія)	Економічна географія	Картографія з основами топографії	4/120	2	залік	28	28	2	62
10 (Природничі науки)	106 (Географія)	Природнича географія	Картографія з основами топографії	4/120	2	залік	28	28	2	62
10 (Природничі науки)	106 (Географія)	Транскордонне екологічне співробітництво	Картографія з основами топографії	4/120	2	залік	28	28	–	64
10 (Природничі науки)	106 (Географія)	Урбаністика та міське планування	Картографія з основами топографії	4/120	2	залік	28	28	–	64
19 (Архітектура й будівництво)	193 (Геодезія та землеустрій)	Геодезія	Картографія	4/120	2	іспит	14	30	4	72
24 (Сфера обслуговування)	242 (Туризм і рекреація)	Міжнародний туризм	Туристична картографія	4/120	2	іспит	28	28	2	62

Зазначені обсяги картографічної складової освітніх програм для підготовки студентів географічних спеціальностей та їхнє місце у відповідних навчальних планах засвідчують проведене узгодження змісту освітніх програм

ще на етапі їхнього проектування або під час проведення редакцій. Це, у свою чергу, оптимізує проведення навчальних занять (зокрема, за лекційними формами) з формуванням відповідних потоків за спеціалізаціями.

Існуючими формами організації навчання (навчальних занять) з картографії при підготовці географів згідно з (Положення про організацію..., 2022) та навчальними планами їхньої підготовки (Описи освітніх програм..., 2024) виступають лекції, практичні заняття, консультації (див. табл. 1).

Лекція є видом навчального заняття, протягом якого викладач у логічно витриманій формі повідомляє (представляє) студентам новий або подає вже відомий навчальний матеріал. Студенти, які слухають лекцію, пасивно та / або активно сприймають відповідний матеріал, винесений на заняття (Положення про організацію..., 2022).

Важливими видами лекцій за їхнім змістом для опанування матеріалу з картографії (згідно з календарним планом, визначеним у робочій програмі навчальної дисципліни) виступають:

- *лекції теоретичного конструювання* (призначені для надання студентам базових знань щодо можливості систематизувати та узагальнювати результати на основі існуючих у картографії парадигм, теоретичних концепцій, базових принципів тощо);
- *методологічні лекції* (розкривають зміст, компонентний склад і методи наукового пізнання об'єктивної реальності через застосування алгоритму: "представлення фактів – формулювання гіпотези – побудова (вивчення) моделі – подання висновків – проведення експерименту – визначення напрямів практичного використання");
- *історичні лекції* (підводять студентів до відкриття, осмислення й повторного відкриття основних етапів історії картографії як галузі науки, техніки, виробництва) (Положення про організацію..., 2022).

За характером проведення та використаними засобами лекції з картографії містять такі переважні види:

- *лекції-візуалізації* (характеризуються можливістю подання матеріалу у вигляді усної інформації, яка перетворена до візуальної форми за допомогою програмно-технічних засобів, придатних до сприйняття під час навчання. Тут широко використовуються можливості презентацій, слайди яких у цілому та за графічними структурними складовими (карти, рисунки, таблиці, формули, розрахунки) виступають носіями змістовної інформації);
- *інтерактивні лекції* (додають активізацію здобувача під час розгляду матеріалу, нагадуючи лекції-бесіди і відрізняючись тим, що суттєве навантаження при відповіді на питання викладача бере на себе студент);
- *відеолекції* (допомагають розвитку наочно-образного мислення у студентів шляхом сприйняття попередньо підібраних лектором відеоматеріалів за темою, що вивчається на занятті (приміром, різних груп картографічних матеріалів));
- *бінарні лекції* (дають можливість утілити базові принципи поєднання теорії із практикою під час навчання, здійснити ознайомлення здобувачів з передовим досвідом підрозділів фахово орієнтованого (картографічного) підприємства через запрошення лектора на таке заняття практичного працівника (фахівця-практика), що передбачає створення органічного дуету викладача з прекрасною теоретичною підготовкою з фахівцем-практиком, який дуже гарно володіє особливостями роботи та найкраще доведе відомості щодо окремих професійних прийомів, які перебувають у межах теми, що вивчається (Положення про організацію..., 2022). Цей вид лекції на практиці скоріше є винятком, аніж правилом, оскільки впирається, насамперед, в оплату праці запрошеного фахівця).

Практичне заняття спрямоване на детальний розгляд здобувачами освіти окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентом відповідно сформульованих завдань (Положення про організацію..., 2022). Перелік тем практичних занять визначає Робоча програма навчальної дисципліни. Проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі, що є набором завдань різної складності для їхнього виконання на занятті. Практичне заняття включає проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок здобувачів освіти, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення, розв'язання завдань з обговоренням, контрольних завдань, їхню перевірку й оцінювання. Практичні заняття проходять в аудиторіях, які оснащені необхідними технічними засобами навчання (Положення про організацію..., 2022). Під час викладання картографії на освітніх програмах географічного факультету розроблені практичні завдання враховують специфіку географічної спеціалізації та спрямовані на розвиток умінь і навичок застосування картографічного методу при вирішенні професійно-орієнтованих задач майбутніми фахівцями.

На консультації студент отримує від викладача пояснення стосовно окремих теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування; відповіді на конкретні запитання у межах навчальної дисципліни. Консультація може бути індивідуальною або колективною, залежно від того, консультує викладач студентів з питань, що пов'язані із виконанням індивідуальних завдань чи з теоретичних питань навчальної дисципліни. Час, що відведений для проведення консультацій із конкретної дисципліни, визначається навчальним планом (Положення про організацію..., 2022), залежно від освітньої програми (див. табл. 1).

Сучасні реалії, насамперед воєнний стан, вимагають інноваційних змін в організації освітнього процесу ЗВО, зокрема й під час викладання картографії. Змішане навчання, підвищення ролі інтерактивних технологічних рішень, адаптивне навчання, впровадження елементів експертних систем і штучного інтелекту – це лише окремі напрями раціоналізації навчальної діяльності на сьогодні.

Необхідною підставою для фахового викладання картографії у ЗВО є наявність високопрофесійних кадрів, які володіють відповідними компетентностями. У цьому плані географічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка має дуже вагому перевагу завдяки не лише наявності у структурі факультету профільної кафедри геодезії та картографії, а й доволі успішну тривалу підготовку за випусковою спеціальністю "Картографія" фахівців (Бондаренко, & Дудун, 2023), які через аспірантуру / докторантуру здобувають наукові ступені та вчені звання і працюють як науково-педагогічні працівники на зазначеній кафедрі. При цьому академічна замкненість викладачів по суті виключається, оскільки вони в межах своєї професійної діяльності проходять стажування на галузевих підприємствах, беруть участь у вітчизняних і міжнародних картографічних проектах, поширюють свої знання, уміння та навички на програмах підвищення кваліфікації з картографії та топографії для викладачів інших закладів освіти.

Певні експерименти із залучення науково-педагогічних працівників інших кафедр географічного факультету для викладання картографії на освітніх програмах з підготовки

географів зазнали невдачі через відсутність у таких викладачів, насамперед, базової картографічної освіти. Така сама проблема є доволі значущою у переважній більшості ЗВО країни, де викладається картографія як навчальна дисципліна.

Дискусія і висновки

Для визначення сучасного стану навчання картографії на освітніх програмах ЗВО з підготовки майбутніх фахівців географічних спеціальностей було:

- систематизовано інформацію з освітніх компонентів із картографії на освітніх програмах географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з виявленням того, що майже до всіх них включено картографію (з певними модифікаціями у назвах) як обов'язковий навчальний компонент;
- визначено найоптимальніше місце у навчальному плані підготовки фахівців географічних спеціальностей та обсяг картографії як навчального компонента – другий навчальний семестр, якщо в навчальному плані передбачено лише один обов'язковий компонент із картографії (включно з інтегрованою дисципліною, що поєднує картографію з топографією або навпаки) та третій навчальний семестр – для освітніх програм із двома окремими дисциплінами: "Топографія з основами геодезії" та "Картографія";
- розглянуто існуючі форми організації освітнього процесу та засоби навчання студентів-географів у контексті їхнього застосування під час вивчення картографії, якими виступають лекції, практичні заняття, консультації;
- указано на можливості додаткових до існуючих традиційних форм і засобів навчання студентів-географів картографії у зв'язку з появою різних нових обмежень у сучасний період, зокрема змішане навчання, підвищення ролі інтерактивних технологічних рішень, адаптивне навчання, впровадження елементів штучного інтелекту визначені як окремі напрями раціоналізації навчальної діяльності з картографії на сьогодні;
- охарактеризовано вимоги до науково-педагогічного персоналу для викладання картографії та досягнення високої якості освітнього процесу.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на обґрунтування необхідності викладання класичного курсу з картографії на всіх без винятку освітніх програмах з підготовки фахівців-географів.

Внесок авторів: Едуард Бондаренко – концептуалізація; методологія; написання (перегляд і редагування); Тетяна Дудун – формальний аналіз; написання (оригінальна чернетка).

Список використаних джерел

- Біланюк, В., & Іванов, Є. (Ред.). (2023). *Географічна освіта і наука: виклики і поступ* (у 3 т., Т. 3). Простір-М. <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/Rovenchak-KotyK-Geoosvita-yak-konverhennyi-naukovy-napriamok-stattya-2023.pdf>
- Бондаренко, Е. Л. (2021). Особливості викладання туристичної картографії засобами дистанційних платформ. *Туризм: міжнародний досвід та національні пріоритети* (с. 6–8).
- Бондаренко, Е. Л., & Дудун, Т. В. (2023). Вища освіта з картографії в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Український географічний журнал*, 4, 64–76. <https://doi.org/10.15407/ugz2023.04.064>
- Географічна освіта в Україні. (2024). *Матеріали з Вікіпедії*. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
- Закон України "Про освіту" № 2145-VIII (поточна ред. від 01.01.2025). (2017). *Відомості Верховної Ради*, № 38–39, ст. 380. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- Інформаційні технології і засоби навчання, 104(6). (2024, 27 грудня). Platform & workflow by OJS/ПКР. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itit/index>
- Картографія та вища школа: роль у сучасному світі. (2024). <https://geo.knu.ua/fakultet/pidrozdlly/kafedry/kafedra-geodeziyi-ta-kartografiyi/naukovi-vidomosti-kafedra-geodeziyi-ta-kartografiyi/>

Коцур, В. П., Руденко, Л. Г., & Маруняк, Є. О. (2021). У Л. Воловик, І. Григореску, В. Коцур (Ред.), *Географічна наука та освіта: перспективи й інновації*. ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький держ. пед. університет імені Г. Сковороди"; Інститут географії НАН України.

Олійник Я. Б. (Ред.). (2018, 31 березня). *Географія в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: 85 років – досягнення та перспективи*. Прінт-Сервіс.

Описи освітніх програм першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. (2024). <https://geo.knu.ua/osvitni-programy/os-bakalavr/>

Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. (2022). Введено в дію наказом № 170-32 від 11 квітня 2022 р. http://nmc.univ.kiev.ua/docs/Polozhennia-pro-organizatsiyu-osvitniogo-procesu-11_04_2022.pdf

Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти" № 266. (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>

Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. (2023). Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. <https://goik.univer.kharkov.ua/ua/archive/>

Руденко Л. Г. (Ред.). (2024). *Український географічний журнал*. ВД "Академперіодика" НАН України. <https://ukrgeojournal.org.ua/uk/view-archive>

Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 10 – Природничі науки, спеціальність 103 – Науки про Землю (від 24.05.2019 р., № 730). (2019). Міністерство освіти і науки України. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/28/103-nauki-pro-zemlyu-bakalavr-1.pdf>

Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. (2020). МОН України. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

Федій, О., Галушка, Л., & Гасанова, С. (2023). Вплив компетентісно орієнтованих завдань картографічного спрямування на якість навчання географії у вищій школі. *Українська професійна освіта*, 13, 35–43. <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2023.13.289937>

Шевченко, В. О., & Бондаренко, Е. Л. (2008). Комплекс методичних документів при викладанні картографічних дисциплін. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*, 8 (с. 309–313).

Purkey, W. W. (1992). An introduction to invitational theory. *Journal of Invitational Theory and Practice*, 1, 5–15.

Purkey, W. W., & Novak, J. M. (2016). *Fundamentals of invitational education* (2nd ed.). Kennesaw, GA: International Alliance for Invitational Education. <https://www.invitationaleducation.net/product-category/books/>

References

- Bilanyuk, V., & Ivanov, E. (Eds.). (2023). *Geographical education and science: challenges and progress* (in 3 vols., Vol. 3). Prostir-M. [in Ukrainian]. <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/Rovenchak-KotyK-Geoosvita-yak-konverhennyi-naukovy-napriamok-stattya-2023.pdf>
- Bondarenko, E. L. (2021). Peculiarities of teaching tourist cartography by means of remote platforms. *Tourism: International Experience and National Priorities* (pp. 6–8) [in Ukrainian].
- Bondarenko, E. L., & Dudun, T. V. (2023). Higher education in cartography in Ukraine: current state, problems and prospects. *Ukrainian Geographical Journal*, 4, 64–76 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ugz2023.04.064>
- Cartography and higher school: role in the modern world. (2024). [in Ukrainian]. <https://geo.knu.ua/fakultet/pidrozdlly/kafedry/kafedra-geodeziyi-ta-kartografiyi/naukovi-vidomosti-kafedra-geodeziyi-ta-kartografiyi/>
- Descriptions of educational programs of the first (bachelor) level of higher education. (2024) [in Ukrainian]. <https://geo.knu.ua/osvitni-programy/os-bakalavr/>
- Fedii, O., Galushka, L., & Hasanova, S. (2023). The influence of competence-oriented tasks of cartographic direction on the quality of teaching geography in higher education. *Ukrainian professional education*, 13, 35–43. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2023.13.289937>
- Geographical education in Ukraine. (2024). *Materials from Wikipedia*. https://uk.wikipedia.org/wiki/Geographical_education_in_Ukraine [in Ukrainian].
- Information technologies and learning tools, 104(6). (2024, December 27). Platform & workflow by OJS/ПКР [in Ukrainian]. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itit/index>
- Kotsur, V. P., Rudenko, L. G., & Marunyak, E. O. (2021). In L. Volovyk, I. Hrygoretsky, V. Kotsur (Eds.), *Geographical science and education: perspectives and innovations*. Pereiaslav-Khmelnytsky Hryhori Skovoroda State Pedagogical University; Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Law of Ukraine "On Education" No. 2145-VIII (current edition dated 01.01.2025). (2017). *Bulletin of the Verkhovna Rada*, 38–39, art. 380 [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- Oliynyk, Ya. B. (Ed.). (2018, March 31). *Geography at Taras Shevchenko National University of Kyiv: 85 years – achievements and prospects*. Print-Service [in Ukrainian].
- Problems of continuous geographical education and cartography. (2023). V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]. <https://goik.univer.kharkov.ua/ua/archive/>
- Purkey, W. W. (1992). An introduction to invitational theory. *Journal of Invitational Theory and Practice*, 1, 5–15.

Purkey, W. W., & Novak, J. M. (2016). *Fundamentals of invitational education* (2nd ed.). Kennesaw, GA: International Alliance for Invitational Education. <https://www.invitationaleducation.net/product-category/books/>

Regulations on the organization of the educational process at Taras Shevchenko National University of Kyiv. (2022). Enacted by Order No. 170-32 of April 11, 2022 [in Ukrainian]. http://nmc.univ.kiev.ua/docs/Polozhennia-pro-organizatsiyu-osvitniogo-procesu-11_04_2022.pdf

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. No. 266 of 29.04.2015 "On approval of the list of fields of knowledge and specialties in which applicants for higher education are trained". (2015) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>.

Rudenko, L. G. (Ed.). (2024). *Ukrainian Geographical Journal*. Archive for 2011–2024. Publishing House "Academperiodika" NAS of Ukraine. [in Ukrainian]. <https://ukrgeojournal.org.ua/uk/view-archive>.

Shevchenko, V. O., & Bondarenko, E. L. (2008). A set of methodical documents for teaching cartographic disciplines. *Problems of continuous*

geographical education and cartography: coll. of science works, 8 (pp. 309–313 [in Ukrainian]).

Standard of Higher Education of Ukraine: first (bachelor's) level, field of knowledge 10 – Natural Sciences, specialty 103 – Earth Sciences (dated 05/24/2019, No. 730). (2019). Ministry of Education and Science of Ukraine [in Ukrainian]. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/28/103-nauki-pro-zemlyu-bakalavr-1.pdf>.

Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2021–2031. (2020). Ministry of Education and Science of Ukraine [in Ukrainian]. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>

Отримано редакцією журналу / Received: 29.09.24

Прорецензовано / Revised: 05.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

Eduard BONDARENKO, DSc (Geogr.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-2295-146X

e-mail: eduardbondarenko@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Tetiana DUDUN, PhD (Geogr.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-9960-9793

e-mail: t.dudun@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CURRENT STATE OF CARTOGRAPHY LEARNING IN THE EDUCATIONAL PROGRAMS OF GEOGRAPHY STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF THE EDUCATIONAL PROGRAMS OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV)

Background. *Cartography is an important educational component at the bachelor's level of higher education in the training of future geographers. It serves as a foundation for developing students' cartographic worldview, providing a system of knowledge about the methods of representing the surrounding world, and laying the groundwork for basic approaches and cartographic culture in the creation and use of cartographic works. Scientific and technological progress, along with other dynamic processes directly related to the safety of educational activities in higher education, highlight the need to justify and rapidly implement modern forms and methods of teaching cartography in all educational programs for geographers.*

Methods. *The general methodological foundation of the study is based on the core principles of invitation theory. To achieve the set goals and tasks, the following approaches were employed: a systemic approach, methods: of analysis and synthesis, abstraction and concretization, comparison, scientific classification, and information.*

Results. *It has been established that the majority of educational programs in the studied area include a mandatory component, "Cartography," or an integrated course, "Cartography with the Basics of Topography," which are taught in the minimum necessary volumes (90 and 120 hours, respectively) to provide students with a basic level of cartographic competencies. The most optimal placement of cartographic disciplines in the geography curriculum is in the 2nd or 3rd semester.*

The existing forms of organizing cartography lessons in geography training include lectures, practical sessions, and consultations. Current directions for optimizing cartography education include blended learning, increasing the role of interactive technologies, adaptive learning, and the integration of artificial intelligence elements. A necessary condition for professional teaching of cartography in higher education is the presence of highly qualified personnel with a basic education in cartography and the appropriate competencies at a sufficient level.

Conclusions. *The current state of cartography education in the training of geographers at Taras Shevchenko National University of Kyiv is characterized by the minimum required volumes, a well-coordinated place in the curriculum, and innovative teaching methods.*

Keywords: *cartography, higher geographical education, forms of organizing the educational process, teaching methods, cartographic competencies.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflict of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analysis or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

VI. МОЛОДІ НАУКОВЦІ

УДК 911.3

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.11>

Тимофій НАГОРНИЙ, асп.

Scopus ID: 57208600172

ORCID ID: 0000-0001-8418-270X

e-mail: nahornyi_tymofii@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Семен ВЕРХОГЛЯДОВ, студ.

ORCID ID: 0000-0003-1107-0277

e-mail: simon.verkhohliadov@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Антон ВОЛОВИЧ, студ.

ORCID ID: 0009-0009-1750-3695

e-mail: anton30030909@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Станіслав КЛИМЕНКО

начальник відділу комплексних схем організації дорожнього руху,

ORCID ID: 0000-0002-9155-0942

Комунальне підприємство "Центр організації дорожнього руху", Київ, Україна

**ФІЗИЧНА ДОСТУПНІСТЬ ПІШОХІДНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ:
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

Вступ. Пішохідний рух є базовим режимом мобільності, який доступний усім. Однак не вся пішохідна інфраструктура є фізично доступною для всіх категорій користувачів. Передусім це стосується маломобільних груп населення – людей з інвалідністю або тимчасовою втратою мобільності, людей літнього віку, вагітних жінок, батьків з дитячими візочками тощо. У процесі воєнних дій російсько-української війни збільшується кількість людей з інвалідністю серед військових і цивільних осіб, які мають право на повноцінне використання міського простору. При цьому є неможливим використання застарілих радянських та автомобілецентричних пострадянських підходів до планування і проєктування вулиць. Одним із нагальних завдань для міст і громад України в розвитку пішохідної інфраструктури є забезпечення належного та приведення до сучасних нормативних документів облаштування пішохідних переходів. Виконання в таких місцях меж між проїзною частиною та пішохідним тротуаром в одному рівні, а також влаштування засобів заспокоєння руху є нормою для європейських міст. Над цим же активно працюють українські міста протягом останніх років.

Методи. Методологію вивчення фізичної доступності пішохідної інфраструктури розроблено на основі актуальної нормативно-правової бази України, включаючи адаптацію міжнародних стандартів ISO в цій сфері. Крім цього, враховано теоретичні дослідження українських ечених, а також досвід провідних міст розвинених держав та України.

Результати. Кейсом відповідно до авторської методології стало дослідження наземних пішохідних переходів у центральній частині міста Києва в межах частин Шевченківського, Печерського, Голосіївського та Подільського адміністративних районів. Збір та обробка даних були проведені у лютому – березні та актуалізовані в липні 2024 р. Результати дослідження допомогли виявити, що лише 25 % досліджених підходів до пішохідних переходів повністю відповідають стандартам доступності, причому найвищий показник доступності продемонстрував Шевченківський район (32 %). Натомість 48 % підходів узагалі не відповідають стандартам, а 27 % були визначені як частково доступні.

Висновки. Дослідження пішохідних переходів центральної частини Києва виявило значну кількість недоліків у контексті доступності. Лише п'ята частина пішохідних переходів відповідають державним будівельним нормам і національним стандартам, що підкреслює суттєву проблему доступності міського середовища для маломобільних груп населення. Ремонтні роботи, які мали на меті покращити ситуацію, часто не забезпечують належної якості щодо забезпечення безбар'єрного середовища, придатного для щоденного користування. Виявлено, що більшість доступних переходів з'явилася під час капітальних ремонтів, проте якість робіт не завжди є високою і послідовною. Це створює небезпеку для пішоходів і погіршує загальну доступність міського простору.

Ключові слова: місто, пішохідна інфраструктура, доступність, інклюзивність, ГІС, збалансований розвиток.

Вступ

Сучасний інфраструктурний розвиток українських міст, включно зі столицею, стикається з викликом забезпечення доступності й безпеки всіх елементів життєдіяльності. Питання інклюзивності інфраструктури міст глибоко вкорінене в їхньому історичному контексті й багато нинішніх проблем успадковані з часів, коли міське планування та розвиток були зосереджені на промисловому зростанні й нівелювали потреби маломобільних груп населення – людей, які відчувають труднощі при самостійному пересуванні, отриманні послуг, необхідної інформації або за орієнтування в просторі (Інклюзивність будівель і споруд, 2018). До маломобільних груп населення віднесені особи з інвалідністю, люди з тимчасовим порушенням здоров'я,

вагітні жінки, літні люди, люди з дитячими візочками. Концепція розвитку інклюзивної інфраструктури була практично відсутня, і, як наслідок, більшість міських просторів в Україні залишається застарілою й недоступною.

Війна, що триває понад 10 років, призвела до того, що все більше населення, як серед військових, так і цивільних осіб, має тимчасове або постійне порушення мобільності через отримання поранень, травм та набуту інвалідність. Користування міською інфраструктурою, яка від початку не була спроєктована з урахуванням потреб всіх людей, є критичною проблемою в такій ситуації. Приміром, лише у Києві станом на травень 2024 р. близько 9,5 тис. осіб набули інвалідність унаслідок війни (Київська міська рада, 2024). Таким чином, повномасштабне

вторгнення Російської Федерації актуалізувало проблему недоступності міст, підкресливши необхідність негайних і довгострокових рішень для створення більш інклюзивного та безбар'єрного міського середовища.

Проблема недоступності інфраструктури України поширюється на різні аспекти міського життя – від громадського транспорту до базових щоденних потреб. Однією з важливих і помітних сфер, де ця проблема виявляється щодня, є пішохідні переходи. Як невід'ємні компоненти міської мобільності, пішохідні переходи відіграють ключову роль у забезпеченні безпечного та незалежного пересування містом. Київ як столиця та найбільше місто України зобов'язаний відігравати ключову роль у цій трансформації та бути взірцем, саме тому дослідження доступності та безпеки пішохідних переходів міста має високу актуальність.

Метою цієї статті є формування методології дослідження фізичної доступності пішохідних шляхів у місті та висвітлення результатів кейсового дослідження пішохідних переходів у центральній частині міста Києва.

Огляд літератури

Дослідження в галузі інклюзивності й безбар'єрності значно розвинулися за останні роки, оскільки зростає глобальна обізнаність й актуальність. У науковій спільноті дослідження зосереджені у різних сферах, включаючи міське планування, права людей з інвалідністю та технологічні інновації, спрямовані на покращення доступності. Особлива увага приділяється міждисциплінарним підходам, що поєднують соціальні науки, інженерію та дизайн для створення інклюзивного середовища. У професійному середовищі дискусія вийшла за рамки дотримання будівельних стандартів у бік глибшого розуміння потреб різних груп населення. Громадський і науковий дискурс стають дедалі більш взаємопов'язаними, а адвокаційні групи, політики й дослідники працюють разом, щоб визначити пріоритети доступності та усунути прогалини в існуючій інфраструктурі. Цей зміщення відображає зростаюче визнання нагальної потреби міст приймати всіх мешканців, особливо тих, хто має проблеми з мобільністю, сприяючи створенню більш справедливого та інклюзивного суспільства.

До прикладу, у 2023 р. було проведено дослідження інклюзивності пішохідних переходів у місті Львів (Moiseienko, 2023). У цій роботі йдеться про наявність необхідного зниження бортового каменю й тактильних смуг на пішохідних переходах та заїздах вулиць, урахування стану покриття проїжджої частини. Це в підсумку вплинуло на збільшення у 2023 р. кількості інклюзивних переходів і заїздів на 8,4 %. Також у 2023 р. проводилось дослідження інклюзивності громадських будівель Луцька (Parfentieva et al., 2024). У цій роботі був зроблений акцент на обстеження вже існуючих конструкцій окремих будівель на відповідність чинним нормам, а за результатами обстежень було надано рекомендації щодо подальшої експлуатації цих приміщень. Важливим є те, наскільки сходи до приміщень були доступними і наскільки відповідали вимогам, який матеріал використовувався, яка ширина та ухил пандуса. За результатами проведеної перевірки встановлено, що загалом дві з трьох будівель не є доступними, а тільки одна будівля в місті отримала схвальний відгук і відповідала вимогам інклюзивності.

Проведене дослідження соціальних і просторових відмінностей у розвитку інклюзивної інфраструктури в Полтаві та Кропивницькому (Provotar, Kutova, & Dibrivnyi, 2022) показало значні відмінності між центральними районами, індустріальними зонами та новими житловими масивами. Зокрема у Полтаві центральна частина міста,

особливо вулиця Пилипа Орлика, має обмежену кількість доступних об'єктів для людей з інвалідністю. Лише кілька об'єктів мали пандуси, проте вони були непридатними для використання через неправильний кут нахилу, який досягав близько 30°, що значно ускладнювало використання людьми на кріслах колісних. Жоден із об'єктів у центральній частині міста не мав тактильних елементів для людей із частковою або повною втратою зору. У промисловій зоні Полтави майже повністю відсутня інфраструктура для маломобільних осіб. Більшість об'єктів не має пандусів, доступних паркувальних місць для людей з інвалідністю або тактильних плиток. У таких нових житлових масивах, як район Огнівка, частина будівель мала елементи інклюзивної інфраструктури, але їхня якість усе ж не відповідає чинним стандартам. Кропивницький також демонстрував подібні проблеми з доступністю в різних частинах міста. У центральних районах досліджувані об'єкти були частково пристосовані для людей з інвалідністю. У промислових і нових житлових зонах не було достатньо інклюзивної інфраструктури.

Дослідження інклюзивності, проведене 2021 р. у житловому масиві Русанівка в Києві (Maruniak et al., 2021) продемонструвало, що у центрах громадського життя облаштовані пандуси, зниження та тактильна плитка на пішохідних переходах. Загалом опитування серед 113 жителів району показало, що найвищу оцінку отримала пішохідна доступність парків і спортивних майданчиків, проте існують серйозні недоліки, зокрема відсутність мнемосхем шрифтом Брайля та звукових сигналів на пішохідних переходах. Респонденти старшого віку і чоловіки більш позитивно оцінюють вуличний простір, тоді як жінки й молодші респонденти висловили більше критики до безпеки та благоустрою. Загалом, результати свідчать про потребу в покращенні соціальної інфраструктури, зокрема в частині доступності для маломобільних осіб.

З 2019 р. діє ДБН В.2.2-40:2018 "Інклюзивність будівель і споруд" (зі Зміною № 1 від 2022 р.), в якому визначені основні положення щодо забезпечення фізичної доступності, у тому числі у вуличному просторі. У документі наведено таке визначення інклюзивності: *"комплекс архітектурно-планувальних, інженерно-технічних, ергономічних, конструкційних і організаційних заходів для забезпечення доступності будівель і споруд, у яких кожна особа, незалежно від віку, статі, інвалідності, функціональних порушень, рівня комунікативних можливостей або обставин, може відчувати себе безпечно і комфортно без сторонньої допомоги і в міру своїх можливостей"*. Для більш конкретного поняття доступності наведено таке визначення: *"забезпечення рівного доступу всім групам населення до фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, інформаційно-комунікаційних технологій і систем, а також до інших об'єктів та послуг, як у міських, так і в сільських районах"*.

Визнаючи ці проблеми, Україна у 2021 р. прийняла Національну стратегію створення безбар'єрного простору до 2030 р. (Національна стратегія..., 2021), яка має на меті виправити десятиліття нехтування проблемою й зосереджена на тому, щоб зробити громадський простір, транспорт і послуги доступними для всіх. Ця стратегія узгоджується із глобальними зусиллями, спрямованими на сприяння інклюзивності та сталому розвитку міст і відображає відхід від старого проектного мислення, наголошуючи на тому, що всі об'єкти фізичного оточення мають бути доступні для всіх соціальних груп незалежно від віку, стану здоров'я, наявності інвалідності, майнового стану, статі, місця проживання тощо.

На локальному рівні створення безбар'єрного, комфортного та безпечного пішохідного простору, доступного для всіх категорій користувачів шляхом збільшення кількості регульованих та інженерно-обладнаних наземних пішохідних переходів, є одним із заходів завдання 3.1 "Розвиток пішохідного простору" оперативної цілі 3 "Розвиток громадського транспорту та простору для пересування пішоходів і немоторизованих транспортних засобів" сектору 2.2. "Транспорт та міська мобільність", Стратегії розвитку міста Києва до 2025 року (Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року, 2017). При цьому, індикатори результативності цього завдання до наступного (станом на рік написання статті) року не є визначеними в головному стратегічному документі столиці України.

Методи

Перевірка доступності пішохідних переходів передбачає комплексний підхід, що поєднує польові дослідження й аналіз відповідності державним будівельним нормам елементів доступності інфраструктури. Польові дослідження передбачали обстеження пішохідних переходів з метою перевірки їх відповідності, зокрема ДБН В.2.2-40:2018 (Інклюзивність будівель і споруд, 2018) та ДБН В.2.3-5:2018 (Вулиці та дороги населених пунктів, 2018). Під час цих перевірок було оцінено *ключові елементи доступності*:

- згідно з п. 6.4.3 ДБН В.2.3-5:2018 (Вулиці та дороги населених пунктів, 2018), бордюру у місцях стику тротуару з пішохідним переходом повинен бути в один рівень, за відповідного обґрунтування допускається підвищення бордюру не більше, ніж на 2 см;

- для полегшення безпечної навігації для людей з вадами зору, пішохідні переходи повинні мати тактильні смуги як перед переходом, так і на підходах до нього. Ці тактильні елементи, згідно з вимогами п. 6.4.6 ДБН В.2.3-5:2018 (Вулиці та дороги населених пунктів, 2018), мають бути розташовані на відстані не далі 20 см від проїжджої частини на всю ширину пішохідного переходу, і виготовлені з матеріалів, які за текстурою відрізняються від навколишньої поверхні.

Окрім обстеження пішохідних переходів, дослідження також містило оцінку наявності острівців безпеки та підвищених пішохідних переходів, які є засобами заспокоєння дорожнього руху.

Острівці безпеки, призначені для підвищення безпеки пішоходів на переходах через багатосмугову проїзну частину (де наявні понад дві смуги руху щонайменше в одному напрямку за п. 6.4.5 ДБН В.2.3-5:2018 (Вулиці та дороги населених пунктів, 2018)), були перевірені на відповідність ДСТУ 4123:2020 (Безпека дорожнього руху..., 2020), який містить загальні вимоги до засобів заспокоєння руху, а також згідно з "Конструктивом влаштування острівців безпеки в місті Києві" (Конструктив влаштування острівців безпеки в місті Києві, 2022) як інтегральним зведенням усіх норм і стандартів. Стандарт визначає, що центральний напрямний острівцеві повинен мати мінімальну ширину 2,0 м і довжину 6,0 м. Під'їзд до острівця повинен бути злегка нахилений вліво, а центральна вісь острівця утворює конус відхилення, який допомагає розділити рух праворуч.

Також оцінювалися наявні в зоні дослідження підвищені пішохідні переходи. Відповідно до ДСТУ 4123:2020 (Безпека дорожнього руху..., 2020), такі переходи облаштовуються в межах міських територій поблизу об'єктів, де наявний активний рух вразливих груп пішоходів, зокрема заклади освіти, рекреаційні зони й житлові квартали. Їхня конструкція спрямована на зниження швидкості руху транспортних засобів та підвищення уваги водіїв, забезпечуючи тим самим безпечно й водночас доступне середовище для пішоходів.

Геопросторовий аналіз результатів натурного обстеження зони дослідження був здійснений у програмному

забезпеченні QGIS з використанням плагіну Quick Map Services. Картографічною основою обрано відкриту онлайн-карту Open Street Map. У подальшому для укладення інфографіки було оброблено таблицю атрибутів складеної тематичної карти у програмному забезпеченні Microsoft Excel.

Результати

Дослідження проводилося у два етапи з використанням методів натурного обстеження та геоінформаційного аналізу. На першому етапі (лютий – березень 2024 р.), який охопив 959 пішохідних переходів у межах частин чотирьох центральних адміністративних районах Києва (Подільському, Шевченківському, Голосіївському та Печерському, загальна площа зони дослідження – 11,7 км²), було проведено оцінку 1918 підходів до них (рис. 1).

Результати першого етапу дослідження допомогли виявити, що лише 25 % досліджених підходів до пішохідних переходів повністю відповідають стандартам доступності (рис. 2), причому найвищий показник доступності продемонстрував Шевченківський район (32 %). Натомість 48 % підходів узагалі не відповідали стандартам, а 27 % були визначені як частково доступні. Це пов'язано з тим, що хоч на них проводилися ремонтні роботи, проте вони все ще не мають таких елементів, як тактильні смуги або належним чином знижені бортові камені.

Другий етап дослідження, проведений у липні 2024 р., включав моніторинг змін на об'єктах першого етапу перевірки. За 3 місяці було оновлено 24 пішохідні підходи, з них 16 – у Голосіївському районі (рис. 3). Проте прогрес залишився нерівномірним, а саме: на перехресті вулиць Лабораторної та Великої Васильківської доступними стали п'ять із восьми підходів. Незважаючи на ці локальні успіхи, загальна ситуація з доступністю продемонструвала незначний прогрес.

Крім того, дослідження було розширено на територію 7,8 км² у Голосіївському та Печерському районах, де було досліджено 520 переходів (1040 підходів) (рис. 5). Було виявлено, що 74 % підходів є недоступними, і лише 10 % мали тактильну плитку або занижені бордюри камені (рис. 4).

Більшість пішохідних переходів, які частково або повністю відповідають нормам доступності, були влаштовані під час капітальних або поточних ремонтів вулично-дорожньої мережі Києва впродовж останніх 6 років. Зокрема, у зоні дослідження це стосується вулиць (або частин вулиць) Гетьмана Павла Скоропадського, Ярославів Вал, Івана Франка, Леонтовича, Пирогова, Богдана Хмельницького, Прорізної, Володимирської, Спаської, Григорія Сковороди, Покровської. При цьому виникають питання до якості виконання робіт, наприклад, контрастності тактильних смуг жовтого кольору стосовно покриття тротуарів жовтого кольору на вулиці Гетьмана Павла Скоропадського.

Серед засобів заспокоєння руху на досліджуваній території протягом обох етапів дослідження було виявлено 15 острівців безпеки та 12 підвищених переходів. Ці цифри підкреслюють невідповідність сучасним нормам і стандартам вулично-ї інфраструктури в центральних районах столиці, де взаємодія пішоходів і транспортних засобів є частою та інтенсивною. Крім того, частина цих переходів не відповідали нормативним вимогам, згідно з якою перепад висот між тротуарною та проїзною частиною в зоні переходу не повинен перевищувати 2 см. Такий підхід при проектуванні та реалізації ставить під сумнів повноцінність підвищених пішохідних переходів, обмежуючи їхню роль лише заспокоєнням дорожнього руху, однак не сприянням доступності пішохідного середовища.

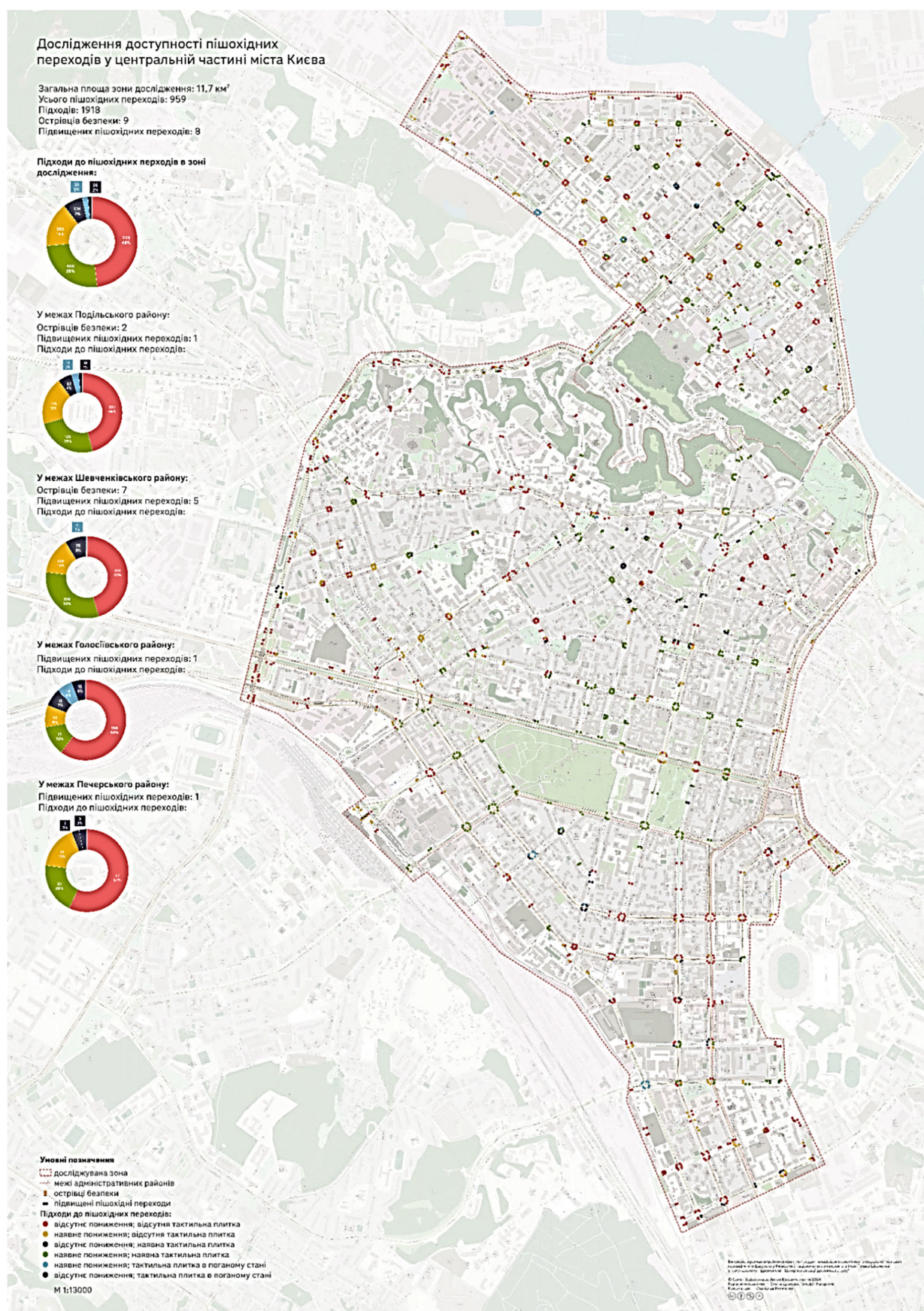

Рис. 1. Карта доступності пішохідних переходів у межах частин чотирьох центральних адміністративних районах Києва (Подільському, Шевченківському, Голосіївському та Печерському) (станом на лютий 2024 р.)

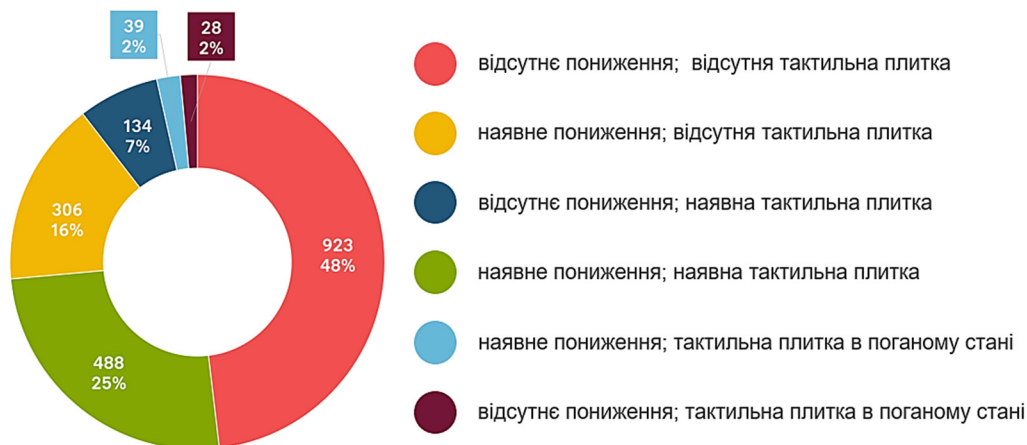

Рис. 2. Результати першого етапу дослідження у межах частин чотирьох центральних адміністративних районів Києва (Подільському, Шевченківському, Голосіївському та Печерському) (станом на лютий 2024 р.)

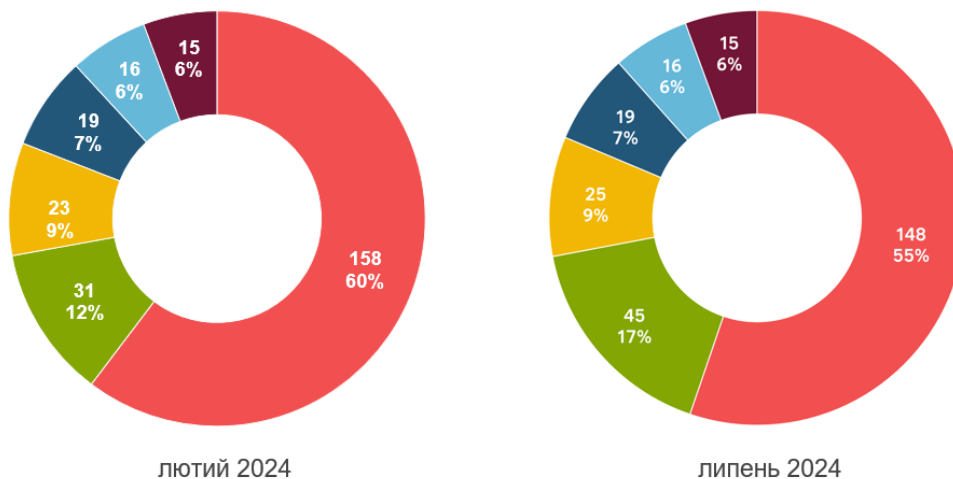

Рис. 3. Порівняння результатів аналізу доступності пішохідних переходів у досліджуваній частині Голосіївського району в лютому та липні 2024 р.

Рис. 4. Результати другого етапу дослідження доступності пішохідних переходів (станом на липень 2024 р.)

Рис. 5. Карта доступності пішохідних переходів у межах частин Голосіївського та Печерського районів Києва (станом на липень 2024 р.)

Дискусія і висновки

Дослідження пішохідних переходів Києва виявило значну кількість недоліків у контексті доступності. Лише п'ята частина пішохідних переходів відповідають державним будівельним нормам і національним стандартам, що підкреслює суттєву проблему доступності міського середовища для маломобільних груп населення – осіб з інвалідністю, людей похилого віку та інших. Ремонтні роботи, які мали на меті покращити ситуацію, часто не забезпечують належної якості щодо забезпечення безбар'єрного середовища, придатного для щоденного користування.

Найбільші проблеми спостерігалися в місцях, які не піддавалися капітальному ремонту впродовж останніх років. Виявлено, що більшість доступних переходів з'явилася під час таких ремонтів, проте якість робіт не завжди відповідає встановленим стандартам. Навіть нещодавні роботи були непослідовними, із такими проблемами щодо виконання, як неналежне встановлення тактильних смуг, їхня якість або ненормативні зниження бортових каменів. Наявність підвищених пішохідних переходів і острівців безпеки в густонаселених районах є недостатньою, а їхня відповідність стандартам відображена на тематичній карті. Це створює небезпеку для пішоходів і погіршує загальну доступність міського простору.

Результати дослідження демонструють досягнення певного прогресу стосовно підвищення доступності пішохідних шляхів столиці протягом останніх років і в межах 2024 р., однак здебільшого локалізованого й вибіркового. Відсутня комплексна загальноміська стратегія, яка

б забезпечувала систематичне покращення пішохідної інфраструктури, тому існує нагальна потреба у впровадженні сталих, довгострокових заходів для досягнення цілей доступності, викладених у Національній стратегії безбар'єрного простору до 2030 р.

Внесок авторів: Станіслав Клименко – концептуалізація; методологія; Тимофій Нагорний – аналіз джерел, підготування теоретичних засад дослідження; вичитка тексту; Семен Верхоглядів та Антон Волович – збір емпіричних даних, їх валідація та обробка; емпіричне дослідження; підготування огляду літератури.

Список використаних джерел

- Безпека дорожнього руху. Засоби заспокоєння руху. Загальні технічні вимоги. (2020). (ДСТУ 4123:2020). ДП "УкрНДНЦ".
- Вироби для надання допомоги сліпим і людям зі слабким зором. Тактильні індикатори пішохідної зони. (2017). (ДСТУ ISO 23599:2017). ДП "УкрНДНЦ".
- Вулиці та дороги населених пунктів (зі Зміною №1). (2018). (ДБН В.2.3-5:2018). Мінірегіон.
- Гукалова, І. В. (2019). До питання соціально-географічної концептуалізації інклюзивного розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Географічні науки*, 10, 20–26. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2019-10-3>
- Дронова, О. Л., & Лис, Я. С. (2016). Управління міськими агломераціями: європейський досвід для реформ в Україні. *Український географічний журнал*, 1, 47–52. <https://doi.org/10.15407/ugz2016.01.047>
- Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення. *Зі Зміною № 1*. (2018). (ДБН В.2.2-40:2018). Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.
- Київська міська рада. (2024, 1 жовтня). У столиці проживають понад 150 тисяч людей з інвалідністю. <https://kmr.gov.ua/uk/content/u-stolyci-prozhyvayut-ponad-150-tysyach-lyudey-z-invalidnistyu-z-nyh-blyzko-95-tysyach>

Конструктивне влаштування острівців безпеки у місті Києві. (2022). Сектор організації веломережі Департаменту транспортної інфраструктури виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації).

Лісовський, С. А., Маруняк, Є. О., Гукалова, І. В., Мозговий, А. А., & Покляцький, С. А. (2019). Інклюзивність та екологічні пріоритети міського розвитку як складові якості життя населення (приклади модельних міст). *Український географічний журнал*, 2, 13–22. <https://doi.org/10.15407/ugz2019.02.013>

Маруняк, Є. О., Лісовський, С. А., Покляцький, С. А., Мозговий, А. А., Петровська, А. О., & Румянцева, М. В. (2021). Розвиток столичного міста крізь призму інклюзивності (на прикладі м. Києва). *Український географічний журнал*, 1(113), 25–33. <https://doi.org/10.15407/ugz2021.01.025>

Моїсєєнко, Д. (2024, 19 жовтня). Безперервно інклюзивний Львів. Behance. <https://behance.net/gallery/183608693/bezperervno-nkljuzivnij-lvv>

Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

Парфентьева, І. О., Мельник, Ю. А., Задорожнікова, І. В., & Степанюк, В. О. (2024). Дослідження інклюзивності громадських будівель Луцька. *Сучасні технології та методи розрахунків у будівництві*, 21, 152–160. [https://doi.org/10.36910/6775-2410-6208-2024-11\(21\)-16](https://doi.org/10.36910/6775-2410-6208-2024-11(21)-16)

Сталі міста та громади. Показники міських послуг і якості життя. (2019). (ДСТУ ISO 37120:2019). ДП "УкрНДНЦ".

Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року (затверджена рішенням Київської міської ради від 06 липня 2017 року № 724/2886). (2017). Виконавчий орган Київської міської ради (Київська міська державна адміністрація).

Habitat III Issue Papers: Inclusive Cities. (2015, May 31). https://habitat3.org/wp-content/uploads/Habitat-III-Issue-Paper-1_Inclusive-Cities-2.0.pdf

Inclusion Through Access to Public Space. UNESCO. <https://unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/urban-development/migrants-inclusion-in-cities/good-practices/inclusion-through-access-to-public-space/>

Provotar, N., Kutova, K., Dibivnyi, E. (2022). Social and spatial differences in inclusive infrastructure development in a large city. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Geography*, 3/4 (84/85), 8–15. <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2022.84.1>

References

Assistive products for blind and vision-impaired persons – Tactile walking surface indicators (2017). National standard of Ukraine (DSTU ISO 23599:2017). State Enterprise "Ukrainian Research and Training Center for Standardization, Certification and Quality" [in Ukrainian].

Construction manual for traffic islands in City of Kyiv. (2022). Sector for cycling network, Department of Transport Infrastructure, Kyiv City Council executive body (Kyiv City State Administration) [in Ukrainian].

Dronova, O. L., & Lys, Ya.S. (2016). Metropolitan areas management: European experience for reforms in Ukraine. *Ukrainian Geographic Journal*, 1, 47–52 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ugz2016.01.047>

Habitat III Issue Papers: Inclusive Cities. (2015). https://habitat3.org/wp-content/uploads/Habitat-III-Issue-Paper-1_Inclusive-Cities-2.0.pdf

Hukalova, I. V. (2019). Towards socio-geographical conceptualizing of inclusive development. *Kherson State University Herald. Series Geographical Sciences*, 10, 20–26 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2019-10-3>

Inclusiveness of buildings and structures. General provisions (with amendment No. 1). (2022). State building code (DBN V.2.2-40:2018). Ministry of Regional Development, Construction, and Public Housing and Utilities [in Ukrainian].

Inclusion Through Access to Public Space. UNESCO. <https://unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/urban-development/migrants-inclusion-in-cities/good-practices/inclusion-through-access-to-public-space/>

Kyiv City Council (2024, October 1). 150 thousand people with disabilities live in the capital [in Ukrainian]. <https://kmr.gov.ua/uk/content/u-stolyci-prozhyvayut-ponad-150-tysyach-lyudey-z-invalidnistyu-z-nyh-blyzko-95-tysyach>

Lisovskyi, S. A., Maruniak, Eu. O., Hukalova, I. V., Mozghovyi, A. A., & Pokliatskyi, S. A. (2019). Inclusiveness and environmental priorities of urban development as components of quality of life (case cities examples). *Ukrainian Geographic Journal*, 2, 13–22 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ugz2019.02.013>

Maruniak, Eu. O., Lisovskyi, S. A., Pokliatskyi, S. A., Mozghovyi, A. A., Petrovska, A. O., & Rumiantseva, M. V. (2021). Development of the capital city through the prism of inclusiveness (case of Kyiv). *Ukrainian Geographic Journal*, 1 (113), 25–33 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/ugz2021.01.025>

Moiseienko, D. (2023, October 19). Continuously inclusive Lviv. Behance [in Ukrainian]. <https://behance.net/gallery/183608693/bezperervno-nkljuzivnij-lvv>

National strategy on barrier-free space development in Ukraine until 2030. Cabinet of Ministers of Ukraine Act No. 366-r dated Apr. 14, 2021. Official webportal of the Parliament of Ukraine [in Ukrainian].

Road safety. Traffic Calming Measures. General requirements. (2020). National standard of Ukraine (DSTU 4123:2020). State Enterprise "Ukrainian Research and Training Center for Standardization, Certification and Quality" [in Ukrainian].

Parfentjeva, I. O., Menyuk, Yu. A., Zadorozhnikova I.V., & Stepaniuk V. O. (2024). Research of inclusiveness of public buildings in Lutsk. *Modern technologies and methods of calculations in construction*, 21, 152–160 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.36910/6775-2410-6208-2024-11\(21\)-16](https://doi.org/10.36910/6775-2410-6208-2024-11(21)-16)

Provotar, N., Kutova, K., & Dibivnyi, E. (2022). Social and spatial differences in inclusive infrastructure development in a large city. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Geography*, 3/4 (84/85), 8–15. <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2022.84.1>

Strategy of development of City of Kyiv until 2025. Kyiv City Council Act No. 724/2886 dated July 6, 2017 [in Ukrainian].

Streets and roads of settlements (with amendment No. 1). (2022). State building code (DBN V.2.3-5:2018). Ministry of Regional Development, Construction, and Public Housing and Utilities [in Ukrainian].

Sustainable cities and communities – Indicators for city services and quality of life. (2019). National standard of Ukraine (DSTU ISO 37120:2019). State Enterprise "Ukrainian Research and Training Center for Standardization, Certification and Quality" [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 11.10.24

Прорецензовано / Revised: 06.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

Тymofii NAHORNYI, PhD Student

Scopus ID: 57208600172

ORCID ID: 0000-0001-8418-270X

e-mail: nahorny_i_tymofii@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Semen VERKHOHLIADOV, Student

ORCID ID: 0000-0003-1107-0277

e-mail: simon.verkhohliadov@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Anton VOLOVYCH, Student

ORCID ID: 0009-0009-1750-3695

e-mail: anton30030909@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Stanislav KLYMENKO, Head of the Office for Complex Traffic Schemes

ORCID ID: 0000-0002-9155-0942

Traffic Management Center municipal enterprise, Kyiv, Ukraine

PHYSICAL ACCESSIBILITY OF PEDESTRIAN INFRASTRUCTURE: RESEARCH METHODOLOGY AND DEVELOPMENT TRENDS

Background. Walking is a basic mode of mobility that is accessible to everyone. However, not all pedestrian infrastructure is physically accessible to all categories of users. This primarily concerns people with reduced mobility, such as people with disabilities or temporary loss of mobility, the elderly, pregnant women, parents with strollers, etc. In the course of hostilities in the Russia-Ukraine war, the number of people with disabilities among military and civilians is increasing and they have the right to use urban space fully. At the same time, it is impossible to use outdated Soviet and car-oriented post-Soviet approaches to street planning and design hereafter. One of the most urgent tasks for Ukrainian cities and communities in the development of pedestrian infrastructure is to ensure that pedestrian crossings are properly arranged and brought in line

with modern regulations. In such places, the border between the roadway and the sidewalk made at the same level, as well as establishing of traffic calming means are the normality for European cities. Ukrainian cities have been actively working on this task in recent years.

M e t h o d s . The methodology for studying physical accessibility of pedestrian infrastructure was developed on the basis of the current regulatory framework of Ukraine, including the adaptation of international ISO standards in this area. In addition, theoretical studies by Ukrainian scientists, as well as the experience of leading cities in developed countries and Ukraine, were taken into account.

R e s u l t s . The case study, according to the authors' methodology, was a study of surface pedestrian crossings in the central part of Kyiv within the Shevchenkivskyi, Pecherskyi, Holosiivskyi, and Podilskyi administrative districts. The data was collected and processed in February-March and updated in July 2024. The results of the study revealed that only 25% of the studied approaches to pedestrian crossings fully comply with accessibility standards, with the highest accessibility rate demonstrated by Shevchenkivskyi district (32%). Instead, 48% of the approaches do not meet the standards at all, and 27% were identified as partially accessible.

C o n c l u s i o n s . The study of pedestrian crossings in the central part of Kyiv revealed a significant number of accessibility deficiencies. Only one fifth of pedestrian crossings comply with state building codes and national standards, which highlights a significant problem with the accessibility of the urban environment for people with reduced mobility. The repairs that have been carried out to improve the situation often do not provide adequate quality to ensure a barrier-free environment suitable for daily use by all. The majority of accessible crossings were found to have been added during the overhauls, but the quality of the work is not always high and consistent. This creates a danger for pedestrians and worsens the overall accessibility of urban space.

Keywords: city, pedestrian infrastructure, accessibility, inclusiveness, GIS, sustainable development.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

UDC 911.3

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.12>

Anastasiia PETROVSKA, PhD Student

ORCID ID: 0009-0008-6712-2770

e-mail: petrovskai1225@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MIGRATION PROCESSES AND QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF WAR

Background. *The transition of the Russian-Ukrainian war into the phase of high intensity, which fell on February 24, 2022, became the cause of acute demographic and economic crises in Ukraine, mass forced migration. The processes to which the Ukrainian state was gradually able to adapt in the period 2014–2021 acquired catastrophic proportions in 2022 due to the fact that the entire country became the arena of military operations and destructive shelling. The consequences of Russia's full-scale invasion of Ukraine will be felt even decades after its end. The war has already introduced a disproportion in the spatial distribution of the population, which may deepen in the future.*

Methods. *Using the comparative and geographical method, statistical analysis and synthesis, the quantitative indicators of forced external and internal migration of the population due to the war in Ukraine were revealed, the level of quality of life of internally displaced persons, the amount of destruction due to full-scale invasion and permanent shelling of the Ukrainian territory was investigated. Ways to restore the destroyed territory, residential and non-residential infrastructure of the country are analyzed. With the help of a qualitative method of sociological research (in-depth interviews), the experience of displacement of external and internal migrants was investigated.*

Results. *The subjective vision of internal and external migrants regarding the prospects of their return to their primary places of residence was determined, which directly depends on both the time spent outside their places of origin and whether refugees and internally displaced persons have a place to return to, as well as other traumatic factors.*

Conclusions. *Reconstruction of the destroyed, overcoming the demographic crisis, well-thought-out housing and social policy for the integration of internally displaced persons and encouraging the return of external forced migrants – these are the challenges that are acutely facing Ukraine at the moment. Another important factor is that the disproportion, when the population is unevenly distributed, mainly in the western regions of Ukraine, may be present even after the war ends. Accession to the European Union, when those regions that are closer to the EU countries will be more developed, will deepen this skew.*

Keywords: *quality of life of the population, internally displaced persons, forced migration, cities, reconstruction.*

Background

Since 2014, Ukraine has faced such a problem as the forced migration of the population due to the annexation of Crimea by the Russian Federation and armed aggression in the Donetsk and Luhansk regions. According to the data of the National Social Service of Ukraine, as of December 31, 2021, that is, almost two months before the start of Russia's large-scale invasion of Ukraine, the Unified Information Base had 1,476,148 internally displaced persons (IDPs). After February 24, 2022, the forced migration of the population became much larger. According to the International Organization for Migration, as of April 2022, only IDPs numbered 7 million 138 thousand 715 people. At the same time, according to the estimates of the same organization (IOM), the actual number of IDPs as of April 2024 has decreased to 3 million 548 thousand people. On the other hand, according to the estimates of international organizations, the number of Ukrainians who were forced to go abroad is currently 6 million 483 thousand 500 people. Despite the reduction in the number of IDPs, the problem of forced internal migration remains extremely urgent and is deepened by economic and demographic crises, as well as a constant decrease in the quality of life of the population. Taking into account the large number of people who were forced to migrate abroad due to the war, the demographic crisis in Ukraine will only deepen, and the territory of the regions that are on the conflict line and are under constant shelling, will undergo destruction and will continue to be depopulated.

Literature Review. In the works of Y. V. Belinska, O. I. Shevchuk (Belinska, & Shevchuk, 2023), S. Batychenko, L. Melnik, S. Uliganets, N. Levinskova (Batychenko et al., 2022) comprehensively analyzed and defined the aspects of forced migration of Ukrainians abroad, research focuses on finding ways to resolve the demographic crisis. E. M. Libanova and O. V. Pozniak focused on the assessment of the scale

and consequences of external forced migration for the demographic and economic situation in Ukraine (Libanova, & Pozniak, 2023).

In the study of I. V. Gukalova (Gukalova, 2022), attention is paid to the impact of the consequences of a large-scale war on spatial differences in the quality of life of the population and to the assessment of the degree of destruction of the urban environment. I. Zablodska, Yu. Rohozian, V. Blyzniuk, O. Vartanova, N. Derzhak (Zablodska et al., 2023) in turn focused on the analysis of spatial differences in the quality of life of the population in different regions of Ukraine and comparison of the obtained indicators with the standard of living in other European countries.

Methods

The purpose of the study is to analyze socio-geographic aspects of the quality of life of the population in the conditions of the acute phase of the war between Russia and Ukraine, damage and destruction of property and mass forced migration.

Results

According to the report published by the Ministry for Communities, Territories and Infrastructure Development of Ukraine and prepared by the DREAM (State Digital Restoration EcoSystem for Accountable Management) Project Office in cooperation with associations of local governments, the register of damaged and destroyed property as of June 2024 includes more than 330,000 objects real estate (Restoring the regions of Ukraine..., 2024).

About 330 thousand objects is an extremely large indicator, and it can be understood that these are not even the final numbers, because, firstly, it is currently not possible to accurately calculate the data from the territories temporarily occupied and devastated by the Russian army. Secondly, in the unoccupied part of Ukraine, the amount of destruction caused by permanent shelling is constantly increasing. Therefore, this only strengthens the desire to

search for ways of recovery and reconstruction, without which the prospects for the economic and social development of the state are doubtful. Therefore, maintaining the quality of life of the population at an appropriate level is doubtful. Simultaneously with the general decline in the standard of living in Ukraine, there is also an uneven spatial distribution of quality of life indicators, when it is higher in the western regions of Ukraine than in the eastern, central and southern regions (Zablodska et al., 2023).

Analyzing the DREAM report, made based on a survey conducted among representatives of local government entities of 400 communities in 24 regions of Ukraine; we can conclude that 81.8 % of respondents are sure that the reconstruction of immovable objects should take place already during the war, but only in the volume necessary for the life of communities. Another 16 % believe that, under these conditions, reconstruction should take place to the maximum extent, and 2.2 % believe that it should not be carried out during the war. At the same time, 20.9 % of communities are ready for maximum reconstruction, 69.9 % are ready for reconstruction in the amount necessary to restore community life, and 9.2 % are currently not ready for reconstruction.

The monofunctional city of Bucha of Kyiv region belongs to those localities of Ukraine that need a fairly large-scale restoration. Therefore, RebuildUA is a project that is engaged in the digitization, analysis and visualization of the infrastructure of Ukraine destroyed by the Russian Federation, made 23 flights over Bucha and took 4,565 photos for the orthophoto plan. They concluded that 2 thousand 515 buildings out of 20 thousand 254 were damaged there buildings, of which 120 buildings were severely damaged, and 185 were completely destroyed. RebuildUA estimated the total amount of damages in Bucha at 5.2 billion hryvnias. At the same time, 2 thousand 246 objects (89.4 %) are residential and homestead buildings, 129 (5.1 %) are objects belonging to social infrastructure, 127 (5.0 %) are objects, which belong to industrial development and construction, 12 (0.5 %) – objects of other infrastructure (Bucha. Digitization of destroyed infrastructure, 2022).

At the same time, according to the data of the Bucha city council in the Bucha urban territorial community, which in addition to Bucha includes 13 more localities, 3 thousand 156 objects were damaged during the Russian occupation. Of these 900 were restored fully or partially in the first one and a half years after de-occupation with funds from the city budget and higher-level budgets. During this period, about 548 million hryvnias were used to restore social facilities and the housing stock.

According to the Ministry for Communities, Territories and Infrastructure Development of Ukraine, the restoration of social facilities in Bucha, in particular, is being implemented within the framework of the Restoration Program of Ukraine (A water supply facility..., 2024). At this stage, thanks to participation in this program, the city of Bucha plans to implement 15 projects (The program for the recovery..., 2024), for the implementation of which the European Investment Bank (EIB) gave a long-term loan of 340 million euros. Of these, 100 million euros were used in June-July 2024 for the restoration of the waterworks site on Tarasivska Street, building 14a (Reconstruction of water supply facilities..., 2024).

However, the city of Bucha, which became known to the whole world due to the atrocities of the Russian military and is located next to Kyiv, and not on the remote periphery, can hardly be considered an average statistical example of the

restoration of Ukrainian localities. Thus, according to DREAM data, over the past two years, in 98 % of the communities that participated in the survey, from zero to 10 projects for the reconstruction of real estate of state importance were implemented. In 97 % of communities, from zero to 10 projects for the restoration and modernization of immovable property of regional importance have been implemented. About 89% of communities implemented from zero to 10 projects of reconstruction of social objects (Reconstruction of water supply facilities..., 2024). In 90 % of communities, from zero to 10 individual projects of citizens regarding the destroyed housing stock have been implemented. From the published report, it is not clear how many communities, among which the survey was conducted, do not need significant reconstruction, because the destruction was not so large-scale, and how many need it, but do not have the resources, both financial and human, for it.

At the same time, large cities that are close to areas with active hostilities or suffer from constant shelling and destruction and have significant amounts of resources (Kharkiv, Kherson, Zhytomyr, Zaporizhzhia, Kyiv) have since the beginning of the large-scale invasion implemented more than 100 projects with restoration. On the other hand, among the leaders of recovery and modernization, the report notes such cities as Lviv and Khmelnytskyi, which is due to migration processes: a large number of people who were forced to move to the West of Ukraine after February 24, 2022.

Due to the large-scale war launched by the Russian Federation against Ukraine, our country is experiencing the largest forced population migration since the Second World War. According to the Ministry of Social Policy of Ukraine, the number of internally displaced persons reached 4.9 million by the end of 2023. Of them, 3.6 million are persons who moved or re-moved after February 24, 2022 (Internally displaced persons, 2023). In addition, according to IOM data, as of April 2024, the number of IDPs amounted to 3 million 548 thousand people, while 4 million 734 thousand people who became internal migrants at the beginning of a full-scale war returned to their place of residence. On average, according to the IOM, about 82 % of internal migrants lived outside their primary place of residence for almost 600 days (Ukraine. Internal Displacement Report, 2024).

At the same time, according to the UN Refugee Agency, as of December 19, 2023, the number of Ukrainians who ended up abroad due to the war was 6.3 million people. Of them, 1.2 million were deported to aggressor countries (some of them left voluntarily), and more than 5 million left for other countries (Demographic development strategy..., 2023). According to the calculations of the Center for Economic Strategy, by the end of January 2024, 4.9 million Ukrainians were abroad due to a large-scale war (Ukrainian refugees..., 2024). At the same time, the Center for Economic Strategy does not clarify whether the number of Ukrainians deported to the aggressor country was taken into account in the calculations. At the same time, the Office of the UN High Commissioner for Refugees estimates the number of Ukrainians who were forced to go abroad because of the war at 6 million 483 thousand 500 people, as of the end of June 2024 (Ukraine Refugee Situation, 2024).

In turn, the Institute for Demography and Life Quality Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine estimated that as of August 2023, the population of Ukraine had decreased to 36.3 million people. Of these, 31.5 million people lived in the territory controlled by Ukraine. According to the Institute for Demography and Life Quality Problems of

the National Academy of Sciences of Ukraine, as of January 1, 2051, only 25.2 million people will live in Ukraine. This will become possible due to a number of factors: low birth rate, deterioration of the health of the population, increase in the number of persons with disabilities, high rate of premature mortality, mass forced migration of the population, illegal deportation of Ukrainian citizens abroad by the Russian Federation, demographic aging of the population (Demographic development strategy..., 2023).

Ukraine has been desperately fighting the armed aggression of the Russian Federation for 2.5 years, more than 10 million people are forced migrants (internally displaced persons, citizens of Ukraine who received temporary protection abroad, persons forcibly deported to the aggressor country). In addition, daily shelling is destroying infrastructure and housing in the country. In these conditions, it is difficult to hope for an improvement in the quality of life of the population both in the short-term and in the medium-term perspective. For example, according to an IOM survey conducted in April 2024, only 25 % of internally displaced persons are fully self-sufficient and do not feel the need for assistance. Among IDPs who returned from forced migration, this indicator is 50%, and among persons who did not move, it is 58%. Despite the fact that in the last two groups of the population the indicator of the provision of urgent needs is clearly higher than in the first group, the data indicate a catastrophic decline in the quality of life in Ukraine. Of course, this is most noticeable among IDPs. Therefore, for example, the most urgent need of 24 % of IDPs is food (Ukraine. Internal Displacement..., 2024).

At the same time, the prospects for the mass return of forced migrants to their previous places of residence are also not very certain. According to the survey conducted by IOM, 57 % of IDPs intend to stay in the settlements to which they moved. At the same time, the largest number of internal migrants who do not intend to return to their places of origin are those who moved to Kyiv and the Kyiv region. 67 and 64 % of IDPs expressed their intention to stay in the capital and region, respectively. If we take the general data for Ukraine, then only 34 % of displaced persons intend to move further – search for another place of residence or return to the primary accommodation (Ukraine. Internal Displacement..., 2024).

According to the results of our in-depth interviews (Table 1), the gap between the desire of forced migrants, both internal and external, to return home and reality widens in proportion to the duration of their forced displacement. The search for people for interviews was carried out using social networks, as well as using the "snowball" method, that is, the next respondents were selected based on the recommendations of those with whom interviews had already been conducted. Based on the analysis of the answers, we selected four groups of respondents.

Group No. 1 – persons who moved from the temporarily occupied territories of Ukraine back in 2014, that is, they have a ten-year experience of forced migration.

Group No. 2 – persons who, until February 24, 2022, lived in the front-line territories of the zone of the Operation of the Combined forces, that is, in the parts of the Donetsk and Luhansk regions controlled by Ukraine.

Group No. 3 – persons who, until February 24, 2022, were not IDPs, did not live in the territory of the Operation of the Combined forces, and became forced migrants after the start of a large-scale war.

Group No. 4 – persons who moved from the temporarily occupied territories of Ukraine in 2014 to the interior of the country and did not leave their new cities in 2022.

Thus, one of the respondents of group No. 1, who has been under temporary protection in one of the EU countries for the past two years, says that she is definitely not going to return to the monofunctional city in the Donetsk region, where she was born and lived until 2014, even if it is de-occupied. Instead, she would like to return to Kyiv, where she lived as an IDP from August 2014 to March 2022, however, she notes that with the passage of time, with the duration of the war, the prospects of returning are becoming more and more illusory. Owing to the fact that at the age of 48, the respondent finds it increasingly difficult to return and start life anew. Abroad, the respondent lives in a friend's house, works in her specialty. She notes that, of course, the moment will come when she will have to rent some kind of accommodation, but in Ukraine, she also does not have her own home in the unoccupied territory.

One of the respondents of group No. 2 became a forced migrant in April 2022; his hometown in Donetsk region is not occupied, but is located in close proximity to the front line. He lived in the Dnipropetrovsk region for the first month after the move, and then returned home to collect equipment from his own small workshop and relocate his business. For two years, the 50-year-old man has been living in Kyiv in a rented house, where he also set up a new workshop. Production revenues cover housing rent in Kyiv. The respondent notes that the lack of own housing hurts the pocket, however, there are also advantages of moving. This is, first of all, a wider sales market, as well as better logistics: in particular, we are talking about raw materials for production, spare parts for equipment, and the ability to send finished orders to customers. According to the respondent, if in the first year and a half of the full-scale war, he and his family were definitely determined to return to their hometown, then during the last year, with each new month, they have more and more doubts.

One of the respondents from group No. 3 lived in Kharkiv before the large-scale invasion. In March 2022, she was evacuated to the Vinnytsia region, where she lived for several months, and then left for another two months to one of the EU countries. In the fall of 2022, she returned to Kharkiv, but in the summer of 2023, she moved to Kyiv. She works remotely, and at the same time, since September 2023, she is studying at one of the Kyiv universities. She lives in the apartment of relatives who have lived abroad for a long time, so she does not pay for the rent of the apartment, so she only pays for utilities. According to the 20-year-old respondent, the war is felt much less in Kyiv than in Kharkiv, she feels much calmer and safer in the capital. After graduation, she hopes to return home.

One of the respondents from group No. 4 evacuated in 2014 from a temporarily occupied monofunctional city in the Donetsk region together with her family and employees of the institution where she worked. Since the beginning of the forced displacement, she has been living in Kyiv, where in 2016 she and her husband bought a home on credit. When Russia's full-scale invasion of Ukraine began in February 2022, the family decided to stay in Kyiv. It has not changed even though in the spring of 2022 fragments of a Russian missile hit the entrance of the high-rise building in which they live. The respondent notes that the reluctance to be left without one's own home again, to lose the feeling of home, to wander somewhere, overcame the fear for one's own life: "we don't want to go anywhere else". However, she also notes that the fear of being in the occupation again is much greater for her than the fear for her life.

Table 1

Main characteristics of respondents who participated in in-depth interviews

Respondent	Sex	Age	Type of activity	Location until 2014.	Place of accommodation until February 24, 2022	Place of accommodation after February 24, 2022	Prospects of returning to the place of primary placement (yes, no, more likely yes, more likely no)
1	female	48	journalist	Khartsyzk, Donetsk region	Kyiv	Poland	no
2	male	50	businessman	Kostiantynivka, Donetsk region	Kostiantynivka, Donetsk region	Kamianske, Dnipropetrovsk region; Kyiv	more likely yes
3	female	20	student	Kharkiv	Kharkiv	Vinnitsia, Poland, Kharkiv, Kyiv	more likely yes
4	female	52	bank employee	Khartsyzk, Donetsk region	Kyiv	Kyiv	no
5	female	45	railroad worker	Kyiv region	Kyiv region	Poland	no
6	male	41	programmer	Donetsk	Kyiv	Kyiv	more likely no
7	female	53	medical worker	Chernihiv	Chernihiv	France	more likely yes
8	female	63	pensioner	Zuhres, Donetsk region	Horodnia, Chernihiv region	Horodnia, Chernihiv region	no
9	female	29	lawyer	Donetsk	Kyiv	Kyiv	no
10	female	38	lecturer	Makiivka, Donetsk region	Kyiv	Germany	no
11	female	26	on maternity leave	Lyman, Donetsk region	Lyman, Donetsk region	Dnipro	more likely no

It is worth noting that despite different life experiences, traumatizing events, terms and circumstances of resettlement, the degree of desire or reluctance to return to the original place of residence, respondents of all four groups acutely feel the uncertainty of the future. In addition, this uncertainty is much greater than it would be in peacetime or quasi-peacetime – before a large-scale invasion. It is also interesting that the respondents belong to those people who before the war were not going to move anywhere from their hometowns. Therefore, for example, a 20-year-old respondent from group No. 3 notes that before the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, she did not plan to study at a higher educational institution outside Kharkiv. Another respondent from group No. 3, whose house in the Kyiv region was burned by Russian soldiers during the occupation in the spring of 2022, emphasizes that she had no intention of living abroad before the large-scale invasion. Now she does not plan to return: "When the house was set on fire, we barely managed to run out of the basement, miraculously we survived, and I don't want my children to ever see war again...". In turn, the respondent from group No. 1 notes that she was not going to move anywhere from her hometown in the Donetsk region until 2014. She had no ambitious plans to live in the capital, and even more so, she was never one of those people who wanted to live outside of Ukraine: "Instead, I lived in Kyiv for almost 8 years and have been under temporary protection in Poland for 2.5 years...".

Currently, it is difficult to predict how many forced migrants will not return to Ukraine from abroad. According to forecasts, it can be about 600–700 thousand people, or about 5–5.5 million. Everything will depend on the duration and intensity of the war, the economic situation in the country (Libanova, & Pozniak, 2023). From the analyzed

answers of the respondents of the in-depth interviews, we conducted, among the main reasons that influence the decision not to return, the following can be distinguished:

1. Security situation in Ukraine.

2. Destroyed housing, or housing that remained in the occupied territories. In the case of housing in the occupied territories, respondents note that even after de-occupation, they would not want to return home, because they have already lived outside these territories for 10 years.

3. Favorable economic situation in the places of new accommodation.

4. Wider opportunities for employment and training.

In conditions where some of the forced migrants, even if they have such a desire, actually have nowhere to return, because their homes are either destroyed or located in temporarily occupied territories, one cannot hope for a mass return of Ukrainians from abroad and IDPs to their places of origin. At least in order to stimulate it, the state should create and implement appropriate programs. However, it is too early to talk about it now, because Ukraine is in the acute phase of the war. As long as it continues, the forced migration of Ukrainians abroad and inland – away from the borders with Russia and Belarus will continue. Thus, a 63-year-old respondent from group No. 4 says that she has been under occupation twice in the last 10 years. The first time was in the summer of 2014 in his native Donetsk region, the second time was from February 24 to April 2, 2024 in the Chernihiv region.

It is also possible to foresee an increase in cases of relocation of enterprises and a deepening of the decline of cities in the east and south of Ukraine with signs of monofunctionality. It is quite likely that the decline of cities located in the border zone next to the Russian Federation will continue even after the end of the war. This will be due to both the dangerous neighborhood and the reluctance of

investors to invest money in these cities, as well as the specifics of Ukraine's development after joining the EU, when cities located closer to the borders with EU countries will develop more intensively than others will. The consequence of the new realities for Ukraine may be the growth of the population in the western regions of Ukraine, even in comparison with the migration processes of the war period, which will become another challenge for the state.

Meanwhile, the mass migration of the population during the war was and remains now a challenge for those cities of Ukraine that host the largest number of IDPs. Places of mass residence of displaced people are often not integrated into the urban space, the urban landscape becomes more heterogeneous due to the presence of temporary elements in it for a long time. People who find themselves in such temporary housing can live in them for several years, so they need to be given the right to participate, together with local residents, in choosing a place to set up modular towns, to decide which projects will be implemented and what the public spaces will look like nearby (Maciejewska et al., 2023):

Forced mass migration increases the burden on the infrastructure of cities, which is difficult to cope with such an influx of people, on social services, public spaces, that is, it also changes the life of the local population. The quality of life of forced migrants, who are experiencing both military and non-military stress related to the loss of their own housing, personal space, search for a new job, adaptation in a new place, difficulties of integration, does not meet the standards. Despite the fact that temporary solutions, for example, modular towns for displaced people, seem to be a good solution for accommodating a large number of people, because they are implemented quite quickly and in theory can be quickly disassembled. However, in the practice of the Ukrainian experience of 2014, it can be seen that the application of the temporary measure stretched for years, and in 2022, the geography of distribution of modular towns has quite expectedly increased. At the same time, international experience shows the negative consequences of living in temporary collective housing. For example, it negatively affected the subjective quality of life of internal migrants who survived the war in the Balkans without leaving the region (Matanov et al., 2013).

The solution to the problem could be the introduction of a policy that would promote the construction of new social housing according to European standards and protect the interests of IDPs in the housing rental market (Verbytskyi, 2024). The implementation of such a policy could contribute to the reduction of traumatic factors for internally displaced persons and would enable them to integrate into the new environment more quickly.

Conclusions

A large-scale war, a difficult security situation in Ukraine, when any population center can be shelled and destroyed, not only those located on the conflict line, mass external and internal forced migration have become a significant challenge for the state and have already led to a demographic crisis. In the conditions of the acute phase of the war, a significant decline in the economy and a decline in the quality of life, uneven spatial distribution of the population with large disparities, it is very difficult for the state to respond quickly to these challenges. Currently, there are almost twice as many forced migrants outside Ukraine (6 million 483 thousand 500 people) as there are displaced people within the country (3 million 548 thousand people). Given the difference in numbers, at first glance it seems that the return of external forced migrants to Ukraine is a priority.

However, it is clear that the first priority is to develop and implement a number of mechanisms that would help IDPs integrate into a new environment for them. Solving the housing issue for internally displaced people, changing existing public spaces, building social infrastructure and the transport network are also of primary importance for the development of post-war Ukraine. A comprehensive solution to these problems of IDPs can encourage a much larger number of external forced migrants to return to Ukraine.

References

- Batychenko, S., Melnik, L., Uliganets, S., & Levinskova, N. (2022). Forced migration of the population during the full-scale invasion of Russia into Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Geography*, 3/4(84/85), 16–19 [in Ukrainian]. [Батиченко, С., Мельник, Л., Уліганець, С., & Левінськова, Н. (2022). Вимушена міграція населення у часи повномасштабного вторгнення росії в Україну. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*, 3/4(84/85), 16–19] <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2022.84.2>
- Belinska, Ya., & Shevchuk, O. (2023). Forced migration of the population of Ukraine during the war. *Digital economy and economic security*, 9, 63–67 [in Ukrainian]. [Белінська, Я.В., & Шевчук, О.І. (2023). Вимушена міграція населення України під час війни. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 9, 63–67]. <https://doi.org/10.32782/dees.9-11>
- Bucha. Digitization of destroyed infrastructure. (2022). RebuildUA [in Ukrainian]. [Буча. Оцифрування зруйнованої інфраструктури. (2022). RebuildUA. <https://rebuildua.net/bucha>
- Demographic development strategy of Ukraine for the period until 2040. (2024). The Ministry of Social Policy of Ukraine [in Ukrainian]. [Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. (2024). Міністерство соціальної політики України. <https://www.msp.gov.ua/projects/870/>
- Gukalova, I. (2022). Quality of life changes in the context of preliminary implications of the Russian large-scale aggression against Ukraine: geographical aspects, 9(1). <https://doi.org/10.35603/sws.iscscs.2022/s12.103>
- Internally displaced persons. (2024). The Ministry of Social Policy of Ukraine [in Ukrainian]. [Внутрішньо переміщені особи. (2024). Міністерство соціальної політики України]. <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>
- Libanova, E., & Pozniak, O. (2023). War-driven wave of Ukrainian emigration to Europe: an attempt to evaluate the scale and consequences (the view of Ukrainian researchers). *Statistics in Transition new series*, 24(1), 259–276. <https://doi.org/10.59170/stattrans-2023-014>
- Maciejewska, A., Kuzak, Ł., Ulanicka-Raczyńska, M., & Onufriy, Y. (2023). Use of Field Reserves in Emergencies as Assessed by Urban Residents and Refugees in Warsaw and Lviv during the War in Ukraine. *Sustainability*, 15(18), 1–2, 16–17. <https://doi.org/10.3390/su151814022>
- Matanov, A., Giacco, D., Bogic, M., Ajdukovic, D., Franciskovic, T., Galeazzi, G. M., Kucukalic, A., Lelic-Tosevski, D., Morina, N., Popovski, M., Schützwohl, M., Pribe, S. (2013). Subjective quality of life in war-affected populations. *BMC Public Health*, 13(624), 2–4. <https://doi.org/10.34069/Al/2023.61.01.9>
- The program for the recovery of Ukraine. (2024) [in Ukrainian]. [Програма з відновлення України. (2024)]. <https://bucha-rada.gov.ua/content/programa-z-vidnovlennya-ukrayiny>
- Reconstruction of water supply facilities at the address: Bucha, str. Tarasivska, 14a (projects). (2024) [in Ukrainian]. [Реконструкція водопровідних споруд за адресою: м. Буча, вул. Тарасівська, 14а. (2024)]. https://dream.gov.ua/ua/project/DREAM-UA-110923-3193AB79/profile?fbclid=IwY2xjawEZ9hVleHRuA2FlbQlxMAABHYunCFxG52ZYMj8r8-wj9F6JlOMrS_WsluO_8GbaouTZkHTQr2olq8rsl_aem_eWzd3d3GM1EalQSHSLGZCNA
- Restoring the regions of Ukraine: report on the community survey results. (2024) [in Ukrainian]. [Відновлення регіонів України: звіт про результати опитування громад. (2024)]. https://drive.google.com/file/d/1ufy2_P0VWVFsvhp2slzfz-I6MQNBg9bSjC/view?pli=1
- Ukraine. Internal Displacement Report. General Population Survey Round 16 (March 10 – April 11, 2024). (2024). IOM [in Ukrainian]. [Україна. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 17 (10 березня – 11 квітня, 2024). (2024). МОМ]. <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-vnutrishnє-peremishchennya-naselennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo>?close=true
- Ukrainian refugees. Future abroad and plans for return. The third wave of the research. (2024). Centre for Economic Strategy [in Ukrainian]. [Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. (2024). Центр економічної стратегії. <https://ces.org.ua/ukrainian-refugees-third-wave-research/>
- Ukraine Refugee Situation. (2024). UNHCR. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
- Verbytskyi, I. (2024). Social recovery and cohesion for Ukraine: 15 recommendations. CEDOS [in Ukrainian]. [Вербіцький, І. (2024)]. Соціальне відновлення та згуртованість для України: 15 рекомендацій. CEDOS. <https://cedos.org.ua/researches/soczialne-vidnovlennya-ta-zgurtovanist-dlya-ukrayiny-15-rekomendaczij/>

A water supply facility, restored with the support of the European Investment Bank (EIB), was opened in Bucha. (2024). The Ministry for Communities, Territories and Infrastructure Development of Ukraine [in Ukrainian]. [У Бучі відкрили водопровідну споруду, відновлену за підтримки Європейського інвестиційного банку. (2024)]. Міністерство розвитку громад та територій України. <https://mtu.gov.ua/news/35770.html>

Zablodska, I., Rohozian, Y., Blyzniuk, V., Vartanova, O., & Derzhak, N. (2023). Monitoring of the life quality of population in Europe and Ukraine in the war conditions. *Amazonia Investiga*, 12(61), 80–91. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.61.01.9>

Отримано редакцією журналу / Received: 04.08.24

Прорецензовано / Revised: 15.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

Анастасія ПЕТРОВСЬКА, асп.

ORCID ID: 0009-0008-6712-2770

e-mail: petrovska1225@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вступ. Перехід російсько-української війни у фазу високої інтенсивності, який припав на 24 лютого 2022 р., став причиною гострих демографічних та економічних криз в Україні, масової вимушеної міграції. Процеси, до яких українська держава поступово змогла адаптуватися в період 2014–2021 рр., набули у 2022 р. катастрофічних масштабів через те, що ареною воєнних дій, руйнівних обстрілів стала вся країна. Наслідки широкомасштабного вторгнення Росії в Україну відчуватимуться навіть через десятки років після її закінчення. Війна вже внесла диспропорцію в просторове розміщення населення, яка в майбутньому може поглиблюватися.

Методи. Із застосуванням порівняльно-географічного методу, статистичного аналізу й синтезу розкрито кількісні показники вимушеної зовнішньої та внутрішньої міграції населення через війну в Україні, досліджено рівень якості життя внутрішньо переміщених осіб, кількість руйнувань через широкомасштабне вторгнення та постійні обстріли української території, а також проаналізовано шляхи відновлення зруйнованої житлової та нежитлової інфраструктури країни. За допомогою якісного методу соціологічного дослідження (глибинні інтерв'ю) вивчено досвід переміщення зовнішніх і внутрішніх мігрантів.

Результати. Було визначено суб'єктивне бачення внутрішніх і зовнішніх мігрантів щодо перспектив їхнього повернення до першочергових місць розміщення, яке безпосередньо залежить як від часу перебування за межами місць походження, так і від того, чи є куди повертатися біженцям та внутрішнім переселенцям, а також від інших травмуючих чинників.

Висновки. Відновлення зруйнованого, подолання демографічної кризи, продумана житлова й соціальна політика для інтеграції внутрішньо переміщених осіб і заохочення повернення зовнішніх вимушених мігрантів – це ті виклики, які на сьогодні гостро стоять перед Україною. Важливим також є той фактор, що диспропорція, коли населення розміщене нерівномірно, переважно в західних областях України, може бути наявною і після закінчення війни. Вступ до Європейського Союзу, коли ті області, які розташовані ближче до країн ЄС, будуть більш розвинені, поглибить цей переки.

Ключові слова: якість життя населення, внутрішньо переміщені особи, вимушена міграція, міста, відновлення.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 911.3:656

DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.13>

Денис ЗОЛОТУНЕЦЬ, асп.

ORCID ID: 0000-0001-6229-1411

e-mail: zolotunets.denis@chnu.edu.ua

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

Сергій КУДРІНСЬКИЙ, студ.

ORCID ID: 0009-0003-9696-6247

e-mail: kudrinskiy.serhii@chnu.edu.ua

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна

СТАН, ЧИННИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ СТРУКТУРИ МІСТА ЧЕРНІВЦІ

Вступ. Розвинена транспортна інфраструктура є одним із визначальних елементів сталого зростання будь-якого регіону, адже вона сприяє підвищенню рівню життя людини, створює умови для ефективного функціонування ринку товарів і послуг, а також є базовою передумовою економічного зростання країни в цілому. Транспортні послуги займають значне місце у територіальному плануванні, адже існуюча та планована транспортна мережа впливає на потенційний рівень використання території, розміщення та спеціалізацію господарства, формування мережевих і логістичних структур (будинків, логістичних центрів, промислових парків тощо). Рациональність використання міського простору, продумане поєднання окремих видів транспорту (залізничний, автомобільний, міський, авіаційний, трубопровідний), налагодження зв'язків між громадами окремими видами транспорту (під'їзні дороги, вокзали, станції та зупинки, аеропорти) створює єдину транспортну систему, функціонування якої може забезпечити мінімізацію часу, витраченого на переміщення пасажирів і товарів, як внутрішніх, так і зовнішніх, а також більш тісні й інтенсивні зв'язки між громадами. Транспорт бере участь у створенні продуктів та їхньому розподілі споживачам, взаємопов'язує виробництво і споживання продуктів між різними галузями економіки, країнами або регіонами. Транспорт відіграє важливу роль у виникненні та розвитку інтенсивного обміну товарами між різними територіями, залученими до цього поділу. Від ступеня розвитку транспорту залежить зростання поділу праці на території, його посилення і поява нових, більш ефективних форм. Транспортна інфраструктура впливає на якість життя і розвиток міст, тому глибокий теоретичний аналіз її роботи стає важливим і актуальним завданням.

Методи. Було використано такі методи: порівняльно-географічний метод транспортної структури міста Чернівці, аналізу та порівняння маршрутної мережі за показниками ефективності, споживання ресурсів і задоволення пасажирських потреб, а також описовий метод.

Результати. За допомогою описового методу визначено негативні тенденції транспортної структури, зокрема старіння транспортних засобів, недостатня кількість маршрутів, перевантаженість ключових маршрутів. Проведено аналіз маршрутної мережі за показниками ефективності, споживання ресурсів і задоволення пасажирських потреб. На основі отриманих даних і результатів аналізу можна прийняти конкретні рішення щодо оптимізації маршрутної мережі, включаючи зміни в розкладі, реорганізацію маршрутів, а також покращення обслуговування й забезпечення задоволеності пасажирів. Такий підхід сприятиме підвищенню ефективності міського громадського транспорту.

Висновки. Виявлено, що транспортна структура міста Чернівці потребує постійного розвитку та вдосконалення, оскільки вона не повністю відповідає потребам населення. Серед головних завдань наразі є постійна оптимізація та створення нових маршрутів громадського транспорту для задоволення потреб мешканців та уникнення дублювань між автобусами й електротранспортом. Подальше функціонування транспортної системи міста має бути спрямоване на максимальне використання зовнішніх можливостей і внутрішніх переваг, одночасно вирішуючи проблеми її розвитку для забезпечення якісних транспортних послуг у регіоні.

Ключові слова: транспортна структура, міський простір, транспортна мережа, міський пасажирський транспорт.

Вступ

Організація транспортної мережі та системи транспорту глибоко впливає на проблеми розвитку міст, особливо в контексті формування територіальних громад навколо обласних центрів. Часто такі територіальні громади створюються на основі політичних рішень і їхнє формування не завжди враховує тісні взаємозв'язки між населеними пунктами. Недоліки у цьому процесі можуть негативно впливати на функціонування цих громад і обмежувати їхні перспективи розвитку. Ця проблема також актуальна і для Чернівецької територіальної громади, яка об'єднує місто Чернівці, села Чорнівка та Коровія. Проте інші населені пункти, такі як Годилів, Чагор, Задубрівка, Шубранець, Горішні Шерівці, Топорівці, не увійшли до цієї громади, хоча і мають глибокі зв'язки в господарській сфері, соціальних питаннях, житлово-комунальному господарстві й т. п. Це підтверджується інтенсивними щоденними міграційними потоками між цими населеними пунктами.

Мета дослідження – аналіз стану транспортної структури міста Чернівці, а також визначення головних тенденцій її розвитку.

Питанням аналізу стану та сучасних тенденцій розвитку транспортної структури займаються багато українських учених і спеціалістів. Приміром, О. Захарова у своїх працях досліджує чинники глобального середовища, які впливають на потенціал розвитку світової транспортної системи (Zakharova, 2011). Автор доводить, що в сучасних умовах глобальне середовище значно впливає на можливості розвитку всесвітньої транспортної системи.

У праці І. Рудакевича проведено аналіз проблем, пов'язаних із розвитком транспортної інфраструктури великих міст і взято для дослідження обласні центри Західного регіону України як приклад. Висловлено пропозиції щодо майбутнього розвитку та запропоновано заходи для поліпшення стану транспортної інфраструктури у великих містах Західного регіону України. У рамках цієї розвідки розглядається можливість будівництва кільцевих

автомагістралей, нових вулиць, мостів, паркінгів, логістичних центрів та інших об'єктів транспортної інфраструктури у досліджуваних містах. Окремий акцент робиться на перспективі розвитку електротранспорту, зокрема тролейбусної мережі, у великих міських населених пунктах через його екологічність і високу пасажирську місткість (Rudakevich, 2009). Ю. Вовк виконав оцінку сучасного стану транспортної системи України й дослідив можливості її розвитку в умовах кризових змін. У результаті проведеного аналізу виявлено негативні тенденції у сфері транспортних перевезень (Vovk, 2015). Т. Харламова оцінює існуючі проблеми стосовно впливу транспортного сектору на довкілля та сталий розвиток. Мета її дослідження зосереджена на теоретичному та практичному обґрунтуванні перспектив сталого розвитку транспортної інфраструктури на основі більш широкого використання залізничного транспорту як альтернативи іншим видам транспорту (Kharlamova, 2018).

Дастан Бамвесіґ'є та Петра Главачкова у своїх працях досліджують використання екологічно чистих видів транспорту у великих містах. Науковці доводять, що екологічний транспорт залишається одним із основних рушійних сил соціально-економічного й екологічного розвитку в усьому світі. Більше того, були досліджені різні визначення, щоб зрозуміти всі аспекти, які обертаються навколо сталого транспорту у великих містах. Наприклад, одне з визначень сталого транспорту охоплює три основні цінності, які є основними для розуміння більшості людей. По-перше, така система забезпечити безпечний і постійний доступ до індивідуальних та суспільних базових потреб, водночас забезпечуючи здоров'я як людини, так і екосистеми для забезпечення стабільності для майбутніх поколінь. По-друге, екологічно чистий транспорт повинен мати співвідношення ціна – якість через ефективність роботи й доступність, пропонуючи різні альтернативні види транспорту на вибір. По-третє, він має бути екологічно чистим стосовно викидів парникових газів серед інших змінних (Bamwesigye, & Hlavackova, 2019).

Методи

Проводиться збір та аналіз статистичних даних про пасажиропотік, маршрутну мережу та інші важливі параметри з офіційних джерел. Дані обробляються за допомогою методів математичної статистики. Другий етап включає аналіз маршрутної мережі, який проводиться за допомогою картографічного методу для визначення оптимальних маршрутів з розкладів руху. Третій етап полягає в аналізі головних тенденцій розвитку транспортної інфраструктури. Очікується, що цей комплексний підхід дозволить отримати об'єктивну оцінку стану транспортної структури міста, визначити основні тенденції розвитку та розробити стратегію, спрямовану на підвищення ефективності, екологічності та доступності транспортних послуг для населення. Результати дослідження можуть бути використані для розробки програм розвитку транспортної інфраструктури, оптимізації маршрутної мережі, покращення якості послуг з зниження негативного впливу на довкілля, що сприятиме підвищенню рівня життя населення міста.

Результати

Транспортна система становить один із ключових елементів міської інфраструктури, що задовольняє життєво важливі потреби жителів. Міський пасажирський транспорт (МПТ) відіграє вирішальну роль у забезпеченні транспортування населення до місць роботи і має

прямий вплив на продуктивність діяльності міського господарства, підприємств, організацій та установ у всіх секторах економіки регіону і країни. Найважливішим елементом транспортної інфраструктури, який має великий вплив на розвиток сучасного міста, є система пасажирського маршрутного транспорту. Навіть при помітному збільшенні кількості легкових автомобілів в останні роки, більшість пасажирських перевезень здійснюється саме за допомогою маршрутного транспорту.

Основним функціональним призначенням МПТ є сприяння переміщенню пасажирів у просторі та часі. Тому цей тип інфраструктури має першочергове значення і характеризується сильною територіальною особливістю (через специфіку простору, прив'язаність до території, розміщення виробництва та систему розселення в регіоні). Також від обсягу щільності мережі й потужності транспортних потоків залежить ступінь концентрації виробництва, рівень розвитку регіону, його економічний і соціальний розвиток.

Розвиток транспорту в регіонах також залежить від низки інших важливих чинників:

Рівень 1. Загальні економічні чинники

Ця сукупність факторів обумовлює такі ознаки: характер територіального поділу праці та структуру виробництва; ступінь розвитку регіону в економічному й соціальному плані, а також порівняно з рештою країни; риси економічного механізму, який регулює відносини між виробництвом і транспортом;

Рівень 2. Індикатори галузевого та економічного характеру: зміни обсягів і складу перевезень, підвищення ефективності роботи, управління та координація перевізних процесів, оптимізація вантажо- та пасажиропотоків, фактори, пов'язані з науково-технічним прогресом у транспортній галузі, а саме механізація й автоматизація виробничих процесів, впровадження нових удосконалених транспортних засобів, обладнання та транспортної мережі зокрема.

Рівень 3. Адміністративно-територіальні чинники характеризують особливості транспортно-економічних зв'язків у регіоні; ступінь спеціалізації виробництва, систему розселення, розміщення господарських об'єктів на території; характер природних і кліматичних умов та їхній взаємозв'язок із транспортом, ступінь забруднення території та ін.

Щоб надати повну ефективність виконання своїх функцій переміщення, транспортна система зазвичай забезпечується такими елементами:

- а) транспортними мережами (комунікація);
- б) рухомим складом, що використовується для перевезень;
- в) транспортними вузлами (станції, вантажно-розвантажувальні системи та склади) для надання сервісу щодо питань пасажирів, вантажів та їхнього зберігання;
- г) засобами обслуговування споживачів;
- д) системами управління транспортуванням;
- е) підприємствами та засобами щодо експлуатації транспортних та інших компонентів інфраструктури (Транспортні дані Чернівців, 2024).

Транспорт бере участь у створенні продуктів і розподілі цих продуктів споживачам, він взаємопов'язує виробництво і споживання продуктів між різними галузями економіки, між країнами або регіонами. Транспорт відіграє важливу роль у виникненні та розвитку інтенсивного обміну товарами між різними територіями, залученими до цього поділу. Від ступеня розвитку транспорту залежить

зростання поділу праці на території, його посилення і поява нових, більш ефективних форм (Savchuk, 2023).

МПТ, який переважно розташований у центральних районах міста, призводить до додаткового навантаження на головну транспортну мережу. Більше того, у містах зі щільною історичною забудовою маршрутна система міського пасажирського транспорту зазвичай не повністю задовольняє потреби пасажирів у перевезеннях. Отже, виникає необхідність в оптимізації маршрутних систем з урахуванням суворих вимог, які накладає сучасний рівень розвитку міст.

Транспортна мережа міста Чернівці характеризується значною протяжністю, деякі головні вулиці обмежені на одну-три смуги руху в одному напрямку, інші мають лише одну-дві смуги. У місті часто виникають затори, а деякі вулиці, такі як Лесі Українки, Університетська, Івана Франка, Руська, Небесної Сотні та інші, є вузькими. Також у місті є кілька мостів, що розташовані на вулицях Руська, Хотинська, Вокзальна, Старожучківська та Січових Стрільців. Деякі вулиці мають залізничні переїзди, такі як Леоніда Каденюка, Севастопольська, Лесина, Хотинська, Винниченка, Прутська,

Кармелюка. Ці переїзди обладнані світловою сигналізацією, шлагбаумами і дорожньою розміткою. Інтенсивність руху поїздів через ці переїзди дуже низька, і видимість для водіїв хороша.

У процесі оптимізації системи пасажирського транспорту в компактних містах зі щільною забудовою зазвичай використовують автобусні маршрути. Це обумовлено тим, що вони є найбільш мобільними та не потребують значних капіталовкладень при коригуванні маршруту, натомість ті види транспорту, які мають шляхові пристрої, зазвичай спрямовані на напрями зі стійкими й інтенсивними потоками пасажирів. Тому їхнє коригування можливе за значних змін у розселенні громадян. У місті Чернівці функціонує 10 тролейбусних маршрутів, деякі з них мають нерівномірне навантаження через відсутність дублювання автобусних маршрутів, як, наприклад, маршрут № 2 ЧНУ ім. Ю. Федьковича – Завод "Гравітон", який перетинає центр міста та є одним із найпопулярніших. Здійснюючи аналіз схем руху автобусного і тролейбусного транспорту за 2022 та 2023 рр., змін не виявлено, проте за цей період проведено оптимізацію кількох існуючих маршрутів (рис. 1).

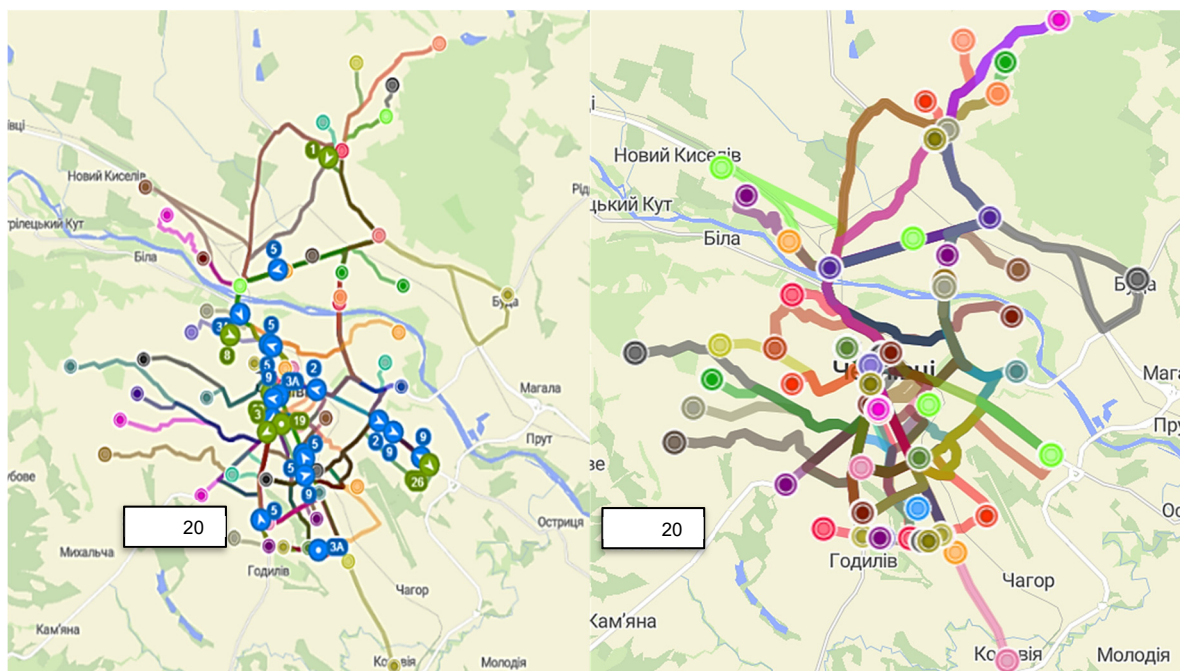

Рис. 1. Транспортні дані Чернівців у 2022–2023 рр.
(Транспортні дані Чернівців, 2022, 2023)

На засіданні місцевої ради було прийнято рішення про введення двох нових автобусних маршрутів, а саме маршрутів № 2 та 2А. Це було зумовлено формуванням нового житлового району на вулицях Рівненській і Воробкевича. Також планується скасування маршрутів № 1-А та 18 і замість цього збільшення кількості автобусів, які прямуватимуть до Садгори, що призведе до скорочення інтервалу між рухом транспорту на маршрутах № 15 та 23. Маршрут № 23 планується запустити через вулицю Хотинську, фактично він замінить маршрут № 1 та їхати-тиме від Соборної площі по вулиці Героїв Майдану. Маршрут № 1 став дещо коротшим, транспорт курсуватиме з Коровії до торгового центру "Метро" через вулицю Головна, раніше він пролягав до мікрорайону Садгора. У зв'язку зі скасуванням маршруту № 1-А та скороченням маршруту № 1, вулиця Сидора Воробкевича на

сьогодні не обслуговується громадським транспортом. Місцева влада планує внести зміни до тролейбусних маршрутів, щоб забезпечити тролейбусний транспорт на автономному ходу вулицею Воробкевича. Це стосується маршрутів № 6-А та 8-А.

До позитивних змін у транспортній системі міста Чернівці віднесемо незначне, але, все-таки, оновлення тролейбусного та автобусного парку, що забезпечують комфортні умови перевезення порівняно зі старими зразками КП "Чернівецьке тролейбусне управління"; створення нових міських маршрутів; встановлення валідаторів як можливості для безготівкової оплати, а саме телефоном, банківською картою, транспортною картою чернівчанина, сканування QR-коду, використання додатків Приват24 та "EasyPay"; облаштування транспортних зупинок і збільшення їх кількості; ремонт деяких вулиць

міста, серед яких проспект Незалежності, вулиці Канівська, Каспрука, Димківська, Вижицька, Вашківська, Степового, а також частини вулиць Хотинської, Хмельницького, Коцюбинського.

Організація міської транспортної політики міста Чернівці має містити базу, що формується на поточних, структурованих і відібраних інформаційних даних щодо автомобілізації населення, витрат, пов'язаних з утриманням і розвитком транспортної інфраструктури, завантаженості дорожньої мережі, забруднення навколишнього середовища тощо. За відсутності урахування або оцінки конкретної інформації місцевою владою під час формування транспортної політики може призвести до значних ресурсних утрат (матеріальних, фінансових, людських тощо).

Щодо запровадження конкретних дій, то розуміння ролі транспортної системи розпочинається з усвідомлення цілей, установлених місцевою владою, які мають відповідати типу міста. Характер формування, розвитку та функціонування транспортної системи в містах пов'язаний з їхнім статусом. Ураховуючи об'єктивні фактори (наявність ресурсів, кадрів тощо), які сприяють розвитку транспортної політики, більшість процесів її розробки здійснюється в містах, які вважаються обласними центрами.

Програма розвитку громадського транспорту в Чернівецькій міській територіальній громаді на 2024–2026 рр. спрямована на покращення якості життя громадян, підвищення привабливості життя в місті та його безпеки через здорову економіку й стабільні соціальні відносини в поєднанні з міським середовищем. Метою транспортної політики є сприяння сталому розвитку міста шляхом створення громадської транспортної системи. Місцевій транспортній політиці мають сприяти організаційні рішення щодо створення об'єктів і споруд транспортної системи, визначення підрядників, проведення тендерів, узгодження проектною документації, з'ясування громадської думки тощо.

Загальноприйнятним твердженням є те, що основою проектування транспортної системи є план міста, який складається з його планувальних характеристик, які передусім визначаються природно-географічними чинниками: розмір міста (чисельність населення, освоєність території); форма і розміри міської території, ступінь компактності, роздробленість території, наявність природних і штучних (міських) перешкод (річок, ярів, залізниць тощо); характер розташування основних житлових забудов, віддаленість житла від центру міста.

Попри той факт, що транспорт віднесли до пріоритетної сфери діяльності у місті Чернівці, він має розраховувати на підтримку держави, фінансуватися й розвиватися з метою досягнення міжнародних стандартів відповідного рівня. На сьогодні існують певні проблеми, які перешкоджають розвитку транспорту та процесу євроінтеграції. До таких, насамперед, можна віднести:

1. Недостатня кількість тролейбусних та автомобільних компаній, які здійснюють пасажирські перевезення, а також старіння їхнього рухомого складу. Близько 90 % рухомого складу – це автобуси, що експлуатуються понад 10 років. Вони потребують частих і дорожчезних ремонтів, збільшують витрати на паливно-мастильні матеріали й запасні частини.

2. Відсутність об'їздної дороги, поганий стан доріг, до того ж стара частина міста Чернівців не пристосована для інтенсивності сучасного автомобільного руху.

3. Недостатній рівень регіонального транскордонного співробітництва.

Збільшення уваги до покращення транспорту міста Чернівці, вчасне його оновлення й підтримування в комфортних для користувачів умовах може сприяти кращому транспортному сполученню та комунікаціям, що уможливить економічний розвиток для громади.

Для підвищення ефективності функціонування транспортного комплексу, забезпечення якісного та швидкого його обслуговування, доцільно визначити такі основні перспективні напрями розвитку транспортної системи міста Чернівці:

- модернізація транспортної інфраструктури;
- дотримання міжнародних норм щодо нормативно-правової бази;
- посилення розвитку комбінованих типів перевезень;
- формування логістичних центрів і запровадження сучасних технологій, що гарантуватиме їх ефективність.

Дискусія і висновки

Отже, на основі проведеного аналізу можна дійти висновку, що транспортна структура міста Чернівці потребує постійного розвитку та вдосконалення, оскільки вона не в повному обсязі задовольняє потреби населення. Серед головних завдань, що стоять на сьогодні, є проведення постійної оптимізації та створення нових маршрутів громадського транспорту з метою задоволення потреб жителів та уникнення дублювань між автобусами й електротранспортом. Подальше функціонування транспортної системи міста Чернівці має бути спрямоване на максимальне використання зовнішніх можливостей і внутрішніх переваг, одночасно вирішуючи проблеми й недоліки її розвитку з метою надання якісних транспортних послуг у регіоні. Реалізація галузевих регіональних програм, спрямованих на вирішення ключових проблем окремих видів транспорту та поліпшення обслуговування перевезень, візьме на себе важливу роль. Вагома роль надаватиметься реалізації галузевих регіональних програм, які вирішуватимуть першочергові питання, пов'язані з функціонуванням окремих видів транспорту та зможуть покращити транспортне обслуговування в місті. У процесі міського розвитку необхідно періодично переглядати маршрутну систему міста. Це може стати необхідним унаслідок численних актуальних змін у розселенні мешканців, переміщення місць праці та модернізації мережі вулиць і доріг міста. Майбутні дослідження мають бути спрямовані на визначення можливостей залучення інвестицій для розвитку транспортної інфраструктури та забезпечення інтеграції регіональної транспортної системи в європейську й міжнародну транспортну мережу.

Внесок авторів: Денис Золотунець – концептуалізація, аналіз джерел, підготування огляду літератури; Сергій Кудрінський – емпіричне дослідження, порівняльний аналіз.

Список використаних джерел

- Вовк, Ю. Я. (2015). Аналіз транспортної системи України та перспективи її розвитку. *Соціально-економічні проблеми і держава*, 350–359. Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя.
- Войчишена, Ю. В., & Косухіна, Л. І. (2018). Проблеми та сучасний стан транспортної системи України. У М. К. Сухонос, А. Ю. Старостіна, Д. М. Вершиніна, А. А. Несен (Ред.), *Перспективи розвитку територій: теорія і практика* (с. 325–327). Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова.
- Головне управління статистики у Чернівецькій області. (2009). <http://oblstat.cv.ukrtel.net/statinf/transp.html>
- Гудима, Р. Р. (2009). Проблемні аспекти розвитку транспортної інфраструктури України. *Проблеми та перспективи розвитку національної економіки в умовах євроінтеграції та світової фінансово-економічної кризи*, 238–239.
- Довганюк, А. І. (2020). Розвиток планувальної структури вулично-дорожньої мережі та транспортної інфраструктури міста Чернівці.

Містобудування та планування території, 74, 102–119. <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2020.74.102-119>

Захарова, О. В. (2011). Глобальні чинники потенційного розвитку світової транспортної системи. *Економічний часопис-XXI*, 9–10, 14–17.

Рогозян, Ю. С. (2015). Складові та елементи транспортної системи регіону. *Ефективна економіка*, 2. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5744>

Рудакевич, І. Р. (2009). *Суспільно-географічні проблеми розвитку транспортної інфраструктури великого міста (на матеріалах обласних центрів Західного регіону України)* [Дис. канд. геогр. наук]. Львівський національний університет ім. І. Франка.

Савчук, І. (2023). Передумови розвитку транспортної інфраструктури Київської міської агломерації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*, 74, 42–47. <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2019.74.8>

Транспортні дані Чернівців. (2022, 2023). Eway. <https://www.eway.in.ua/>
Bamvezege, D., & Hlavacková, P. (2019). Analysis of sustainable transport for smart cities, Czech Republic. *Sustainability*, 11(7), 2140. <https://doi.org/10.3390/su11072140>

Kharlamova, T. (2018). *Monitoring as a tool for sustainable urban development. MATEC Web Conf.* (Vol. 170). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/mateconf/201817002009>

References

Bamvezege, D., & Hlavackova, P. (2019). Analysis of sustainable transport for smart cities, Czech Republic. *Sustainability*, 11(7), 2140. <https://doi.org/10.3390/su11072140>

Dovhaniuk, A. I. (2020). Development of the planning structure of the street and road network and transport infrastructure of the city of Chernivtsi. *Urban Planning and Territorial Planning*, 74, 102–119 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2020.74.102-119>

Gudima, R. R. (2009). Problematic aspects of the development of Ukraine's transport infrastructure. *Problems and Prospects for the Development of the National Economy in the Context of European Integration and the Global Financial and Economic Crisis*, 238–239 [in Ukrainian].

Kharlamova, T. (2018). Monitoring as a tool for sustainable urban development. *MATEC Web Conf.* (Vol. 170). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/mateconf/201817002009>

Main Department of Statistics in Chernivtsi Region. (2009). Transport data [in Ukrainian]. <http://oblstat.cv.ukrtel.net/statinf/transp.html>

Rogozyan, Y. S. (2015). Components and elements of the transport system of the region. *Effective Economics*, 2 [in Ukrainian]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5744>

Rudakevych, I. R. (2009). *Socio-geographical problems of the development of the transport infrastructure of a large city (based on the materials of regional centers in the western region of Ukraine)* [PhD thesis, Ivan Franko National University of Lviv] [in Ukrainian].

Savchuk, I. (2023). Preconditions for the development of transport infrastructure of the Kyiv city agglomeration. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geography*, 74, 42–47 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2019.74.8>

Vovk, Yu. Ya. (2015). Analysis of the transport system of Ukraine and prospects for its development. *Socio-Economic Problems and the State, Ternopil Ivan Puluj National Technical University*, 350–359 [in Ukrainian].

Voychyshena, Yu. V., & Kosukhina, L. I. (2018). Problems and current state of Ukraine's transport system. In M. K. Sukhonos, A. Yu. Starostina, D. M. Vershynina, & A. A. Nesen (Eds.), *Prospects for the development of territories: Theory and practice: Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference for higher education applicants and young scientists* (pp. 325–327). Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov. [in Ukrainian].

Transport data of Chernivtsi. (2022, 2023). Eway [in Ukrainian]. <https://www.eway.in.ua/>

Zakharova, O. V. (2011). Global factors of potential development of the world transport system. *Economic Annals-XXI*, (9–10), 14–17 [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 17.06.24

Прорецензовано / Revised: 15.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

Denys ZOLOTUNETS, PhD Student

ORCID ID: 0000-0001-6229-1411

e-mail: zolotunets.denys@chnu.edu.ua

Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

Serhii KUDRINSKY, Student

ORCID ID: 0009-0003-9696-6247

e-mail: kudrinskyi.serhii@chnu.edu.ua

Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

CONDITION, TRENDS AND DEVELOPMENT FACTORS OF THE TRANSPORT STRUCTURE OF THE CITY OF CHERNIVTSI

Background. A developed transport infrastructure is one of the defining elements of the sustainable growth of any region, because it contributes to the improvement of people's living standards, creates conditions for the effective functioning of the goods and services market, and is also a basic prerequisite for the economic growth of the country as a whole. Transport services occupy a significant place in territorial planning, because the existing and planned transport network affects the potential level of use of the territory, the location and specialization of the economy, the formation of network and logistics structures (houses, logistics centers, industrial parks, etc.). The rational use of urban space, a well-thought-out combination of individual modes of transport (railway, road, urban, aviation, pipeline), establishing connections between communities by individual modes of transport (access roads, train stations, stations and stops, airports) creates a single transport system, the operation of which can ensure the minimization of time spent on the movement of passengers and goods, both internal and external, as well as closer and more intensive connections between communities. Transport is involved in the creation of products and the distribution of these products to consumers, it interconnects the production and consumption of products between different sectors of the economy, between countries or regions. Transport plays an important role in the emergence and development of intensive exchange of goods between the various territories involved in this division. The degree of development of transport depends on the growth of the division of labor in the territory, its strengthening and the emergence of new, more efficient forms. Transport infrastructure has an impact on the quality of life and the development of cities, therefore a deep theoretical analysis of its work becomes an important and urgent task.

Methods. The following methods were used: the comparative-geographical method of the transport structure of the city of Chernivtsi, the analysis and comparison of the route network according to indicators of efficiency, resource consumption and satisfaction of passenger needs, as well as the descriptive method.

Results. Using a descriptive method, negative trends in the transportation structure were identified, including the aging of vehicles, an insufficient number of routes, and the overloading of key routes. An analysis of the route network was conducted based on efficiency indicators, resource consumption, and passenger satisfaction. Based on the obtained data and analysis results, specific decisions can be made to optimize the route network, including schedule adjustments, route reorganization, and improvements in service quality and passenger satisfaction. This approach will contribute to enhancing the efficiency and effectiveness of urban public transportation.

Conclusions. It was found that the transport structure of the city of Chernivtsi needs constant development and improvement, as it does not fully meet the needs of the population. Among the main tasks at the moment is the constant optimization and creation of new public transport routes to meet the needs of residents and avoid duplication between buses and electric transport. The further functioning of the city's transport system should be aimed at the maximum use of external opportunities and internal advantages, while simultaneously solving the problems of its development to ensure quality transport services in the region.

Keywords: transport structure, urban space, transport network, urban passenger transport.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflict of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.

УДК 908+338.48-6:[7.034.7+930.85(477:4)]
DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2024.90-91.14>

Максим ДАРЧИК, асп.
ORCID ID: 0009-0004-0128-2860
e-mail: mdarchyk@outlook.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЯВИЩА УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

Вступ. Українське бароко є важливим культурно-мистецьким явищем для України та має значний туристичний потенціал, що є актуальним в умовах зростаючого інтересу до української культури. Проаналізовано останні дослідження та публікації й виявлено недостатній рівень вивченості теми такої вузької проблематики, проте широке розкриття теми на рівні окремих аспектів. Мета дослідження полягала в розкритті культурно-мистецького явища як ресурсу розвитку туризму на прикладі українського бароко.

Методи. Було використано методи аналізу, SWOT-аналізу, індукції, історичний та узагальнення.

Результати. Розкрито поняття культури, мистецтва, культурно-мистецького явища, культурного туризму, туристичного потенціалу, бароко, Українського (Козацького, Мазепинського) бароко та визначення феномену. Було сформульовано й запропоновано авторські визначення туристичного потенціалу та туристичного потенціалу культурно-мистецького явища. Проведено SWOT-аналіз туристичного потенціалу культурно-мистецьких явищ.

Висновки. Було вивчено й розкрито теоретичні основи туризмологічного дослідження туристичного потенціалу культурно-мистецьких явищ. Зокрема, розглянуто Українське бароко як феномен, що поєднує європейські барокові тенденції з українськими традиціями. За результатами розвідки запропоновано конкретні послідовні кроки для визначення напрямів розвитку туристичного потенціалу культурно-мистецьких явищ, а також напрями дослідження для визначення можливості використання феномену Українського бароко в туризмі.

Ключові слова: культурний туризм, феномен, Козацьке бароко, Мазепинське бароко.

Вступ

Культура, у всіх своїх значеннях, є важливою складовою людської цивілізації, адже вона визначає нашу сутність і формує ідентичність. Українське бароко стало важливою епохою у формуванні національної культури та ідентичності. Це мистецький і літературний напрям XVII–XVIII ст., що поєднав європейські барокові тенденції з українськими традиціями. Важливість Українського бароко полягає не лише в його історичній значущості, а й у можливості його використання як туристичного ресурсу, що має потенціал для розвитку культурного туризму в Україні.

Проаналізувавши останні публікації та дослідження, можна зазначити, що окремі аспекти теми детально висвітлені вітчизняними науковцями. Приміром, тема туристичного потенціалу широко розкрита в науковій літературі, а, безпосередньо, теоретичні основи туристичного потенціалу вивчали А. та М. Огієнкі. Однак туристичний потенціал (саме культурно-мистецьких явищ) – не досліджувався, незважаючи на достатній рівень вивчення туристичного потенціалу культурного туризму загалом. Відповідно, не проводилось цілісне та багатоскладове вивчення теми теорії туризмологічної розвідки туристичного потенціалу культурно-мистецьких явищ. Звідси дослідження такої теми матиме неабияку цінність, особливо в контексті актуальності вивчення туристичного потенціалу феномену Українського бароко. Як архітектурний та мистецький стиль, Українське бароко досліджували широко. Зокрема, український культуролог Д. Чижевський, а як ресурс розвитку туризму – І. Смирнов. Утім, саме тема дослідження туристичного потенціалу феномену Українського бароко є недостатньо вивченою. Отже, дослідження туристичного потенціалу культурно-мистецького явища Українського бароко є актуальним у сучасних умовах зростаючого інтересу до української культури. Звідси мета дослідження – розкрити культурно-мистецькі явища як ресурс розвитку туризму на прикладі Українського бароко. Завдання дослідження – провести теоретичний аналіз культурно-мистецьких явищ на прикладі феномену Українського бароко та визначити перспективи його вивчення на предмет використання для розвитку туризму.

Методи

Методика дослідження полягає у використанні методів теоретичної розвідки: аналізу (поділ інформації та її поетапне розкриття), індукції (приведення до єдиного висновку), історичного методу (вивчення динамічного розвитку поняття), методу SWOT-аналізу (розкриття сильних, слабких сторін, можливостей і загроз), узагальнення (висновки, авторські визначення) тощо. У цілому, застосовані методи й матеріали забезпечують усебічний аналіз туристичного потенціалу культурно-мистецьких явищ в Україні, зокрема в контексті Українського бароко, і сприяють досягненню поставленої мети.

Результати

Поняття "культура" походить від латинських слів "colo", "cultio", що означають обробіток, і "colere" – обробляти, вирощувати, згодом – вшановувати (культ богів і предків). До середини I ст. до н. е. ці терміни були пов'язані переважно із сільськогосподарською діяльністю. У Ранньому Середньовіччі він застосовувався до аграрного виробництва ("agri cultura"), а в інших сферах трансформувався у "cultus" (культ), що передбачало вияв творчого потенціалу через любов до Бога. З утвердженням феодальних відносин і розвитком замків та монастирів як центрів міської культури з'явилася ідея лицарства як культу доблесті й честі. У добу Ренесансу поняття культури стало пов'язуватися з інтелектуальним і творчим розвитком людини. На межі Середньовіччя і Нового часу культура набуває морального та світоглядного змісту. В європейській думці Нового часу вона розглядалася як духовний феномен, що відображав творчий потенціал у сферах науки, мистецтва, релігії, права тощо. При цьому матеріально-виробнича діяльність, що була примусовою для більшості людей, не входила до поняття культури, оскільки не сприяла розвитку творчої активності. На противагу цьому, Жан-Жак Руссо (1712–1778) протиставляв зіпсованість "культурних" націй простоті та моральній чистоті народів, що перебували на патріархальній стадії розвитку (Тюрменко та ін., 2010).

З часом поняття культури було переосмислено і сформувалися нові світоглядні підходи. Згідно з ними, країни

та народи відрізняються не наявністю чи відсутністю культури, а рівнем її розвитку. Культура має єдине походження і загальнолюдський характер, а її відмінності між народами є результатом впливу таких специфічних умов, як розмір держави, клімат, географічне розташування тощо. Ці відмінності мають формальний, а не сутнісний характер. На думку А. Крюбера і К. Клакхона, "культура складається із внутрішніх цінностей і норм, що виявляються через символи. Вона виникає в результаті діяльності людей, включаючи її матеріальні втілення. Основу культури складають традиційні ідеї, особливо ті, що мають високу цінність". Культурні системи можуть розглядатися як наслідок людської діяльності та як регулятори цієї діяльності (Тюрменко та ін., 2010).

ЮНЕСКО визначає культуру як "сукупність духовних, матеріальних, інтелектуальних та емоційних особливостей суспільства чи соціальної групи, що охоплює не лише мистецтво та літературу, а й спосіб життя, системи цінностей, традиції та вірування" (Cultures, 2001). Якщо звернутися до вітчизняних досліджень, Г. Сотська та Т. Шмельова у "Словнику мистецьких термінів" (Сотська, & Шмельова, 2016) зазначали, що культура (від лат. culture – виховання, освіта, розвиток) є предметно ціннісною формою діяльності, спрямованою на освоєння й перетворення світу. Вона відображає історично зумовлений рівень розвитку суспільства та людини, стверджує сенс людського існування й охоплює духовне життя суспільства, включаючи систему виховання, освіти, творчої діяльності, особливо мистецької, а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, ЗВО, музеї тощо).

Водночас існує більш лаконічне визначення культури. Відповідно до Закону України "Про культуру", культура – це сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого та збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти (Закон України "Про культуру", 2024).

Отже, культура є загальним і всеохоплюючим поняттям, яке містить усі аспекти суспільного життя: мистецтво, музику, літературу, традиції, звичаї, мову, архітектуру та інші елементи, що визначають ідентичність і цінності кожної групи людей. Формування культури залежить від впливу історичних, географічних, економічних і соціальних чинників.

Різноманіття засобів вираження в мистецтві, музиці, літературі та інших сферах культури створює унікальне культурне середовище, яке збагачує людський досвід і сприяє розвитку творчості й інновацій. Культура є джерелом інтересу, натхнення та взаємодії між різними народами та культурними спільнотами.

Щодо мистецтва як окремої сфери культури, Г. Сотська та Т. Шмельова визначили його як одну з форм суспільної свідомості, що відображає реальність через образи й бере участь у її історичному розвитку. Мистецтво – це особливий вид людської діяльності, який відтворює дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до естетичних ідеалів. У широкому сенсі мистецтво також означає досконале вміння або майстерність у певній галузі (Сотська, & Шмельова, 2016).

Згідно з Законом України "Про культуру", мистецтво – це творча художня діяльність у таких сферах, як література, архітектура, живопис, музика, танець, театр, кіно та інші види, що відображають дійсність у художніх образах (Закон України "Про культуру", 2024).

Автори-мистецтвознавці пропонують більш абстрактне й розгорнене визначення, яке акцентує увагу на участі мистецтва в історичному розвитку "реальної дійсності", враховуючи історичну спадщину, що дозволяє глибше зрозуміти таке явище. Це надає мистецтву ширшого значення порівняно зі стислим юридичним визначенням, де мистецтво розглядається як діяльність. У контексті цього підходу також формуються поняття "критеріїв мистецтва", оскільки згадуються "конкретно-чуттєві образи" і "естетичні ідеали", які є ключовими для оцінки мистецьких явищ.

Поняття "культурно-мистецьке явище" не має чіткого визначення, зазвичай трактується як пов'язане з культурою та мистецтвом. Ураховуючи, що мистецтво є частиною культури, можна зробити висновок, що це поняття стосується культурних явищ із мистецьким спрямуванням, які не відокремлюються від загального культурного контексту. Прикладом таких явищ є арт-резиденції (Ничай, 2015), бойчукізм (Березюк, 2004) та "Кам'яна вишиванка" (Кам'яні вишиванки українських будинків, 2022).

Культура і мистецтво, як її складова, відображають унікальність ідентичності різних народів, країн і регіонів, виражаючи це через нематеріальну спадщину (напр., традиції й кухню) та матеріальні пам'ятки (архітектурні й історичні об'єкти). Туристи, подорожуючи для ознайомлення з культурою, збагачують свої знання та розширюють розуміння світу, що робить культуру привабливою для туристів та виділяє окремий важливий вид туризму, пов'язаний з нею.

Під час 22 сесії Генеральної Асамблеї ЮНВТО, що проходила 2017 р. у місті Ченду (Китай), було визначено "культурний туризм" як такий, який підкреслює, що основна мотивація відвідувачів – це вивчення, відкриття, досвід і споживання матеріальних і нематеріальних культурних пам'яток/продуктів у туристичному місці. Ці визначні пам'ятки/продукти стосуються набору матеріальних, інтелектуальних, духовних та емоційних особливостей суспільства, яке охоплює мистецтво й архітектуру, історичну та культурну спадщину, кулінарну спадщину, літературу, музику, творчі індустрії та живі культури з їхнім способом життя, цінностями систем, вірувань і традицій (World Tourism Organization, 2018). Звідси матеріальна й нематеріальна спадщина, що є основою культурного туризму, і більшість країн-членів ЮНВТО визнають сучасну культуру важливим ресурсом для цього виду туризму. В українському законодавстві зустрічається термін "культурно-пізнавальний туризм", який можна розглядати як варіацію культурного туризму з наголосом на пізнавальному аспекті (Закон "Про туризм", 2024). Культурно-мистецькі явища й культурний туризм тісно пов'язані, оскільки елементи культури часто стають об'єктом зацікавлення туристів. Культурно-мистецьке явище може мати туристичний потенціал і перспективи для використання в туризмі.

Українські науковці А. та М. Огієнкі дослідили тлумачення туристично-рекреаційного потенціалу у статті "Теоретичні засади дослідження туристично-рекреаційного потенціалу" та запропонували розмежовувати поняття "туристичні ресурси" і "туристичний потенціал" та розглядати їх із погляду можливостей і здатності суб'єктів туристичної діяльності використовувати ресурси як потенціал (Огієнко, А., & Огієнко, М., 2020). Виходячи з цієї позиції, туристичний потенціал можна розглядати як можливість використання туристичних ресурсів, а не як їхню сукупність. Звідси нами запропоновано таке визначення: *туристичний потенціал є сукупністю можливостей використання туристичних ресурсів певної території*.

явища або об'єкту для розвитку туризму (авторська розробка). Відповідно, туристичний потенціал культурно-мистецького явища – це сукупність можливостей використання корисних властивостей певного культурно-мистецького явища для розвитку туризму (авторська розробка).

У сучасних умовах культура та туризм тісно переплетені завдяки зростаючому інтересу до культури як джерела місцевої ідентичності на тлі глобалізації, розвитку туристичної індустрії та спрощеного доступу до культурних ресурсів. Культурний туризм набув значної популярності як один із ключових напрямів розвитку туризму для багатьох країн і регіонів, адже він дає культурні, соціальні та економічні переваги.

Кошти, отримані від туризму, також можуть бути використані для збереження культурних пам'яток. Інтерес туристів до мистецтва, ремесел, кухні та традицій сприяє їхньому відродженню. Іноді такий інтерес виникає завдяки зовнішнім факторам, як, наприклад, популярність давнього міста Петра в Йорданії після зйомок фільмів (One of the 7 wonders of the world..., 2019), або ж завдяки урядовим ініціативам, як у випадку з маркетинговою кампанією "Неймовірна Індія" у 2002 р. (The 'Incredible India' Campaign..., 2006), що акцентувала увагу на культурі країни.

З огляду на ці позитивні аспекти, а також необхідність розгляду можливих слабких сторін і ризиків, доцільним є проведення SWOT-аналізу (див. рис. 1).

Рис. 1. SWOT-аналіз туристичного потенціалу культурно-мистецьких явищ (авторська розробка)

Відповідно до моделі, запропонованої М. Мальською та Н. Паньків для оцінки туристичного потенціалу територій (Мальська, & Паньків, 2022), нами були запропоновані конкретні послідовні кроки для визначення напрямів розвитку туристичного потенціалу культурно-мистецьких явищ. Ці кроки включають:

- 1) виявлення ресурсу (пошук та аналіз існуючих ресурсів та унікальних автентичних елементів);
- 2) оцінку можливостей використання (економічна й соціокультурна користь, рівень збереженості);
- 3) аналіз поточного рівня використання (туристична активність, оцінка маркетингу та відгуків);

4) оцінку шляхів інтенсифікації використання (створення нового туристичного продукту, покращення сервісу, інфраструктури та маркетингових стратегій);

5) визначення чинників, які обмежують розвиток (недостатнє фінансування, кваліфікація персоналу чи рівень інфраструктури);

6) розробку та впровадження перспективної моделі розвитку (стратегічне планування, залучення партнерів і моніторинг).

Культурно-мистецькі явища як туристичний ресурс охоплюють різні сфери культурного та мистецького життя, такі як музеї, театри, фестивалі, архітектурні пам'ятки, народні традиції. Вони не тільки зберігають культурну спадщину, але й формують унікальне середовище для пізнання туризму. Важливою складовою туристичного потенціалу є можливість створення автентичного туристичного продукту. Наприклад, міста з унікальною архітектурою або культурні пам'ятки стають центром тяжіння для історичних екскурсій, мистецькі фестивалі відкривають доступ до місцевої культури, а музеї пропонують насолоджуватися творами мистецтва. Крім того, культурно-мистецькі явища можуть сприяти розвитку сталого туризму – збереження та просування культурної спадщини забезпечують довгострокову привабливість туристичних об'єктів і підтримують культурне різноманіття.

Одним із таких культурно-мистецьких явищ є Українське бароко, яке розвинулось як напрям стилю Бароко. Бароко (італ. "barocco", що буквально означає "дивний" або "химерний") – це мистецький і літературний напрям XVII–XVIII ст., який відіграв важливу роль у розвитку європейської культури. Бароко виникло після епохи Відродження, але не заперечувало його, а радше продовжувало традиції в нових формах (Гром'як, Ковалів, & Теремко, 2007). Термін "бароко" можна також передати як "барокко", що не буде помилкою. До 2019 р., коли було затверджено новий правопис, у якому спростили подвоєння літери "к", обидва варіанти вважалися рівнозначними ("Бароко" за новим правописом..., 2024).

Бароко в Україні знайшло відображення в історичному мистецькому стилі, який називають Українським бароко, але часто також використовують терміни Козацьке або Мазепинське бароко. Останній термін пов'язаний із періодом правління Івана Мазепи, коли цей стиль досяг свого найбільшого розквіту, поєднавши риси європейського бароко з елементами української народної культури та архітектури, утворюючи унікальне явище – феномен.

Термін "феномен" застосовується до цього стилю не випадково. Феномен (від грецьк. "φαινόμενον" – "те, що з'являється") має декілька значень: це рідкісне та незвичайне явище, або у філософії – явище, що сприймається органами чуттів і є унікальним за своєю суттю. Виходячи з цього, Українське бароко, як унікальне й виняткове явище, можна назвати культурно-мистецьким феноменом (Словник іншомовних слів, 2024).

Дискусія і висновки

Українське бароко має різні інтерпретації. Одне з питань стосується його визначення: чи є воно стилем, чи цілою епохою. Культурно-історична доба, за трактуванням українського науковця й культуролога Дмитра Чижевського, рівнозначна стилю, і зміна таких стилів є частиною процесу культурного розвитку. До характерних рис Українського бароко належать любов до складних кривих ліній в архітектурі й образотворчому мистецтві, потяг до пригод і змін, трагічний пафос, а також схильність до гіперболізації, парадоксів і гротеску. Естетика

бароко часто буває декоративною, іноді на шкоду глибинному змісту твору, що призводить до абсолютизації форми. Дмитро Чижевський звертав увагу на термін "Козацьке бароко", але не погоджувався з ним, оскільки козаки не були єдиною культурною групою в Україні того часу. Він також зазначав, що літературне бароко менше можна пов'язувати з козацтвом, оскільки більшість письменників були духовенством. Хоча Д. Чижевський не створив окремої роботи, присвяченої Українському бароко, він висвітлив багато його аспектів у різних працях. Зокрема, він обґрунтував сприйняття бароко як культурно-історичну епоху, що на початку XX ст. не було загальноприйнятим. Чижевський також запропонував культурно-стилістичний підхід до аналізу не лише мистецтва, але й філософії та повсякденного життя (Дмитренко, 2018).

Для визначення можливостей використання феномена Українського бароко можна застосувати "Послідовні кроки для визначення напрямів розвитку туристичного потенціалу культурно-мистецьких явищ", де напрями дослідження Українського бароко полягають в історико-часовому, державницько-національному (патріотичному) та геопросторовому (територіальному) аспектах і туристично-функціональному вимірі (архітектура, освіта, музика, малярство, література, музеї, спосіб життя та постаті епохи) (авторська розробка).

Загалом, для ефективного використання туристичного потенціалу культурно-мистецьких явищ необхідно створювати стратегії, спрямовані на їхнє збереження та просування, а також на розвиток інфраструктури для культурного туризму. По-перше, важливо забезпечити доступність для туристів, розвиваючи транспорт, створюючи туристичні маршрути, і забезпечуючи комфортне обслуговування. По-друге, необхідно зосередитися на збереженні культурної спадщини через реставрацію пам'яток і підтримку збереження нематеріальної спадщини.

Хоча ЮНВТО приділяє більше уваги матеріальній і нематеріальній спадщині, не слід нехтувати розвитком сучасних творчих індустрій та мистецького підприємництва. Підтримка молодих митців, створення мистецьких центрів і резиденцій, а також розвиток програм обміну можуть значно збагатити туристичну привабливість. Наприклад, таке сучасне культурно-мистецьке явище, як техносцена Берліна, стало частиною нематеріальної спадщини ЮНЕСКО (Brown, 2024).

Підсумовуючи вищенаведене, у статті проаналізовано теоретичні засади дослідження туристичного потенціалу культурно-мистецьких явищ, розглянуто туристичний потенціал феномена Українського бароко, запропоновано послідовні кроки для визначення напрямів розвитку туристичного потенціалу культурно-мистецьких явищ, зокрема феномена Українського бароко. Культурно-мистецькі явища мають значний потенціал для розвитку туризму завдяки своїй унікальності та автентичності. Для їхнього збереження та просування необхідні комплексні стратегії, що сприятимуть доступності, збереженню спадщини й розвитку творчості й інновацій. Туристичний потенціал культурно-мистецьких явищ можна визначити як сукупність можливостей для використання ресурсів конкретного культурно-мистецького явища (феномена) з метою розвитку туризму. Отже, Українське бароко є складним культурно-мистецьким феноменом, що охоплює різні види мистецьких творів, складових культури та способу життя, що відповідають культурно-історичній епосі, у якій поєдналися європейські барокові тенденції з унікальними українськими традиціями. Звідси актуальність дослідження Українського бароко полягає в

необхідності системного дослідження й визначення можливостей використання Українського бароко для розвитку туризму, економіки країни та покращення рівня обізнаності з історичною та культурною спадщиною України, що особливо актуально в умовах повномасштабної російської агресії проти України. Дослідження підкреслює значущість культури, зокрема Українського бароко, як унікального елементу національної ідентичності та потенційного ресурсу для розвитку культурного туризму. Таким чином, розвиток культурного туризму на основі феномена Українського бароко та інших культурно-мистецьких явищ є перспективним напрямом для підтримки національної культурної ідентичності, а також для розвитку туризму в Україні.

Внесок авторів: Максим Дарчик – концептуалізація, методологія, формальний аналіз, валідація даних, написання (оригінальна чернетка, перегляд, редагування).

Список використаних джерел

- "Бароко" за новим правописом 2019 року. (2024). *СЛОВНИК.ua*. <https://slovnynk.ua/index.php?swrd=бароко>
- Березюк, Т. (2004). *Бойчукізм. Енциклопедія Сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://esu.com.ua/article-36203>
- Гром'як, Р., Ковалів, Ю., & Теремко В. (2007). *Бароко. Літературознавчий словник-довідник*. ВЦ "Академія".
- Дмитренко, В. (2018). Дмитро Чижевський як дослідник українського бароко. *Молодий вчений*, 5(57). <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6147>
- Закон України "Про культуру" № 2778-VI. (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
- Закон України "Про туризм" №324/95-ВР. (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=324%2F95-%E2%F0#Text>
- Кам'яні вишіванки українських будинків. (2022). <https://ecency.com/hive-165469/@ua-ethnology/kam-yani-vishivanki-ukrayinskikh-budinkiv>
- Мальська, М., & Паньків, Н. (2022). *Туристично-ресурсний потенціал території*. Видавець ФОП "Піча Ю. В."
- Ничай, Л. (2015). Арт-резиденції як нове культурно-мистецьке явище. *Питання культурології*, 31, 157–165.
- Огієнко, А., & Огієнко, М. (2020). Теоретичні засади дослідження туристично-рекреаційного потенціалу. *Проблеми системного підходу в економіці*, 75(1), 31–37. Національний авіаційний університет.
- Словник іншомовних слів. (2024). Феномен. <https://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=18966&action=show>
- Сотська, Г., & Шмельова, Т. (2016). *Словник мистецьких термінів*. Видавництво "Стар".
- Тюрменко, І., Буравченкова, С., Рудик, П., Береговий, С., Кобилянський, Є., Колосюк, В., Левицька, Н., Терес, Н., Рогожа, М., & Сторожик, І. (2010). *Культурологія: теорія та історія культури*, 3, 8–10. Центр учбової літератури.
- Brown, L. (2024). *How Berlin's techno scene transformed the city and gained Unesco status*. BBC. <https://www.bbc.com/travel/article/20240322-berlin-techno-scene-gains-unesco-status>
- Cultures. (2001). UNESCO. <https://policytoolbox.iiep.unesco.org/glossary/cultures/>
- One of the 7 wonders of the world is a 10,000-year-old city hidden in the desert – and in real life, it's more incredible than you can imagine. (2019). Business Insider. <https://www.businessinsider.com/petra-jordan-7-wonders-of-the-world-indiana-jones-2018-7>
- The 'Incredible India' Campaign: Marketing India to the World. IBS Center for Management Research. (2006). ICMR. <https://www.icmrindia.org/casestudies/catalogue/Marketing/The%20Incredible%20India%20Campaign.htm>
- Tourism and Culture Synergies. (2018). World Tourism Organization. <https://doi.org/10.18111/9789284418978>

References

- "Baroque" according to the new spelling of 2019. (2024). *SLOVNYK.ua*. [in Ukrainian]. <https://slovnynk.ua/index.php?swrd=бароко>
- Berezuk, T. (2004). *Boichukism Encyclopedia of Modern Ukraine*. Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]. <https://esu.com.ua/article-36203>
- Brown, L. (2024). *How Berlin's techno scene transformed the city and gained Unesco status*. BBC. <https://www.bbc.com/travel/article/20240322-berlin-techno-scene-gains-unesco-status>
- Cultures. (2001). UNESCO. <https://policytoolbox.iiep.unesco.org/glossary/cultures/>
- Dictionary of foreign words. (2024). Phenomenon [in Ukrainian]. <https://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=18966&action=show>

Dmytrenko, V. (2018). Dmytro Chyzhevskiy as a researcher of Ukrainian baroque. *A young scientist*, 5(57) [in Ukrainian]. <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6147>

Hromyak, R., Kovaliv, Yu., & Teremko, V. (2007). Baroque. Literary dictionary-reference. PC "Akademia" [in Ukrainian].

Law of Ukraine "On Culture" № 2778-VI. (2024) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>

Law of Ukraine "On Tourism" № 324/95-BP. (2024) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=324%2F95-%E2%F0#Text>

Malska, M., & Pankiv, N. (2022). *Tourist resource potential of the territory*. Publisher of FOP "Picha Yu.V." [in Ukrainian].

Nychal, L. (2015). Art residencies as a new cultural and artistic phenomenon. *Issues of cultural studies*, 31, 157–165. [in Ukrainian].

Ohiyenko, A., & Ohiyenko, M. (2020). Theoretical foundations of the research of tourist and recreational potential. *Problems of the systemic approach in economics*, 75(1), 31–37. National Aviation University [in Ukrainian].

One of the 7 wonders of the world is a 10,000-year-old city hidden in the desert – and in real life, it's more incredible than you can imagine. (2019).

Business Insider. <https://www.businessinsider.com/petra-jordan-7-wonders-of-the-world-indiana-jones-2018-7>

Sotska, G., & Shmelova, T. (2016). *Dictionary of artistic terms*. "Star" publishing house [in Ukrainian].

Stone embroidery of Ukrainian houses. (2022). <https://ecency.com/hive-165469/@ua-ethnology/kam-yani-vishivanki-ukrayinskikh-budinkiv> [in Ukrainian].

The 'Incredible India' Campaign: Marketing India to the World. IBS Center for Management Research. (2006). ICMR. <https://www.icmrindia.org/casestudies/catalogue/Marketing/The%20'Incredible%20India'%20Campaign.htm>

Tiurmenko, I., Buravchenkova, S., Rudyk, P., Berehovi, S., Kobylanskyi, E., Kolosiuk, V., Levitska, N., Teres, N., Rohozha, M., & Storozhyk, I. (2010). *Culturology: theory and history of culture*. Center of educational literature, 3, 8–10 [in Ukrainian].

Tourism and Culture Synergies. (2018). World Tourism Organization. <https://doi.org/10.18111/9789284418978>

Отримано редакцією журналу / Received: 14.10.24
Прорецензовано / Revised: 15.11.24
Схвалено до друку / Accepted: 18.12.24

Maksym DARCHYK, PhD Student
ORCID ID: 0009-0004-0128-2860
e-mail: mdarchyk@outlook.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THEORETICAL BASICS OF STUDYING THE TOURIST POTENTIAL OF THE CULTURAL AND ARTISTIC PHENOMENON OF THE UKRAINIAN BAROQUE

Background. *Ukrainian Baroque is an important cultural and artistic phenomenon for Ukraine and has significant tourist potential, which is relevant in the context of growing interest in Ukrainian culture. The latest research and publications were analyzed and an insufficient level of study of the topic of such a narrow issue was revealed, but the topic was widely disclosed at the level of individual aspects. The purpose of the study was to reveal the cultural and artistic phenomenon as a resource for tourism development using the example of the Ukrainian Baroque.*

Methods. *The methods of analysis, SWOT analysis, induction, historical and generalization were used.*

Results. *The concepts of culture, art, cultural and artistic phenomenon, cultural tourism, tourist potential, baroque, Ukrainian (Cossack, Mazepa) baroque and the definition of the phenomenon were revealed. During the study, the author's definitions of tourist potential and tourist potential of a cultural and artistic phenomenon were determined and proposed. A SWOT analysis of the tourism potential of cultural and artistic phenomena was conducted.*

Conclusions. *The theoretical foundations of tourism research of the tourism potential of cultural and artistic phenomenon were investigated and revealed. In particular, the Ukrainian Baroque was considered as a phenomenon that combines European Baroque trends with Ukrainian traditions. According to the results of the study, specific sequential steps were proposed to determine the directions of development of the tourism potential of cultural and artistic phenomena. Research directions were proposed to determine the possibility of using the phenomenon of Ukrainian Baroque in tourism.*

Keywords: *cultural tourism, phenomenon, Cossack Baroque, Mazepa Baroque.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЕОГРАФІЯ

Випуск 3/4(90/91)

Редактор І. Курницька

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Обл.-вид. арк. 14,76. Ум. друк. арк. 12,56. Наклад 300. Зам. № 224-11224.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Гр2_24.
Підписано до друку 27.12.24

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02